

1976 | 3

Vallomásféle az emberről
és épített világáról

A városépítés gondjai

A városközösség
kialakulásáról
és felelősségéről

Hitvallások
az anyai hivatásról

Jobbágy Károly,
Veress Miklós,
Tamás István,
Bódi Tóth Elemér versei,
Veres János versfordításai

Kuruc hagyományok
Csata a Lókos-patak mellett
Cigánydomb

PALÖCFÖLD

Mondják, hogy a szülőhelyhez, a gyermekkori eszmélés egykori színtereire megtérőt megtisztítják, friss erővel töltik, megújítják a viszontlátás alkalmi — szellemi és fizikai mivoltában egyaránt. Olyasféle ez, mint az ünnep: az ember kilép egy pillanatra a hétköznapi sodrából, megpihen, visszapillant, s tenyerébe gyűjtve izelgeti munkájának keserű-édes gyümölcseit. Így ad biztosságot, bizonyosságot az egykori álmokkal, társakkal, tárgyakkal találkozás mindenkorai lehetősége is: biztosságot, mert tartozunk valahová, valakikhez (s valakiknek); bizonyosságot, mert meg kell mérnünk, mit teljesítettünk abból, ami legjobb hitünk és erőnk

szerint lehetséges lett volna. S nem kis felelősség ez, hiszen csaknem lehetetlen, hogy az eredményességnek legalább minimális megelégedést adó jeléhez ne juthasson a visszatekintő. Tartozni valahová, valakikhez — anyaül ez, gyöker, ami nélkül nem létezhet az élő, s ami megtartó hűségre, építő felelősségre kötelez. Beszéljünk akár arról, azokról, amiből, akik közül kinőttünk, akár azokról, akikkel elvekben és célokban, alkotó tevésben (de akárha csak a lakóhely azonossága folytán is) egyek vagyunk.

Tempora mutantur et nos mutamus in illis: változnak az idők, változnak az emberek. Építjük világunkat, mindennapjainkból nap-

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ről napra harapja ki régvoltunk tárgyi emléknymait a mulasztva-teremtés, a rombolva-építés rohama. A hűségünket, minőségünket őrizve-építő ilyesféle azonosítási pontokat, kötődési felületeket egyre inkább a közvetlen tegnapokban, a mában és tervezett holnapjainkban kell keresnünk és megtalálnunk. Hogy ennek az általunk és nekünk épített új világnak ne csupán henye használói, de értelmes, értő, gondozó, gazdagító gazdái is legyünk.

Hogyan alakulnak ki (s kialakultak-e) a lerombolt régi helyébe települő új falak között az új élet formái, normái, szokásai; hogyan szerveződnek (s szerveződtek-e már) az átalakulás során szétszavasztott közösségek helyében újak; miképpen talál (s talált-e már) egyre inkább emberarcú környezetünkben szocialista elveink és társadalmi lehelőségeink szerinti emberarcúbb életre az egyén, a család, a társaság, a különféle nagyságrendű közösségek; a „használói” iránti felelősséggel alakított környezetben hogyan terem meg (s megtermett-e máris elégséges mértékben) a „használóknak” a környezettel szembeni gazda-felelősége? Köz- és ünnepnapjaink hangsúlyos kérdései ezek.

A „hogyan élünk?” manapság oly gyakori kérdése mögött a leglátványosabban értelmezett emberi élet, a szocialista élet minőségét jobbá alakító-gazdagító vágyunk feszül. S a hiányérzet is, hogy kétségtelenül folytonosan szebbé, minket szolgálóvá alakuló tárgyi világunk körülményei, eltagadhatatlanul egyre bővülő anyagi lehetőségeink között máig talán még nem vált elégséges mértékűvé az egészséges köztulajdonosi szemlélet. Az a köztulajdonosi szemlélet, amelynek ösztönzésére a dolgozó a munkahely, a falulakó a falu, a városlakó a város, az állampolgár az ország mind több közügye kapcsán igényel beleszólási jogot, vesz részt alakításában tevékenyen, segíti, védelmezi felelősen azok megoldását.

Társadalmi és nemzeti előbbrehaladásunk, természeti környezetünk és épített világunk, örökségünk és jövőnk mindannyiunktól elvárja, megköveteli, hogy mindennapjaink egyik legfontosabb mozgósító elvévé váljon: „a gazda szeme hizlalja a jószágot”. Válgunk hát valamennyien felelős, igaz gazdáivá kis és nagy világainknak!

Kassai-Végh Miklós

O

1976 | 3

TARTALOM

- 3 Finta József: Vallomásképe épített világunkról
 4 „Unokáink is látni fogják”
 5 Szinyei Béla: A továbbépítés problémái
 6 Tóth Elemér: Város, városközösség
 8 Tamás Ervin: Cigánydomb
 10 Pál József: Egy interjú folytatódik
 14 Hann Ferenc: Látogatóban Jakoby Gyula festőművésznél
-
- 15 Jobbágy Károly: E „vak csillag”-on
 16 Dénes Géza: Férfihűség
 17 Tamás István: Rákóczi
 17 Veress Miklós: Zenék IX.
 17 Bódi Tóth Elemér: Pénteki tipp
 18 Vitezslav Nezval: A saját síromról, Vilém Závada: Virágzó föld, Ivan Skala: Szeretnék... (Veres János fordítása)
-
- 19 Gulyás Mihály: „Nézd meg az anyját...”
 20 Feuer András: Az anyai hivatásról
-
- 22 R. Várkonyi Ágnes: Kuruc hagyományok
 25 Szabó Károly: Csata a Lókos-patak mellett
-
- 28 Jegyzőkönyvön kívül (Csongrády Béla)
 28 Réti Zoltán: Rózsavölgyi Márk (Virágh László)
 29 Jókai Anna: A reimsi angyal (Lakos György)
 30 Gondos Ernő: Olvasói ízléstípusok (Rásó József)

★

A címlapon Csohány Kálmán, a belső borítón Kondor Béla, a hátsó borítón Farkas András munkál.

PALŐCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSUGYI OSZTÁLYANAK LAPJA

Felelős szerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-13. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Vida Edit. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest (közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 5 Ft, előfizetési díj fél évre 15, egy évre 30 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25.925

76.4935 N. m. Ny. St. 1700 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Vallomásféle épített világunkról

Amikor a komplex környezet, környezet és építészet, környezet és esztétika, környezet és ember problémáiról van szó, manapság nem tudom magamból kizárni, kirekeszteni azt az élményanyagot, amelyet pár hónappal ezelőtt tett rövid finnországi utamon szereztem. Néhány napos út volt, és olyan tél eleje féle. Nagyon megterhelve mindenfajta hivatalos programmal, szállodákat és vendéglátó egységeket néztünk meg, és tárgyaltunk üzemeltetőikkel — de a novemberben és a hivatalos programon is átsütött a csodálatos őszi nap. Az ég anakronisztikus észak-mediterrán kék volt, és a természet sárga, vörhenyes, rozsdás színekben lángolt. Néhány órák sétáink — elsősorban Helsinki környékén, Tapiolában és Ottaniemiben — a hivatalos programokból ellopott, vagy azokat követő órák voltak. Percek alatt gyülemlett fel bennem az az élményanyag, amely a környezetesztétika tudományát, a környezet és építészet kapcsolatát, annak szinte elérhetetlennek tűnő optimumát megfoghatóvá, érzékelhetővé tette előttem.

Vagy már túl koros, vagy túl alkalmatlan vagyok arra, hogy a kézzelfogható valóságból hirtelenjében elméleteket és tudományokat faragjak (s tudom, hogy ez manapság nagyon nagy hiba), sokkal szívesebben csinállok környezetet, befolyásolom azt jó vagy rossz értelemben, semhogyl beszéljek róla.

Számomra ez a tudomány ezután is mindig a finn táj őszi színeiben fog megtestesülni, a nagy, novemberben is zöld mezőkben, a kék-szürke tavakban, a zsírosfényű gránitszikláknban, a sárga és vörös fáknban, s a fák mögött a házakban, Tapiola földhöz és éghez tapadó épületeiben, Alvar-Aalto otaniemi egyetemének napnyugtától izzó, vöröstéglás házkaréjában, Dipoli diákklubjának szemérmes zsenialitással megszerkesztett, rafinált környezetbe olvadásában: abban a csodában, ahogyan ott a természetes és mesterséges környezet tökéletes egységbe olvad, ahol a mesterséges is természetessé válik.

S ilyenkor eszembe jut mindaz, amit mi itthon „fabrikálunk”: annak minden társadalmi, politikai nagyszerűsége és környezetesztétikai gyarlósága. Eszembe jutnak a budapesti paneles gyűrű tartalmában mélyen humánus, megjelenésében azonban korántsem igazi emberi formái és színei; Óbuda házainak érdes-kemény párkányvonalai, amelyek nyersen, brutálisan derékba, fejbe vágják a mögöttes dombok lágy gerincvonalait; eszembe jut a gyökeréig kiirtott és kiiktatott természet; eszembe jutnak az építészet és a benne és körülötte élő tárgyi világ ellentmondásai, a települések kisplasztikáinak csenevész színvonalatlanságai, és az egész labilis, zavaros épített környezet, amelyben élünk. S az a felelősség, ami fejünkre olvasható majd e tárgyú cselekedeteinkért.

De hát hol lehet a hiba? Hol keressük a nagy jóakarásban a vétket? Azt a „nemtörődöm-csírát”, amely életkörüzetünket olyan sokszor szürkévé teszi, és ellentmondásait felkavarja. Meggyőződésem, hogy a baj eredendően az igény megfogalmazásában gyökerezik. Nem hiszem, hogy bárminemű okfejtésbe kellene bocsátkoznom a tekintetben, miszerint az építészet egészének, s településekre, háznegyedekre bontott részeinek primár rendeltetési tartalma mellett valamiféle nehezebben megfogalmazható gondolati-eszmei (mondjuk ki, ne szégyelljük!) művészi tartalma is van: s hogy ez a tartalom — bár kétségkívül jobbára szubjektíve s jóval nehezebben mérhető, mint a rendeltetés betöltésének mikéntje — fontosságában mégsem szorul a másik mögé.

Az emberi alkotások mindegyike úgy jön létre, hogy a megvalósításra irányuló — osztársadalmi és egyedi — igény és a megvalósítás lehetőségei, adottságai dialektikus harcban élnek egymással. Ebben az állandó küzdelemben természetesen az igény a meghatározó, s viszi a primer szerepet: ám éppen

e harc sajátosságaiból adódóan nem kevés az olyan esetek és időszakok száma, amelyekben az adottság (vagy nevezzük megfoghatóbban: a technika) gyorsabban vagy egyenletesebben fejlődve visszahat az igényre, sőt félrevezető látszatdiadalában az igény meghatározójának is tűnhet.

Úgy érzem, hogy az egész tárgyi világ, s ezen belül az építészet kissé megkésett, de felzárkózóban levő új technikai forradalma effajta furcsa szituációt hozott ma létre. Óriási és majdnem tragikus ellentmondás, hogy miközben a történelem leghumánusabb társadalmát próbáljuk létrehozni — nem kevés sikerrel —, addig épített világunk, épített környezetünk egésze (minden rendeltetési humánuma mellett is) semmiképpen sem sugározza azt az emberi gondolati tartalmat, amely létrehozója és nemzője lehet. Ne haragudjanak a vulgáris példákért, de mondandómat mégis ilyenekkel illusztrálnám!

Egy-két évtizede például (mind építész-, mind laikus körökben), ha egy épületet jellemezni akartak, úgy beszéltek róla, mint lakóházról, iskoláról, kórházról, szállodáról. Ma ez a jellemzés teljesen divatjamúlt lett. Mostanság alagútzsaluzatos, nagypaneles, könnyűszerkezetes, hagyományos épületekről illik beszélni — az alapfunkciók említése nélkül. A megvalósítás eszközei furcsa rémuralom alatt tartják az építményt megvalósító felet. A város légtérarányait a daruzhatóság, a házak magaságait az építhetőség vélt gazdasági optimuma, a lakások berendezéseit a bútorgyárak rosszul megállapított nyereségszázaléka és kereskedőizlése határozza meg. Lobognak a zászlók és a felszavak: a technológia, a nyereség és a közgazdaságtudomány szerféle szókreatúrája általánosabb és közhasználatúbb kifejezés lett manapság, mint a kenyér, a levegő vagy a szerelem. Harcolunk a környezetszennyezés ellen, s nem vesszük észre, hogy épített környezetünk önmagában szennyezett. Remekül daruzható városainkból, amelyek egyébként tartalmukban hallatlan eredményei a népgazdaságnak, eltűnik a legősibb esztétikai mérce: az emberi lépték s a legősibb közösségformáló erő: a tér. És elsikkadt a legfontosabb, a legegységesebb igény: a természetes jelenléte, vagy helyesebben: a természetes és a mesterséges környezet kapcsolata. Elnézést kérek, amiért ezeket a kesernyés mellékizű szavakat Salgótarjánjal, egy olyan várossal kapcsolatban mondom el, ahol igen sok (országunkban biztosan a legtöbb) lépés történt annak érdekében, hogy az itt épített új világ ne csupán mérhető rendeltetésszerűségében, de eszmei, gondolati tartalmában is mélyen humánus legyen, ám talán éppen ezért beszélhetek így itt nyíltan, a megbántás legkisebb indulata nélkül.

A hibák persze ezért e helyt is jelentkeznek — ha léteükben nem is olyan nagyságrendűek s távolról sem olyan mértékben helyrehozhatatlanok, mint másutt. A város még nem találta meg igazi és közvetlen természetkapcsolatát, pedig adottságai e tekintetben ideálisak. Az ember és az épületek közé eső közvetítő, léptéksort adó tárgyi zóna e városban is jóval alacsonyabb színvonalú, mint maguk a házak. A város használati gyakorlata — elsősorban a városlakó-hagyományok hiánya miatt — nagyon sok hibával terhes. Ezekben a bajokban, de különösen a tarjáni léptéket messze meghaladó, általánosabb problémákon kis plasztikai műtétekkel segíteni nem lehet. Mert például, ha már környezetről vagy környezetesztétikáról beszélünk, azt is rögzítenünk kell, hogy épített világunknak momentán nem az a legnagyobb baja, hogy az építészek és a képzőművészet között hiányzik a régvolt stílusokban élt és joggal visszavágyott ideális munkakapcsolat. Az épített világ alkotói között nemcsak ebben az értelemben lazult fel, bomlott meg az ősi együttműködés, összetartozás rendje. A hiba egyértelműen és súlyosan az igénymegfogalmazásban keresendő, mert ez a megfogalmazás csúszott félre, s bújta az igényfunkciókat az adottságok technizált uniformisába. Ehhez az új megfogalmazáshoz kell aktivizálni társadalmunkat, építészt és képzőművészt, városvezetőt és munkást.

Mert építészetünk, iparművészetünk, egész tárgyi világunk színvonala csupán egy olyan új igény felvetésével segíthet magán, amelynek funkcionális követelményrendszeréből nem marad ki az eszmei-gondolati (azaz művészi) tartalom vágya és kívánsága sem. Egy ilyen igényfogalmazás majd az épített világ alkotó közreműködőinek kapcsolati, munkaköri kérdéseit is megoldja, és a képzőművészet, iparművészet működési zónáit a kívánt mértékre tágtítja.

X

Kérem az olvasót, hogy az itt leírtakat ne tekintse többnek, mint amit a cím jelöl: rövid, tartalmát tekintve sem teljességre törfő (eredetileg egy vita első hozzászólásának szánt) vallomásnak.

Finta József

„Unokáink is látni fogják“

KOPECZKY L.: Városaink — és ezzel együtt természetesen városközpontjaink is — sok évszázad alatt épültek, formálódtak, mindegyik kor hozzáadta a maga kis mozaikkockáját, és ebből alakultak ki aztán a történelmi multú, és nekünk ma is nagyon tetsző városközpontok. Az akkori életritmusnak ez a mód tökéletesen megfelelt. Az utóbbi évtizedek életritmusa azonban rendkívüli mértékben felgyorsult. Természetes, hogy amit örököltünk, és ami nekünk nagyon tetszik, ma már szűknek bizonyul sok esetben. Ezért hozzá kellett nyúlni meglévő városaink központjához, a városmaghoz. S, hogy mennyire kellett hozzányúlni, áttervezni és újraépíteni — erről szeretnénk ma beszélgetni, hiszen ez nagyon fontos építészeti probléma. Az építészek felelőssége roppant nagy, mert nem néhány ember életét, hanem egy város életét határozzák meg sokszor pár tusvonással. Mielőtt elkezdenénk vitatkozni — Farkasdy Zoltán Ybl-díjas építésszel, Lőrincz József Ybl-díjas építésszel és Rózsa Gyula műkritikussal —, hallgassuk meg azoknak az embereknek a véleményét, akik olyan városban laknak, ahol már hozzányúltak a városközponthoz, mai szóval úgy mondjuk, a város központját rekonstruálták.

Három várost látogattunk meg — Veszprémet, Szekszárdot, majd utunk utolsó állomása Salgótarján volt.

(részletek a filmbejátszás utáni stúdióbeszélgetésből)

FARKASDY Z.: Salgótarján esetében egészen más előzmények adódtak, mint Veszprém vagy Szekszárd esetében. Salgótarjánnak nem volt történelmi magja: egyetlen utcára — egy zárt völgyben felfűződő együttes volt. Itt szükség volt egy teresedésre, ahol az utcán tolongó emberek valami életteret vágytak — egészen biztos, hogy a tér, a szanálások révén létrehozott tér volt a megoldás. Más a helyzet a többi városnál, ahol hasonló terek már adódtak, és ahol a történelmi adottságok már valamilyen módon befolyásolták az építészek munkáját.

RÓZSA GY.: Igen. Mások voltak minden városban az adottságok. Ha az ember elmegy egy kicsit Veszprémbe, akkor ott, a helyszínen az derül ki, hogy az új városközpont építésénél maidnem ugyanazt csinálták, mint Salgótarjánban. Azzal a különbséggel, hogy Salgótarján egy százéves, ócska vályogtelep volt, amit teljes joggal kellett eltörölni — és helyette egy új várost építeni —, Veszprém pedig egy több száz éves város volt...

KOPECZKY L.: Nagyon fontos, hogy egy-egy városnak legyenek mecénásai, akik odafigyelnek, szívkön viselik városuk építését, szeretik a várost. Most azt javaslom, hallgassuk meg Jakab Sándor elvtárs véleményét —, aki Salgótarján újjáépítésének kezdetén a Nógrád megyei pártbizottság első titkára volt.

(filmbejátszás: Jakab Sándor, az MSZMP KB osztályvezetője és Magyar Géza Állami-díjas építész)

JAKAB S.: Régen ezt a várost „kenyeretlen Tariánnak”, „sáros Tariánnak” hívták, és ez jellemző volt az itteni életre és a városra is. A második öt éves tervben több mint ezer lakás megépítéséről volt szó, középületekről, közintézményekről — olyanokról, mint a szálló művelődési ház, üzletházak, iskolák, óvodák, bölcsődék — és mindezt nagyon tervszerűen és nagyon céltudatosan kellett megépíteni. Én idevalósi vagyok, gyakran visszajövök, mindig azt vallottam, hogy szembe akarok, azt hiszem, szembe is tudok nézni iskolatársakkal, munkatársakkal —, mert most már megvalósulni látnom mindazt, amit Magyar Gézával, illetve a Lakótervvel együtt kialakítottunk, megálmodtunk.

Mikszáth, a palócok jó ismerője Palócországot úgy jellemzi, hogy itt mintha a hegyekről csúsztak volna le, és úgy helyezkednek el a völgyben a községek, a települések, a házak. Ezt mindenképpen figyelembe kellett nekünk venni. Azután: figyelembe kellett venni társadalmi (mondhatnám azt is: tradicionális) tényezőket, mert ahol most vagyunk, ez régen az úgynevezett Főtér volt. Itt zajlott a politikai élet, itt zajlott az üzleti élet, itt volt —, ha úgy tetszik —, a korzó, itt volt a mérkőzések után „a nagy kiértékelés”, itt voltak a nagy politikai gyűlések — szóval, ezeket az épületeket nem lehetett máshová tenni, mint éppen ide. Nyilvánvaló, hogy gazdasági tényezők is nagymértékben közrejátszottak, mert hiszen adott volt a lehetőség: a szűk völgy, s, hogy a város nem húzható tovább, mert az újabb utakat, újabb közművesítést, újabb villanyhálózatot, újabb közlekedési vonalakat stb. jelent. És ezért, együttműködve a tervezőkkel, azt a leckét adtuk fel (legyen szabad ezt most utólag is mondanom): vizsgáljuk meg annak lehetőségét — talán az alapozási költségek növelésével is, érjük el —, hogy ne 3–4 szintes épületeket, hanem úgynevezett középmagas, 8–10 szintes épületeket építsünk. Ezzel szinte megkétszereződik a lakások és az itt élők száma is. Nem volt könnyű ezt elfogadtatni, de ment, illetve segítettük.

KOPECZKY L.: Ehhez kell aztán a város szeretete... Az építészek hogyan voltak „megelégedve” a város és a megye vezetőivel? Mert azt hiszem, csak akkor születhet maradandó építészeti alkotás, ha az összhang, ami jelen esetben roppant felelősségteljes — hiszen emberek százainak, ezreinek életéről van szó —, tökéletes.

MAGYAR G.: Biztak bennünk; és ez szerintem a lényege annak, hogy az építészek nagy lelkesedéssel és szabadon alkothattak és dolgozhattak ebben a városban. És talán volt egy olyan ki nem mondott vagy kimondott igény a részünkről, hogy nem egy-egy ház, hanem egy várost tervezünk. Tehát amikor a szállódat tervezték, akkor várost terveztek, amikor üzletház készült, akkor város készült. Így azt hiszem, hogy amikor azok az esztétikai értékek, amelyek egy-egy épületben jelentkeznek, így együtt, egymásba karolva, egymást segítve jelennek meg, akkor nem összeadódnak, hanem talán hatványozottan jelennek meg.

KOPECZKY L.: Miért adtak a megye, a város vezetői ilyen „szabad kezet”, amikor ez egyébként nem jellemző.

JAKAB S.: Amikor azt az általános városrendezési tervet felülvizsgálták — Magyar Géza vezetésével — az ismert építészek, akkor meg lehetett állapítani, hogy itt egy korszerű, modern várost akarnak. Mert valóban, mi nem akartunk mást tudni: mit, hová, mennyiért? És ehhez nyújtottunk segítséget hol a tervezőiroda vezetőjénél, hol a minisztérium illetékeseinél, hol a megyei tanács útján, vagy mindazoknál a szerveknél, akik ide — úgy mond — bedolgoztak.

Egy példát említenék. Akkor is az volt a határozat, hogy típus-épületet építsünk. El is fogadtuk, jónak is tartottuk ezt a gondolatot. Viszont az a terv, amit nekünk típusban ajánlottak — elnézést — egy kicsit szegényes volt. Ugyanis mi azt is vallottuk, hogy várost nem tíz, hanem 50, vagy száz évre kell, szabad építeni. A jövőnek, az unokáknak. És — megtartva a típusjellegét — annyiféle előre gyártott elemmel, blokkrendszerrel készültek a házak, hogy végül ezt is — úgy mond — tipizálták, elismerték. És nagyon szépen beillenek a városközpontba.

KOPECZKY L.: Lehet azt mondani, hogy az egész város, tehát a vezetők és az itt élő emberek összefogása vezethetett csak ilyen eredményre?

JAKAB S.: Feltétlenül. Párt, tanácsi, üzemi, intézményi, megkülönbélt más helyeken dolgozó — joggal mondhatnám — patrioták (salgótarjániak és nem salgótarjániak) segítettek ebben. Csak így valósulhatott meg mindez.

(stúdióbeszélgetésből)

KOPECZKY L.: Tehát Salgótarján egy kicsit részletesebben mutatott most be kedves nézőinknek és önmagunknak is. Vajon lehet-e követendő példaként odaállítani bármelyik város vezetői és építészei elé, hogy: tessék, így kell ezt csinálni?

LŐRINCZ J.: Mindenképpen követendő példaképnek merem ajánlani. Egy felkiáltójelet teszek. A film kapcsán két gondolat ébredt bennem. Az első: elismerem építész kollégáim produktumát, mindazt ami Salgótarjánban történt. Magyar Géza barátom büszke lehet rá, sikerélménye. Az épületei bizonyítják, és a többi építészé is. Ami nagyon megragadott, az Jakab Sándor elvtárs nyilatkozata volt, amiből az derült ki, hogy gazdája volt a városnak, és ez rendkívül nagy szó. Tudjuk azt, hogy a városépítéssel bonyolult, összetett feladat: nagyon sok információ alapszik, nagyon sok tényezőt kell megnézni ahhoz, hogy több tízezer embernek bizonyos funkcionális igényeit a lehető legjobb módon kielégítsék, az emberek jól érezzék magukat, mindent megtaláljanak, boldogok legyenek. Ez rendkívül nagy feladat. Salgótarján esetében az én tanulságom, amit le tudok vonni, az, hogy kitűnően ismerték a célt, annak mindenféle problémáját, minden szálát kielemezték. Ez érződik a Jakab Sándor elvtárs által elmondottakból is. Mindenre számítottak, any-

nyira, hogy meg tudták választani azokat az eszközöket is, amelyekkel ezt a célt maradék nélkül elérjük. Ez a produktum csak ilyen „felállásban” születhetett meg. Én kívánom minden városnak, minden vidéki városnak, hogy ezt a szintézist — a gazdát is, az építést is, az eszközt is —, ami alapján ez a munka létrejött, teremtsék meg, mert minden város fejlődésének, városépítészetének — beszélhetünk egy lakóházzal, főtérrel — ez az alapja.

RÓZSA GY.: Tulajdonképpen még az is benne volt ebben a példában — rettentően örültem neki, hogy a volt megyei első tükör elmondta —, hogy még Salgótarjánban is —, ahol nem voltak igazán hagyományok —, ott is vigyáztak arra; ugyanoda járhasanak az emberek a futballmeccs utáni beszélgetésre, ahová korábban jártak. Nekem ez azért fontos, mert ezekhez a bizonyos eszközök-höz (építészeti, pénzügyi, gazdasági és egyéb feltételekhez), azt hiszem, nagyon fontos tételként járul hozzá (az, amit nagyon szemérmesen hallottunk), hogy nem tudja elérékenyülés nélkül nézni az új várost. Ezt elhiszem, mert látom Salgótarjánban, hogy szívvel csinálták — szívvel és ésszel. És a szív itt nagyon fontos.

KOPECZKY L.: Az új városközpontok kialakításakor az anyagi, a társadalmi és a személyi feltételeket úgy kell összehangolni, hogy lehetőség szerint mindig a legjobb megoldás jöjjön létre — hiszen ezeket az új városközpontokat mi azért is építjük, hogy unokáink ne csak lássák, de jól is érezzék majd magukat bennük.

Részletek a Magyar Televízió Unokáink is látni fogják című műsorából

A továbbépítés problémái

Egy városközpont rekonstrukciója sohasem lehet önálló művelet; mindig az adott város egészének, a környék, a településhálózat fejlesztésének következményeként jöhet csak létre. Így van ez természetesen Salgótarján esetében is.

A város fejlesztésében az 1960-as évek elején jött létre az az állapot, amely lehetővé tette a központ átépítésének megkezdését; a mai napig ennek az átépítésnek a legjelentősebb szakasza (legalábbis városépítészeti szempontból) lezárult — így meghatározottá vált a városközpont.

A megvalósult átépítés — Pogány Frigyes szavaival élve —, egységes, méltóan juttatja érvényre az újjászülető város jelentőségét, megújuló életformáját, kultúráját, s „érvényesül Salgótarjánban az a városépítészeti elv, amely szerint a végleges kialakítás közbülső ütemeiben is harmonikus összhatású, befejezett együtteseket kell létesíteni, nyitva hagyva annak lehetőségét, hogy ezek az együttesek majdan bővíthessenek, újabb egységekkel kiegészülve nagyobb, szintén harmonikus együttesé váljanak”.

A városközpont átépítésének további folytatására a Pipis-hegy alatti területen, a Karancs utca mentén, és az attól délre fekvő területen ma még nagyrészt csak terveink vannak. De ha az átépítés további nagy feladatainak előkészítését ugyan alapvetően jól is szolgálják e tervek, fel kell vetni néhány olyan problémát, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják az átépítés eddigi színvonalát, gyengítetik a nagyobb távlatban kialakuló teljes városközpont egységét. A problémák egyrészt időközbeni változtatásokkal, kényszerű módosításokkal kapcsolatosak, másrészt eredetileg is meglevők.

Az átépítés határozott és egységes koncepció (rendezési tervek) alapján megy végbe, melynek alapelveit a Salgótarján városközpontjának kialakítására 1965-ben kiírt országos szintű tervpályázat Magyar Géza és Finta József által készített I. díjas terve határozta meg. A városszerkezetet meghatározó alapelvek helyesnek bizonyultak, és nagyrészt meg is valósultak. A vasúti pálya emelése részben megtörtént, a gyalogos-aluljárók megépültek. A tervezett útvonal-módosítások, az új csomópont, a kétszintes vasúti kereszteződés kialakítása megtörtént; a tervezési területek rendeltetésüknek megfelelően kerültek felhasználásra; lakóépületek, középületek épültek.

A megvalósulás azonban nem pontosan követte a terveket (a rendezési terv ugyanis — közkeletű hasonlattal élve — sok-

ismeretlenes egyenlet, melynek megvalósulása az ismeretlenek sokasága miatt nem határozható meg pontosan előre, kisebb-nagyobb változtatások szinte törvényszerűek).

Nem mindegy viszont, hogy ezek milyen hatásúak, érintik-e a városszerkezeti elhatározásokat, összhangba hozhatók-e azokkal, vagy hatások jelentéktelen, és az összhang megteremtésével nem kell törődni. Ha ugyanis a változtatások komoly hatásúak, akkor kedvezőtlenül befolyásolhatják a városszerkezet tervben elhatározott rekonstrukcióját. Ennek a későbbiekben vagy az lesz a következménye, hogy nem megfelelő városszerkezet alakul ki, vagy hogy az egészséges városszerkezet kialakítása érdekében túlságosan nagy és felesleges áldozatokat kell hozni.

Az általános rendezési terv, amely 1970-ben készült el és 1971-ben hagyták jóvá, a város területét tíz egységre osztotta, amelyeknek fejlesztését (elsősorban az építendő lakásszámában és az elhelyezendő lakosság számában kifejezve) az egész városra távlatilag előre becsült fejlődésből számítva egyenként határozza meg. Az összvárosi fejlődést a településhálózat-fejlesztési tervből, a város várható ipari fejlődéséből, központi szerepének növekedéséből határozták meg. Így az ezredfordulóra a város lakónépessége mintegy 55-58 ezer fő, a nappali népesség pedig kb. 70 ezer fő.

Mi a mai helyzet ezzel ellentétben?

A Seбай-telepen csaknem kétszer annyi lakás és lakos került elhelyezésre, mint amennyit az általános rendezési terv e terület egységre meghatározott, a Pécskő-domb beépítési tanulmánya ugyancsak jóval meghaladja az eredetileg számított lakásfejlesztési mértéket.

Nyilvánvaló, hogy az általános rendezési tervtől való eltérés belső aránytalanságokat szül, melyek más területeken negatívan érzékeltetik hatásukat; esetleg a városközpont folytatását, a nyugati városrész átépítését is hátráltatják.

A város 2000-re tervezett — adott nagyságrendje melletti — fejlesztési lehetőségei behatároltak: irreális célokat, a tervezett nagyságrendet jóval meghaladó város építését pedig nem tűzhetjük magunk elé. A Pécskő-domb beépítése emellett, tekintettel az ismert kedvezőtlen természeti-földrajzi viszonyokra, rendkívül gazdaságtalannak látszik a tervek alapján (a terület beépíthetősége érdekében költséges földmunkát kell végezni, hatalmas támfalrendszereket építeni, csapadékvíz-elvezetést kell tervezni; a közművezetékek kiépítése is többletköltségekkel jár). Ugyanakkor beépítésével zöldterületi lehetőségeinket rontjuk: az itt meglevő erdő, kellő feltárás után, az Arany János úti és Pécskő úti lakótelepeknek, valamint a városközpontiaknak is kedvező pihenő-sétáló-játszó területe lehetne.

Jelenleg —, ha nem is szakemberek részéről (akiket viszont mint a város lakóit, használóit elsősorban hozzáértőknek kellene tekintenünk, s véleményükre többet adnunk) — kritika éri a várost a zöldterület alakulásával, általában a rekreációval kapcsolatban, mivel a lakosság nem találja meg napi felüdülési lehetőségeit. Hiszen például a Karancs Szálló előtti díszter elsődlegesen nem gyerekétálatásra, játékra való (ugyanakkor nincs biztosítva a szálloda gépkocsival való megközelíthetősége, noha a bejárat előtti elötét nem pusztán formai elem), s a nyugati városrész zöldterülete, a Pipis-hegy a városközpont zöldterületi ellátatlanságából fakadóan ugyancsak kialakításra vár. Pedig rendkívül fontos a zöldterület és a városközpont kapcsolata: a megközelítés — lehetőleg emelkedők és lépcsők nélkül — ne vegyen tíz peronél hosszabb időt igénybe, hiszen akkor már nem tekinthetjük naponkénti használatra mindenki számára alkalmasnak. A Pipis-domb nagyon szép természeti adottsága a városnak, de köztudottan nagy része meredek, és csak az alsó, ma még avult beépítésű részein vannak használható sík területek.

Fontos, hogy ezeket a területeket ne tervezzük felhasználni olyan intézmények telepítésére, amelyek nem feltétlenül fontosak vagy máshol is elhelyezhetők (mint pl. a szabadtéri színpad és irodaház, vagy autóparkolók), hanem a különböző korosztályok számára, a megnövekedő szabad idő és igények figyelembevételével korszerű játszó-, pihenő-, úgynevezett rekreációs területeket alakítsunk ki belőlük.

A zöldterületi problémát egyébként az említett, s egyébként sikeres tervpályázat sem oldotta meg; a rendelkezésre álló

területek szűkös volta miatt nem is lehet elképzelni, hogy több hektáros zöldterületet alakítsunk ki a közismerten szűk völgyben, a városközpont területén. A természeti környezettel való jobb kapcsolatok megteremtésével azonban a környező (adottságként meglévő) erdők eredményesen bevonhatók. Hiszen elsősorban a fák tisztítják, javítják a gyakorta füstös, poros levegőt, árnyékot nyújtanak, megnyugtatók a szemet. Eddig is történt már ugyan fásítás, de még szükséges (igaz, hogy ez a növényzet számára nem ideális, beépített környezetben várhatóan többletköltséggel jár, tűrőképes fafajták kiválasztása mellett is korszerű műszaki megoldásokat, a gyökérzet esetleges mesterséges nedvesség- és tápanyagellátását igényli). De a fásításnak vizuális, téralakító, térelhatároló szerepe lehet. Mert például a korábbi elképzelésektől eltérően a nyugati városrészben került elhelyezésre a helyi autóbusz-pályaudvar, amely a készülő távolsági autóbusz-pályaudvarral és az új 21-es út csomópontjával olyan térséget alkot majd, ami építészetileg lehatárolatlan és terjedős, s aminek tagolását, vizuális lehatárolását megfelelően tervezett fásítással lehet csak pótolni.

S végül még egy példát. A problémák felvetése és a javaslatok azt szolgálják, hogy a város lakói ne csak a négy fal között kapják meg a teljes komfortot, hanem a lakásból kilépve

is jól érezzék magukat, az egész városban a lehetőségekhez mérten teljes értékű környezetet kapjanak. Ebből a szempontból például rendkívül fontos a gyalogosforgalom minősége. A gyalogoshálózat az eredeti — a tervpályázat I. díjas tervjavaslatra épülő — rendezési tervekben jól megoldott: alapvető szempont volt a városközpont vasúttal, patakkel elválasztott két részének minél szorosabb gyalogosforgalmi kapcsolata. A megemelt vasúti pálya alatt a gyalogaluljárók meg is valósultak: az új vásárcsarnok azonban (amely végre a piacnak megfelelő helyet fog biztosítani) az eredeti tervtől eltérően a nyugati városrész déli részére került: a nagy gyalogosforgalmat keltő intézmény elhelyezése így a városközpont szempontjából perifériakussá vált, annak nagy részétől az új, 21-es főútvonal és a litkei út elvágja. Ezért rendkívül fontos lesz a gyalogosforgalmi hálózat megfelelő módosítása, esetleg szintben elválasztott kapcsolatok bevezetése a biztonságos gyalogközlekedés megoldása szempontjából.

Példáim elsősorban a város használatával kapcsolatosak, s remélem, kitűnik belőlük, hogy az emberi környezetnek, a városi lét feltételeinek megteremtésében milyen fontos a folytonos és állandóan jelenlevő városrendezési tevékenység.

Szinyei Béla

Város, városközösség

Finta József „épített világunk” humánuma körüli gondjainkról szólott, elismerően említi Salgótarján emberi léptékét. Az utóbbi időben hasonló eredményekkel dicsekedhet a városépítésben Nógrád másik városa, Balassagyarmat is. De vajon hogyan formálódik e városok közösségi szelleme, találkoznak-e olyan urbánus magatartással, amely ígérete lehet a további fejlődésnek. Együttjár-e az emberek fejlődése az építészeti környezet alakulásával, fejlődésével? Vagy lassúbb annál? Beszélgetőpartnereink véleménye szerint — általában igen. Az ugyancsak általuk említett jelenségek némelyike viszont mintha azt bizonyítaná — nem egészen.

★

— Amikor városi életről beszélünk, akkor rendszerint a középkori magyar városok modellje áll előttünk, azoknak a törvényeire, hagyományaira, szokásaira gondolunk, amelyeket tulajdonképpen a kisiparos-, a kézműves-, a kereskedőréteg határozott meg — mondja Csik Pál, a Salgótarjáni Városi Tanács elnökhelyettese. — Ugyanis ez a réteg volt a városformáló mag, tehát ennek anyagi és közösségi érdekei határozták meg a város törvényeit. Hihetetlenül izgalmas törvények születtek a középkori magyar városokban. Drasztikusak, sokszor megalázóak voltak ezek a törvények, mert a közösség védelmében nem ismertek tréfát. Tudniillik, létük függött attól, hogy mennyire tudják a várost városi szokásaiban, rangjában megőrizni. Továbbá, védelmi szempontok is közrejátszottak — gondoljunk a török idők-re, a vallásháborúk korára.

— A XIX. század második felében azonban nagy változás történt. Ekkor születtek, többek között, azok a városok, amelyeknek városformáló magja nem a kisiparosság, a kereskedőréteg volt, hanem a nagyipari munkásság. Illetve, a burzsoázia.

— Hogy esztétikai megjelenésükben ezek a városok — például Ózd, Salgótarján stb. — olyanok lettek, amilyenekként korábban ismertük őket (tehát kolóniák összessége, szerkezet nélküli, az ideiglenesség jellegét őrző helységek), abban a kapitalizmusnak van szerepe. Ezek a városok nem járták végig a városfejlődés klasszikus útját. Hirtelen születtek. És itt a városlakók életét nem a városi közösség szabályozta, hanem a tőkésérdek. A városlakók többségének, a munkásságnak nem „külső” erővel szemben kellett védekezni, hanem a tőkessel szemben. S tulajdonképpen az osztályharc szervezte magát a közösséget is. S mert elsősorban osztályharcos közösség volt, másodlagos szerepet játszottak benne a városformáló mozzanatok. Ezeknek a városoknak a belső tartalma tehát alapvetően különbözött más magyar városoktól, karakterüket — olyant, amilyenre lehetőség volt — a munkásság adta, annak ellenére, hogy elsősorban osztályharcát vívta, s nem várost épített.

— Erre 1945 után nyílt lehetősége. Hogyan élt vele?

— Salgótarjánban is megalakult az MKP, ennek első ülésén egy olyan program született, amelyben kirajzolódott egy jól érzékelhető, modern városépítő koncepció. Tehát a munkásosztály már a kezdet kezdetén jól érzékelte ezt a társadalmi feladatát is. Tudta: a politikai hatalmat azért is kell megragadni, hogy a dolgozó tömegeknek megfelelő életkörülményeket teremtsen. Ezek pedig urbanizált körülményeket jelentenek. Ne kísérvük most figyelemmel történetiségében a városépítés alakulását, ne beszéljünk a városépítés szervezéséről, az urbanizációról: ezt a szakemberek elmondták, elmondják. Inkább egy ezzel mintegy párhuzamos folyamatról szólnék, amely hihetetlen módon nehezíti a mi életünket. S egyrészt a nagy bevándorlással függ össze. A különösen az 1960-as évektől megindult dinamikus fejlődés — mind az iparszerkezet alakulásában, mind az urbanizációban — vonza az embereket. Az értelmiségről ma már elmondhatjuk, hogy városformáló erejét tekintve is stabilizálódott. Úgy érzeltem, hogy ellentmondásos folyamat megy végbe a városban. Állandóan szélesedik azoknak a száma, akikben él a városhoz való tartozás nosztalgiája, de nagyon sokan a korábban említett középkori városmodellre képzelik el, s ez illúziók forrása lehet. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy mielőbb kimunkáljuk azokat az eljárásokat, módszereket, eszközrendszereket, amelyek a városhoz tartozást erősítik. Szerintem, az intézményrendszerünk ebben fontosságát tekintve másodlagos. Az emberek cselekedtetése a lényeges. Hogy mit tesznek a városért. S milyen fórumokat terem a város, hogy tenni tudjanak. Hogy munkája által kötődjön az ember a városhoz. Hogy érezze: minden egyes ember rajta hagyja a városra a keze nyomát. Ma már sok ezren áldozatosan dolgoznak a városért, s ebben a munkában elől jár a munkásság. Továbbá: komolyan kell venni a város formálódó közösségét, mert még nem igazi közösség ez. Komolyan kell venni ezt az alakuló várost és embereit. Az embereket nem manipulálni kell, hanem meggyőzni. Az embereket nem látszólag kell meghallgatni, hanem ügyelni kell a véleményükre. Az emberekkel találkozni kell, őszintén vitatkozni velük, és reális célért mozgósítani őket. Ezek az alapvető dolgok.

Él egy szerintem hibás szemlélet, amely szerint a városnak számon tartható egyfelől az a dinamikus fejlődése, amely az épületekben, ebben-abbán realizálódik, de ugyanakkor nem ilyen dinamikus az emberek fejlődése. Szerintem ez utóbbi is erőteljes, csak éppen nem lehet úgy lemérni, mint a fejlődés más mozzanatait. Sajnos, túlságosan is tágra nyílt viszont az oló a kétféle embertípus között: tehát azok között, akik szeretik a várost, tesznek is érte, s a lumpen réteg között, amely nem veszi figyelembe a közösség érdekeit. Nézd meg az új filmszínházat: primitív emberek felszabdalták a székeket, rányomták égő cigarettacsikkjeiket a szőnyegpadlóra. Nézd meg a Kővár éttermet: az embernek nincsen gusztusa oda bemenni, holott átadásakor csodálatosan szép volt. Pedig a városhoz tartozás egyik

megnyilvánulása (s ilyen ügyekben is jelen kellene, hogy legyen) az is, hogy az emberek nevelni tudják egymást. Hozzátenném: nevelni, egy bizonyos pontig, munkával, példamutatással, a helyes viselkedési formák, a közösségi magatartás propagálásával. Azon túl pedig rendszabályokkal, szankciókkal. Van egy bizonyos pont, ami után már nem lehet helye a szép szónak. Tudomásul kell venni: a mi humanizmusunkhoz az is hozzátartozik, hogy a város tisztességes, dolgos közösséget, amely most már tényleg városi közösséggé is kezd formálódni, megvédem a garázdákkal szemben. Hiányolom, hogy ez a védelem nem egészen hatékony. S ehhez az is hozzátartozik, hogy a város közössége szintén összefogjon a garázdákkal szemben, s ne legyen közönys.

— A következő évek nagy feladata lesz a városi életmód általánossá tétele Salgótarjánban. Hogyan? ,

— Azt hiszem, a városi életmód kibontakoztatásához szükséges tárgyi feltételek mind magasabb szinten adóttak. Nézd meg a lakásokat: kényelmesek, szépek, egészségesek. Az intézményhálózat, a közművelődési intézményhálózat is egyre teljesebb. Az iskolahálózat lassan teljessé válik. Nagyon sok a diák a városban — sajnos, a jelenlétük kevésbé érződik, mint városformáló, vagy a város életére kiható tényező. A városi életmód tehát mégsem általános Salgótarjánban. Szerintem, egész közművelődés-politikánkban, politikai agitációnkban azt kellene középpontba állítani, hogy tanuljunk meg korszerűen városi módon élni. Ennek alapfeltételei közé tartozik egyfajta politikai, ideológiai tisztánlátás is. S annak tudatosítása önmagunkban, hogy nekünk itt Salgótarjánban kell beilleszkedni társadalmunk viszonyai közé. Meg kell teremtenünk azokat a lehetőségeket, amelyek között a maga urbanizált ambícióit kiélheti az ember. Szervezni kell ezeket a lehetőségeket. Nyilvánvaló, az emberek művelődésével nagyon sokat kell foglalkozni, különösképpen az úgynevezett alulképzettekkel, akik nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát. Nagyon sokan vannak ilyenek a városban. Különösen a bejáró munkások között. Természetesen, az urbanizált életmódra való nevelésben nemcsak a kulturális intézményeknek — iskoláknak, művelődési otthonoknak stb. — van szerepük, hanem a kereskedelemnek, a kirakatoknak, a vendéglátásnak, a közlekedésnek, mindannak, ami körülvesz minket. Hadd mondjak egy példát! Emlékszel, amikor kezdtük Salgótarjánban a szabadtéri szoborkiállítását. Azt mondtuk: jó, ez is van. Jöttek-mentek az emberek körülötte, kész. Ez olyan hatással volt a városra, hogy most már nem lehetne nem megrendezni, az emberek várják nyár végén a szobrokat. Itt van, azt hiszem, annak is az értelme, hogy a várost teleraktuk szobrokkal, köztéri alkotásokkal, murális művekkel. S az is, hogy a városnak viszonylag fejlett a képzőművészeti élete. S ami számomra az egyik legnagyobb öröm, hogy most már nem egy-két ember, hanem telt házak előtt zajlanak a hangversenyek. S a szimfonikus zenekar kulturális küldetését teljesít, nagy hatást fejt ki. Mind több az új arc a hangversenyeken, a képzőművészeti kiállításokon. A város lakosságának többsége, a munkásság — elsősorban a politikailag, szakmailag fejlettebb rétege, a szalmunkásság — már rátalált a városi életmód formáira. Megtalálja a helyét, el tud igazodni a város „kínálatai” között, kialakultak az igényei, a magatartásnormái. Ugyanakkor még mindig túlságosan nagy a másik, a közömbös, a passzív, vagy éppen a romboló réteg; s e réteg integrálása a város közösségébe csupán a közművelődés, az oktatás eszközeivel nem oldható meg. Olyan pozitív, erős városi közvélemény kialakítására lenne szükség, amely elítél, kirekeszt magából, s a leghatározottabban elutasít minden ilyen közösségellenes magatartást. Ezt a fajta urbanizált közvéleményt kellene kialakítani. Szándékosan nem kulturális közvéleményt mondtam. Mert én például nem értek egyet azzal a szemlélettel, amely az emberek kulturáltságát a rendezvényeken való megjelenéssel azonosítja. Sok lehetőség van arra a kulturális rendezvényeken túl is, hogy az ember urbanizált módon, városi módon éljen, illetve jól használja fel a város nyújtotta lehetőségeket. Társadalmunk, illetve a modern technika korszaka hihetetlen sok eszközt bocsát az ember rendelkezésére a korszerű városi életmód általánossá tételéhez. De gyakran szem elől tévesztjük, hogy

az embereket meg kell tanítani ezen eszközök helyes felhasználására.

— Ki tanítsa meg?

— Hát ki? Egyrészt, a politika, a kulturális politika, annak vezetői, szervezői. Másrészt, egymást tanítsák meg az emberek. Nézd meg a kocsikat. Rengeteg van a városban, ez egyfajta élet-színvonalat jelent, jó életszínvonalat, jó törekvést. De hogyan használják fel ezeket a kocsikat? Hogyan? Bizony, nagyon kevés embernek van autóhoz szervezett programja. Pedig az lenne a jó, hogy a kocsival ne csak öt kilométerre ugorjon ki az ember szalonnát sütni (oda ki lehet menni busszal is), hanem menjen el Sárospatakra, menjen el Dunaújvárosba, és így tovább.

— Mi lehet ebben az értelmiség szerepe?

— Az a véleményem, vannak olyan fórumok és törekvések, amelyek által az értelmiség közvetlen kapcsolatot teremt a dolgozó osztályokkal. De ez még mindig nem elég. Az értelmiség bizonyos rétegei eléggé befelé fordulnak, önmaguk között alakítanak ki programokat, elképzeléseket. Önmaguk között folytatnak késhegyig menő vitákat. Kevesebbet foglalkoznak azonban a vezetésükre bízott közösségekkel, a dolgozó közösségek nevelésével.

— S a „látható életmóddal” is kevésbé nevelnek?

— Igen. Ez súlyos probléma. Persze, sok mindennel magyarázható ez is. De hallani jó törekvéseket, például a kohászati üzemekben, ahol a mérnökök rendszeresen találkoznak a dolgozókkal, s beszélnek meg velük közös problémáikat, beszélnek arról, hogyan kell élni. Ezek jó törekvések, és, ha ők személyükben is példát mutatnak erre, az hihetetlen nagy hatással van másokra.

★

Kmetty Kálmán, a Balassagyarmati városi Tanács elnökhelyettese:

— Ennél a beszélgetésnél én abból indulnék ki, hogy a város lakosságának összetétele még ma is sokat vitatott probléma. Szokták mondani: mezőgazdasági város. Nem igaz, soha nem volt az. Mutatja ezt például az, hogy nem is voltak Balassagyarmatnak földbirtokosai. A talaj alkalmatlan mezőgazdaságra. Nyilván, ha a nagybirtok itt nem tudott megtelepedni, a kisbirtokos, a kisparaszt élete is keserves volt. Viszont Balassagyarmat egy nagy mezőgazdasági terület centruma volt, s ez adott a városnak egyfajta profilt. Szokták emlegetni így is: hivatalnokváros. Ez már közelebb áll a valósághoz. Hogy megyeszékhely volt, maga az a tény megyei szervek letelepedését vonta maga után. Ez sem a legjellemzőbb azonban, hiszen ezt minden múltbeli megyeszékhelyről el lehet mondani. A korabeli megyei vezetők többsége nem is balassagyarmati volt, hanem környékbeli földbirtokosok, dszentrik a megyegyűlésekre jöttek Balassagyarmatra. Itt csak a hivatalnoki réteg élt. Balassagyarmat elsősorban kereskedelmi forgalmat lebonyolító központ volt: a környék mezőgazdasági termékeit itt értékesítették, hatalmas vásárok voltak, nagy heti és napi piacok, zajlottak. A városi életmódra, életformára is ez a kereskedelmi jelleg nyomta rá bélyegét, s a kereskedők életformája. Második helyre én Balassagyarmaton az egészségügyet tenném, hiszen jelentős egészségügyi intézményhálózat alakult itt ki. Szokták emlegetni Balassagyarmat iskolaváros-jellegét is. Én ezt nem említem, ennek feltételei ugyanis nálunk soha nem voltak meg. Tehát, szerintem, a város mindig is eléggé heterogén jellegű volt.

— Mégis, szokták emlegetni, hogy a balassagyarmati ember várososzerető, lokálpatrióta, erős szálakkal kötődik városához, erős városközösség alakult ki itt már a múltban. Milyen lehetett ez?

— Feltétlenül beszélhetünk városközösségről már a múltban is. Mégpedig erős közösségről. Egyrészt, az itt született, vagy korábban itt letelepedett emberek közösségéről. Számos klub, egyesület stb. állt rendelkezésükre, ahol kifejthették tevékenységüket, kulturális értékekkel ismerkedhettek meg, produkálhattak, tehettek a városért. A városhoz való ragaszkodás érzését erősítette az is, hogy a történelem során számos alkalommal fenyegette a lecsúszás veszélye Balassagyarmatot, s lakóinak tevékenysége, városi igénye, törekvése segítette átvészelni ezen időket. Azonban meg kell mondani, hogy ez a városközös-

ség nem volt egészen egységes. Rétegenként alakultak ki a közösségek. Abban megegyeztek, hogy a városért való tenniakarás jellemezte valamennyit. Részben ezzel összefüggésben hadd említsek egy példát Balassagyarmat múltbeli megítéléséről. Azt lehetnének, mert megyeszékhely volt, egyértelműen alakult várossá fejlődése. Ez nem így van. A múltbeli megyevezetésnek — nagyon hangsúlyozom, ez nem tévesztendő össze a városvezetéssel! — nem fűződtek érdekei Balassagyarmathoz, ezért a város fejlesztése érdekében jóformán semmit sem tettek. Csak a századforduló alispánját, Scitovszky Jánost említem, aki nőtincsi földbirtokos volt; de sorolhatnám a többieket is. A Borovszky-féle monográfiából ellenőrizhető, hány alispán, hány főispán volt, akiknek egyike sem balassagyarmati, de még csak környékbeli sem — tehát őket nem fűzte érdek a városhoz, ezért nem is segítettek várossá fejlődését. A megyeháza építéséhez hozzájárultak, hiszen az egyúttal szálláshelyül is szolgált számukra és családjuk számára a megyegyűlések, a megyebál idején. Balassagyarmat tudatos fejlesztése a megyevezetők egy részének csak a századforduló tájékán jutott eszébe, amikor már érdekeik fűződtek ahhoz, hogy ne Losonc legyen a megyeszékhely, mert „oda esetleg tovább kell kocikázni”. A világháború, s a két háború közti korszak azonban ismét megakasztotta a fejlődést. A felszabadulás utáni időben Balassagyarmat közössége nem találta helyét. Elsősorban azért, mert a nagyméretű kereskedelmi élet megszűnt. A kereskedők nagy részét a háborúban elhurcolták és megölték, az országhatár szintén erősen befolyásolta a gazdasági életet. Az első időkben létbizonytalanság lett úrrá az emberekben. Később ez megszűnt. Azonban a megyeszékhely megszűnésével szintén gondok jelentkeztek, emberek jöttek-mentek a városban, a régi városközösség bomladozott, lazult. A város fej-

lődésében a nagy fordulat az 1960-as években kezdődött. A város fejlődése azon alapult, hogy ipartelepítés kezdődött.

— Milyen hatással volt ez a városközösség alakulására?

— Az előbbi példákat is azért említettem a város történetéből, hogy lássuk, a városközösség kialakulása Balassagyarmaton is bonyolult folyamatok során történik. S maga a városközösség is több réteget, közösséget foglal magába. A régi közösségek, részben az említett okok miatt, a felszabadulás után felbomlottak. Az ipartelepítés az első időszakban nem okozott „hígulást” Balassagyarmat lakosságában, hiszen a korábbiakban olyan kevés munkaalakalmuk volt az ittenieknek, hogy az új munkahelyeket örömmel elfoglalták, illetve töltötték be. Azt is érdemes megemlíteni, hogy az ipartelepítéssel egyidőben ismét megszorodtak a lakosság azon tevékenységei, amelyek a városhoz való ragaszkodást jelzik: erősödött a lokálpatriotizmus. Egyúttal egy új közösség, a balassagyarmati munkásság kialakulása kezdődött meg ekkor, s ez a közösség öntudatosan sokat vállalt — elsősorban társadalmi munkában — azért, hogy a letelepülő gyárak, üzemek, telepek, illetve a város továbbfejlődjenek.

Természetesen, gondok is jelentkeznek, mindenekelőtt a bejáró munkásság életkörülményeinek, kulturálódási feltevéseinek javításában. Napjainkban Balassagyarmaton a város társadalmában strukturális változás tanúi vagyunk. Ez az ipari munkásság, a munkásosztály kialakulását jelenti. Természetesen, heterogén összetételű munkásságról van szó, „hagyomány nélküli” munkásságról, amely most kovácsolódik osztállyá, s mutatja meg erejét városfejlesztő tényezőként is. Tagjainak egy része korábban semminemű közösségnek nem volt tagja, nem éltek, nem dolgoztak közösségben. Illetve a mára már jórészt felbomló faluközösségből kerültek, s kerülnek a városba, a gyárba. Örömeink és gondjaink is ebből adódnak.

Tóth Elemér

Cigánydomb

„Száznegyven cigánycsaládból hatvannak van rádiója, televíziója és lemezjátszója Salgótarjánban.” (*Magyar Távírti Iroda; 1964. október 5.*)

„Szervezetten megkezdődött a Pécskődombi cigánytelep fokozatos felszámolása, a cigánylakosság széttelapítása. Az elmúlt öt évben mintegy százötven viskót bontottunk le a hegyen.” (*Részlet a városi tanács 1973-as jelentéséből.*)

„— Idén eltüntetjük a dombot. Huszonegy éve vagyok itt, mindig gondunk volt a cigánydombbal. Nem azért kell föl számolni, mert a város közepén van, hanem, mert van.” (*Csik Pál, a városi tanács elnökhelyettese.*)

„Nem vagyok naiv festő, csak homorú tükröt kaptam örökül. Ez vagyok. Azért vagyok ilyen, mert mélyről nézem az embereket és a világot, miután mindenki felé igyekszik. S ahogy egyre jobban eltávolodnak tőlem, úgy torzul el karjuk, lábuk, mozdulatuk” (*Balázs János, salgótarjáni cigány festő.*)

I. HELYSZÍN

A Pécskő utca vége. Mintha pengével vágták volna el a többi háztól, hirtelen leguggolnak az épületek. De nemcsak leguggolnak. Levetik ruhájukat, a vakolatot, levetik mindazt, ami házzá tehetné őket, pőrén, suta szegyenkezéssel guggolnak a napsütésben. Sebeiket eltakarják a

szaradó ruhák, a magasra nőtt gaz. Néhány televízióantenna, mintha menteni akarná a helyzetet, az égbe kapaszkodik.

Első öreg: „Aki a tanácsban képviseli a hegyet, már elköltözött. Új lakást kapott. Amikor mi idegyűttünk, egy Náci bácsi nevű volt a cigánybíró, tőlünk balra lakott, vagy négy évig viselte a tisztséget, aztán meghalt. Utána, azt hiszem, a Feri bácsi lett, az brácsás volt, abban a házban lakott, a palásban ott, de az akkor még nem palás volt, hanem zsinde-lyes. Ő lemondott avégett, mert nem hallgattak a szavára. Mindig veszekedett, egyszer aztán megharagudott és lemondott. Utána egy cimbalmos lett a bíró, aki nem törődött semmivel. Majd jött egy energiásabb ember, erélyes. Sánta volt. Az lent lakott egészen. Tizenhat évig volt bíró, de én mondom, aki szembeszállt vele, vagy nem úgy csinálta, ahogyan ő akarta, meg is verte a botjával. Addig ütött, amíg egyszer őt is megverték, kórházba került. Akkor a Sípos lett a bíró, tőlünk balra lakott, annak elhalt a felesége, újra nősült, elköltözött. Úgy emlékszem, Csapónak csúfolták az embert, akire a bíróságot hagyták, ő volt az első nem zenész cigánybíró, a másik neve Tóni volt neki. Na, ő nagy hirtelen meghalt. Jött egy Kontrás, de már akkor rendezett tanácsú város lett a nagyközség, úgy hogy több dolga is akadt a bíróságnak, mert rendezték az egész Pécskő utcát. Itt szabad patak folyt végestelen-végig, akkor azt betoncsövelték, jártak a bíróhoz mérnökök, hivatalnokok, megunták a Kontrás, lemondott, hiszen fi-

zetése nemigen volt neki, talán csak anynyi kedvezménye, hogy nem kellett adót fizetni, meg részesítették valami ruhafélébe is. Utoljára Bányász Pista volt a bíró, az sem zenész. Meghalt. Eltörölték a bíróságot, tanácsstagot választottunk.”

Első öregasszony: „Hát, itt öregedtem meg, már ötvenkét éve annak, hogy itt lakunk. Jó élet volt itt, nekem gyönyörű szoba-konyha volt, ezek meg nyári-konyhák voltak. Nagyon rossz, hogy el kell menni, mert nagyon ide voltunk a férjemmel szokva. A lányomékhöz költözünk, az isten áldja meg őket; vagy ház az övék, hátul megférünk az urammal, míg ki nem megyünk a világból. Pénzt negyvenhatezer-háromszázon fölül kaptunk, azért, hogy kiköltözünk. Harmincnyézetvenkét forintot kaptunk kézhez, a többi majd akkor, ha leromboljuk a házat. A pénzt szétosztottuk a gyerekek között, mind a hét kapott két-kétezer forintot, adtam a két unokámnak is, hiszen én neveltem őket, az apjuk odaveszett a háborúba, az anyjuk elkurvult... Már most az unokák is megnősültek, családjuk van, az egyik az acélgyári házakban lakik, a másik a Kavicsosban, itt fölöttünk. Van nekem negyvennégy unokám, s negyvenkét dédunokám, mind dolgos gyerek! Az uram a bányánál dolgozott negyvenhat éven át. A gyerekek nagyon rendesek, egyem meg a szívüket. Tegnap is, meglátja az egyik az uramat, mondja neki, „nagyapa gyere, idd meg ezt a húsz forintot”. Nem akarta az öregem elfogadni,

de a fiú csak ráérettette. Egy gyermekemre sem panaszkodhatom, mind nagyon jók hozzám. A lányomnak egy fiatalasszonyka azt mondta a bankban, várjon csak, ez lesz a legszebb utca Tarjánban, ez fog lenni a legszebb utcájuk. Elmennek innen a kunyhók mind. Emeletes házak jönnek helyettük. Így beszélük."

I. HELYSZÍN, MÁSNAP

A salgótarjáni cigányság száma körülbelül másfélezer — hetven százalékuk ma is telepen lakik: legtöbben a Pécskő utcában, de sokan Újajnán, s jobb házakban Idegéren, Baglyasalján, a Kavicsosban és a Művésztelepen. Tíz évvel ezelőtt ez a Pécskő utcai telep 250 lakásból állt, s mintegy nyolcszázan húzódtak meg bennük. Egy vizsgálat megállapította, hogy ezen a területen a talaj még egy méter mélyen is fertőzött.

★

Első öregasszony: „Bontjuk már, bontjuk, tetszik látni... Mikor mehet be az uram a tanácshoz pénzért? Tetszik látni, mi építettük ezt a viskót, s az unokáink török szét... Pedig nagyon jól eltelt itt az idő, az uram, ugye, dolgozott, én meg végeztem a házimunkát. Nem is tudom, hogy szokom meg a lányoméknál. Tegnap is kint voltunk náluk, s estefelé, ahogy csak erre jöhettem, már könnyebb lett a szívem. Talán annyiból jobb lesz náluk, hogy a lányom főz, megcsinál majd mindent — a lábaim már nagyon fájnak, s pihenhetek végre. »No, Emma néni«, azt mondták nekem, »ilyen szomszédunk sem lesz többé, mint maga volt«. Így búcsúztak itt tőlem.»

Második öreg: „Cigánynak születni nem szabad. Nem is nőültem. Még hogy növeljem ennek a keserves fajnak a számát! Én erre rádöbbenem már tizenöt éves koromban! És mit tesznek a cigányok? Tizenöt-tizenhat éves korukban nyakukba kötnek egy asszonyt, ez az érdemük! Szerencsére, a telep máig a felére zsugorodott. Annak idején itt rengetegen összenyomultak, csak annyi hely volt, hogy egy ember el tudott menni a viskók között. Egymáshoz voltak ragasztva a putrik, sokszor, még ha be is csurgott a víz, a tetőt a szorosságtól meg sem lehetett javítani. Mert ha az ember fölmászott, akkor vagy beszakadt az egész, vagy másutt kitört egy ablak. Az anyám nyolcvankét éves volt, amikor meghalt, ennek húsz éve, ma száz-két éves lenne, na, ő azt mondta, amikor a házunk előtt összejöttek az emberek, hogy »rossz már a ház, öreg a ház«, így bizony nagyon öreg ez a viskó, mert ő ebben született, s úgy tudja, a nagyapja építette. Ám régebben itt zenészek laktak, az utóbbi időben viszont az ország minden zsványja, munkakerülője, aki otthon nem tudott boldogulni, idejött. Itten vertek kalyibákat, félig a szemétkébe meg a földbe ásva, engedély nélkül. Annak idején a birtokos, a Szilárdy Ödön, aki Jankovicstól örökölte ezt a földet, el akarta tenni innen a cigányokat, mert kárára voltak mindennek. Lehetett ez a múlt század hetvenes éveiben... Mikor város

lett a nagyközség, akkor is meg akarták szüntetni ezt a zombékot. A polgármesteri hivatal, a mérnöki karral, az utcákat rendező szakértőkkel és a városatyákkal eldöntötte, hogy a cigányokat el kell különíteni, áthelyezni őket máshová, mindenestre a várostól távolabb. Ebben mindenki meg is egyezett, s a Dugdel-puszta mellett a mérnökség ki is mérte a területet. De mikor a cigányokat erről értesítették, fittyet sem hánytak rá, ordították, hogy »mit rendezkednek ezek a máséba!« Kártyáztak, lebzseltek tovább, vitatták a helyzetet, s amikor a zenészeket behívták a polgármesterhez, azzal érveltek, hogy ők éjjel a muzsikálásból nem tudnak olyan későn hazajutni. Nézzék, nekem semmi olyan kívánságom nincs, ami embernek szokott lenni. Nem voltam én soha senki, csak egy koloncoló, koldus, tróger, akinek annyi jutott, hogy egyik napról a másikra volt egy kis enivalója, meg gúnya a testén, fedél a feje fölött. Én mondom, hogy egy nap, nyáridőben, ha más nincs, van egy fél kiló kenyérem, négy paprikám, ugyanennyi paradicsom, hagyma, uborka, egy kis gyümölcs, s a nap ki van elégítve. Gyerekkorom óta a világnak hátat fordítottam, mégis — hiába szűk a putrim, hiába különültem el mindenkitől, tág tér az enyém. Arrafelé, ahol a házak voltak, hát olyan füvek nőnek, hogy egy méternél is magasabbak. Nem látni csak vadon nőtt füvet. A cigányság sajnos víg kedélyű, léha életet élő, a jövőre nem gondoló népség volt mindig, a komédia, a tánc, az ének, az ivás az életemük, részegen hazajönni, verekedni, törni a családot, másnap aztán egymás szájából enni — ezek a cigányok. Csoda hát, hogy kiközösítette őket minden társadalom? Különleges öröm nekem az, hogy elpusztulni látom ezt a telepet..."

Középkorú asszony: „Szép volt az élet itt. Összejött a nagy tömeg, és akkor énekeltek, zenéltek, búcsúkor még a cimbalmot is kihozták. Ha szél fújt, ha eső esett, énekeltek, táncoltunk. Összetartó emberek laktak errefelé. Most már nem annyira. Kihaltak, elköltöztek a régi zenészek, eimentek örökre, s nem lesz már soha többé az, ami volt. Kár érte. Az emberek ma a gyárakban dolgoznak, más a munka, mások a cigányok, más a világ. Az itt lakók közömbösebbek lettek, széthúzóbbak. Senki sem tud a másik gondjáról-bajáról. És nincs öröm sem. Elköltözik mindenki. Mi is megyünk. Másfél szobás házunk lesz, konyhás, fürdőszobás, közel az iskolához.»

Az egyik unoka (aki az öregek házáat bontja): „Mi fenn lakunk a Kavicsosban. Álmomban se jöjjön elő ez a ház. Nem bírnék itt élni..."

II. HELYSZÍN

A Pécskő-dombon lakó 370 főnyi lakosság életkor szerinti megoszlása is érdekes. A 0—14 éves korúak száma 134 fő, teljesen egyedül él 18 idős ember, akik közül 15 a városi tanács biztosította szociális segélyből tartja fenn magát. A

218 munkaképes korú sem mind aktív dolgozó — csupán 137-en keresnek rendszeresen kenyeret. A város nagyüzemei és vállalatai 1328 cigányt foglalkoztatnak, fele vidékről jár be dolgozni. A foglalkoztatottak harminc százaléka jól dolgozik, negyven-negyvenöt százalékkal sok a probléma. Az állandó munkahelyváltatók háromnegyede cigány. A salgótarjáni öblösüveggyárban majdnem háromszázan dolgoznak — többségük nehéz fizikai munkát végez; lehordó, behordó. Leginkább a hutáknál találjuk őket, fönna a kemence előtti porondon, egymás mellett állnak a rekkenő hőségben, és pohárrá, vázává fújják az üveget.

★

Első vezető: „Sok az analfabéta, a nyolc osztályt el nem végzett. Szakmunkásként alig-alig dolgozik valaki. Rengeg az igazolatlan távolmaradás. De van nálunk olyan cigány is, aki városi tanácsstag, brigádvezető, alapszervezeti párttitkár. És meg tudom magának mutatni azt a kislányt, aki magyarosította a nevét, albertletbe költözött, és a köszönését sem fogadta a rokonainak.»

Második vezető: „A háromnapos hiányzást mi úgy hívjuk: cigánybetegség. De egyre többen dolgozzák le rendszeren a munkaidőt, főként azok, akik emberibb lakáskörülmények közé kerültek. Sajnos, hogy elkülönülnek még azok is... Ebédidőben mi leülünk ide a kisasztalhoz, hívjuk őket, csak nem jönnek, ott kucorognak a kemence mellett, és szeletelik a szalonnát.»

Első munkás: „Igen. én vagyok a párttitkár. Munkásör is. Ne haragudjon, hogy halkán beszélek, de az elmúlt héten vették ki a mandulámat... Bejöttem. Kell a pénz. Több mint huszonkét éve dolgozom az üveggyárban. négyezer forintot keresek. öröklakást veszünk, takarékoskodunk. És kell a pénz a két gyerekre is..."

Második munkás: „Én vettem el azoknak a lányát, akik ma bontják a házukat. A fiam is segít nekik, majd én is odamegyek. Hozzánk költöznek az öregek... Nézze, az üveggyári munka nem gyerekjáték, kiveszi az erőt. Ezért akad olyan, aki nyáron elmegy, télen visszajön, mert akkor legalább jó a meleg itt. Ha fölme gyünk az üzemmervoshoz? Kiír három napra! Mit vitázzon? A cigány mondja a magáét, »elrontottam a gyomromat, doktor úr, hasogat a fejem, jaj, segítsen doktor úr«, az orvos kiírja; elhallgat, tisztelettudóan köszön, és megy a dolgára... De akinek kell a pénz, annak nem fáj semmije! Aki bütört akar venni, annak nincs elrontva a gyomra! Az ráhajt a munkára, hogy vigye valamire!""

Harmadik munkás: „Nem szeretnek túlzottan minket. De szükségük van ránk. Persze, jobb azért a helyzet, mint régen volt, azt a hangot már senki sem engedheti meg magának velünk szemben, amit akkor megengedhetett. Nem ülünk az asztalukhoz? Ők szalámit esznek, mi szalonnát... Nekünk kétszeresen kell spórolnunk, hogy valamire vigyük, mert ők már

régebben kézhez kaptak mindent. Van, aki bejön velünk egy pohár borra vagy sörré a kocsmába, lehajtja, aztán fizet egyet ő is, s megy a dolgára. Hozzánk, a lakásunkba még senki el nem jött a brigádból. Pedig tudom, hogy látogatják egymást rendszeresen, mesélik az együtt töltött névnapokat. Ha buszkirándulásra megyünk, s hozzuk a feleségünket, már ott a fal közöttünk. Külön ülünk, csoportba verődve bókászunk utánuk."

III. HELYSZÍN

A Pécskö-dombról kiköltöznek, és ott-hont alapítanak a régi munkáskolóniákon. Ahol épülnek, ott a leggyorsabb a beilleszkedés. Ahol kész lakásokba költöznek, mint Zagypálfalván, a Hősök útján, ott övök az utca. Nem szabad zárt telepet létrehozni, de elkerülhetetlen, hogy hatnyolc család ne költözzék egymás mellé. Salgótarján karéjában, Zagypálfalván még többen élnek szomszédságban egymással, talán ugyanazzal, akivel régen a sárputriban. Az utca egyik felén fedetlen szennyvízlefolyó, a körzet orvosi rendelője előtt por, piszok. A hajdani munkáskolónia fakultpiros házainak háta mögött a hegyoldal, dús erdő, annak tövében barakksor-árnyékszék. Az öreg nyugdíjasok ragadtak a magyarok közül jobbára itt, akiknek nem volt pénzük a feljebb

levő modern lakások átvételére. A XI. körzet pártbizalmijai panaszkodnak.

★

Első nyugdíjas: „Én 1950-től tíz éven át TIT-előadóként vettem részt az analfabétizmus felszámolásában. Háromhónapos tanfolyamokat tartottunk, megértettem, hogy fontos probléma a cigányok felemelkedése. De most egy nyugodt telepre ráeresztették a vészt, ötven család jött, a vendéglőből bicskadobáló lett, félünk kimenni az utcára.”

Második nyugdíjas: „Megzavarták a mi öreg éveinket. Hiába dolgoztam annyi éven át a rendszerért, élnem sem érdemes, az idegeim felőrlődtek, vénségemre ezt kellett megélnem! Szólni nekik? Hát leütnek! Mit kapnak érte, három hónapot? Ki kellene őket vinni egy elhagyott tanyára, ott kutyálkodhatnának... Ez nem Zöldfa, ez nem Hársfa, ez nem Hősök útja, hanem Pécskö utca!”

Első cigány: „Szinte nem is igaz, minden más, mint fenn Pécskőn. Kis konyhában éltünk, most a lakás tágas, vehetek bele bútort. Nekem csak két dolog van a világon, a család, meg a munka. Mondom magának, szégyellem olykor a fajtámat, hogy egyesek még itt sem akarnak a régi mivoltukból kimozdulni. Legszívesebben elköltöznék vissza Tarjánba, persze ilyen

szép lakásba... Én nem szólok, még megvernének! Ha szólok, az kétértelmű, ha nem szólok, békesség. Nevelni kellene őket. Csak hát, kinek van erre ereje, ideje?”

Második cigány (a kocsmá előtt): „Nem csinálunk mi semmit, ha nem vacakolnak. Ha meg vacakolnak, úgy kell nekik! Hallgatni nem fogjuk a megjegyzéseiket, nézni, ahogyan összesúgnak, hogy mi tetvesek vagyunk, meg mit tudom én... Elhordjuk az erdőt? Övék az erdő? Énekelünk az utcán? Az övék az utca? A gyerekek verekednek? Én is verekedtem apró koromban. Most is, ha felidegesítenek. Beszéljenek velünk embermódra, akkor választ is kapnak embermódra!”

★

A búcsú nem felhőtlen. Az öregek ugyan ránkmosolyognak, az ember emeli a kalapját, nem csak tőlünk, putrijától is elköszön. A tanácson azt mondják, az igazi munka akkor kezdődik, ha elűnik a cigánydomb. Mert az csak elindítja az életforma széthullását, az eredményekre még várni kell. A folyamaton sokat gyorsíthat a környezet türelme, segítsége a szokások átvételében, de tovább lassíthatja az elkülönülés és a megkülönböztetés.

Tamás Ervin

Egy interjú folytatódik

Amit Hibó Tamás, Szujó Zoltán grafikusművész és Földi Péter festőművész a folyóirat 1976. 2. számában elmondott saját alkotó tevékenységéről, mindaz Nógrád megye képzőművészeti életére is tartozik. Sőt: igényli gondjaik szélesebb körű megvitatását. A fiatal képzőművészek (hogy ne pályakezdőt mondjunk) nyilatkozatát három, pályája derekán álló művésszel olvastattam el, és kértem ki véleményüket. A választás azért esett Iványi Ödön festőművészre, Czinke Ferenc grafikusművészre (Munkácsdíjas és Erdemes művész) és Lóránt János festőművészre (Munkácsy-díjas), mert hosszabb-rövidebb ideig hivatalos funkciót is betöltöttek, illetve betöltöttek a Képzőművészeti Szövetség észak-magyarországi területi szervezetében; kellő ismerettel és tapasztalattal rendelkeznek az alkotó munka társadalmi feltételeit illetően; biztosabban mondhatnak véleményt pályájuk elején álló művésztársaik gondjairól, terveiről.

IVÁNYI ÖDÖN

A síküveggyárból jönnek hozzá vendégek, nem tud fogadni, mondja a telefonba, amikor először keresem. Másnap egy párttaggyűlés és egy másik szocialista brigád látogatása között lesz alkalmunk a beszélgetésre: állapotunk meg. Hamarabb érkezem, mint ahogy megbeszéltük, nincs még otthon. Míg megérkezik, a felesége tart szóval. A jó beosztású, kellemesen berendezett lakásban mi sem könnyebb, mint beszélgetni és várakozni.

Amikor megjön, már az előszobából elnézést kér, pedig a helyemről nem is láthatom. A szemüvege nincs kéznél, így felolvasom a fiatalokkal készített interjút: hümmög, nevet, ciccent, egyetért. Amikor felteszem az első kérdést, elkomolyodik, játékos humora ugyan nem hagyja el, de időnként hosszan elgondolkodik, mielőtt válaszolna.

— Egy baja van a Madách-ösztöndíjnak: hogy nem ösztöndíj, hanem zsebpénz. Megmagyarázom... Szerintem egy ösztöndíj akkor jó, ha minden más olyan tevékenységtől függetlenül a jutalmazottat, amely akadályozta az alkotó tevékenységben. Biztosítja számára a megélhetést, hosszabb ideig, mondjuk egy évig mentesíti az egzisztenciális kötöttségektől. De hétezer forint...? És két hónapig...? Ez zsebpénz. Mert ettől a díjazottnak még nem lesz lényegesen több ideje. Tehát éppen, ami a szándéka — az alkotás —, az nem valósul meg. De ha, mondjuk, Szujó Zoltán és Földi Péter egy évig megkapná a fizetését, és nem kellene bejárni a munkahelyére, hanem közben szabadon alkothatna — ez ösztöndíj lenne.

Tudom magamról, mit jelent reggeltől dolgozni, aztán délután vagy este festeni. Az már csak pacsmagolás. Idő kell a belelendülésre, s akkor még nem is biztos, hogy elmélyedtünk a munkában: az elmélyült művészi alkotó munkához hosszabb, egybefüggő és zavartalan szabad idő kell. Ez az idő pedig nem délutánokban és néhány napban mérendő. Sokszor még néhány hónapban sem. Egy

év már jelent valamit — a pályakezdőknek különösen.

— Mi a véleményed az „utánpótlásról”. Van-e elegendő számú fiatal, aki felfrissíti és folytatja megyénk jó kezdeményezéseit?

— Szerintem nincs. A három Madách-ösztöndíjasból is csak egy van a helyén, egyedül őt illeti meg a „hivatásos művész” cím. Tagja az Alapnak, a területi szervezetnek — Hibó Tamásról van szó —, róla elmondhatjuk, hogy rajta van a sinen. (Más kérdés, hogy milyenek a körülményei.)

Megérttem Hibó Tamás tiltakozását az ellen, hogy más úgynevezett pályakezdőkkel rokonítják. Rangtalanul a rangos nem szívesen állít ki. A rang itt azt jelenti, hogy Hibó már megdolgozott a hivatalos elismerésért, az alaptagságért, amit a másik csak szeretne elérni. Ebből is látszik, hogy az ösztöndíj odaitélésének mechanizmusát lehetne finomítani: kérjék ki a területi szervezet megyei csoportjának véleményét is.

Jogos az a felvetés is, hogy a továbbiakban lesz-e olyan fiatal képzőművész, akinek ösztöndíjat lehet adni. Szerintem pillanatnyilag nincs a megyében, aki megérdemelné. Nincs olyan pályakezdő, aki mögött értékelhető művészi produktum lenne. Lett volna... például a fiatal Molnár Béla. De elment. Pécs mellé, mert itt nem látta az előrelépés lehetőségét. Ott igen.

A területi szervezettel való szoros együttműködés azért is hasznos lenne,

mert az ösztöndíj odaítélésénél nem állna le a fiatalok sínre tételének ügye: azonnal szorgalmazni lehetne, hogy műveik kerüljenek a területi szervezet elé, majd támogató javaslattal az Alaphoz. Mégis tegyük fel, hogy minden fázist sikerrel végigjárnak, és hivatalosan is művészeknek minősülnek — de mi van tovább? Szujó marad tovább a padlásszobában, Hibónak képtelenek műterem céljára kiutalni egy kihasználatlan pincehelyiséget... mint ahogy a másfél évtizeddel ezelőtt felépített, rosszul konstruált, elszabott műteremlakások átadása óta nem történt semmi?!

— Van olyan vélemény, hogy sok a művész és kicsi a megye — tehát színműkat sem kell szaporítani.

— Biztos, hogy egy megye képtelen eltartani ennyi művészt, s ebben a helyzetben nem a számszerűség, hanem a minőség felőli közelítés a fontos. Követelmény, hogy országos nivót érjenek el az itt élők, hiszen ott igazolódik a tehetség. Én azt hiszem, a józanul gondolkodó művészek nem is igénylik, hogy a megye tartsa el őket, bár a maga módján a megye amúgy is támogatja a művészeket: tanári állásokkal, szocialista szerződésekkel stb. A megye és a két város ott állhatna a sarkára, hogy a murális megbízásokból többet kapjanak a helyi művészek, hiszen a megbízó, beruházó mindig válogathat.

— Ezek szerint szükségesnek tartod az utánpótlás nevelését és a művészek további betelepítését?

— Mit mondanak? 18 éve vezetek képzőművészeti szakkört, kikerült a kezem alól két Képzőművészeti Főiskolát végzett: Fábrián Gyöngyvér Pesten maradt, Hibó Tamás hazajött. Az Iparművészeti Főiskolán egy tanítványom végzett ipari formatervezőként (Félegyházi Károly) — Pesten maradt. Az Iparművészeti Főiskolán most hat tanítványom van, zömében ők is Pesten maradnak... Tehetségben utánpótlás mindig volt és lesz is; az a kérdés, meg tudja-e tartani őket magának a megye.

— Váltsunk témát: mi a véleményed az „alkotói közösség” kérdéséről?

— Nem vagyok híve az „alkotói közösségnek”. Vagy jó barátságban vagyok valakivel, vagy nem. Előnye is van annak, hogy a megyében élő művészek között nem annyira szoros a kapcsolat, amennyire a kívülállók szeretnék. Egyénibek maradnak így az emberek, mindenkinek megőrződik az egyéni felfogása, nem csinálnak „iskolát”. Különben sem értem egészen, hogyan értik az „alkotói közösséget”. Egyet tudok: én mindenkit szívesen látok, többekkel meg szoktam beszélni a dolgokat. De aztán mindenki dolgozzon, s a maga felfogása szerint. Az alkotói közösség spontán formálódik, a barátságon múlik.

— Szerinted a fiatalok nyilatkozatából kirajzolódó közérzetnek van köze a megye képzőművészeti életének egészéhez?

— Nekem jó a közérzetem. Tudniillik van annyi saját megoldásra váró problémám, ami nem engedi, hogy egyedül érezzem magam. Más kérdés, hogy időnként jól jönne, ha kibeszélgethetném magam — amihez nem feltétlenül művész szükséges: az értelmes laikus az igazán jó beszélgető partner.

— Ezt volt alkalmam tapasztalni több, közösen tartott közönség-művész találkozó alkalmával is. Éppen ezért kérdezem — mármint a közönség miatt —: az utóbbi években csökkenni vagy inkább stagnálni látszik például a tavaszi tárlat színvonala. Szerinted összefügg-e ez is a képzőművészeti élet általad is érintett ellentmondásaival?

— A tavaszi tárlat az Észak-magyarországi Területi Szervezetre épülne, s ebből adódik az első gond. Miskolc amolyan fióktárlatnak tekinti, az ott élő művészek nem vonulnak fel megfelelő anyaggal. Ez pedig döntő módon meghatározza a tárlat színvonalát. Lehetséges, hogy a kiállítóterem hiánya is közrejátszik ebben. Egy ismerős kolléga — pedig díjat is kapott itt — azt mondta: nem küld többet ide semmit, mert most harmadik alkalommal kerül a folyosóra a képe. A másik gond: alkotásokat két okból küldenek a művészek a kiállításokra: 1. rangot jelent ott részt venni (Tárlatán nem tud ilyen rangot biztosítani); 2. abban reménykednek, hogy vagy díjat kapnak, vagy megvásárolják az alkotásokat (tehát az anyagi érdek miatt). Arról sem vagyok meggyőződve, hogy a legjobb munkáikat küldik be egyesek a tavaszi tárlatra, akár a megyéből is... Vagy. Ott van a zománcriennálé. Egyre inkább összeszűkül. Ok? A díjakkal nem úgy bánnak, ahogy kell...

Konstruktívan, pártatlanul kell szervezni a kiállításokat. A meghívólevél minőségétől a személyes kapcsolatokon át a legkülönbözőbb, lényegtelennek tűnő apróságokig, sok mindenon múlik egy kiállítás sikere. A beszercebányai grafikai biennáléhoz egy évvel előtte függetlenítetek egy embert. Ha valaminek színvonalat akarunk adni, nem lehet balkézről csinálni... Van még egy gond: a rangsorolás. A szakmai rangsorolás híve vagyok, nem valami — külsődleges szempontok szerinti — hivatalos rangsorolás. Más megyében ilyen nincsen. Itt elásnak embereket évekre, aztán megint alányúlnak. Ez káros. A tehetség kifutása ugyanis nem néhány napra szól: a mai változó világban a művészi változások és válságok is gyakoriak. A váltások eredményei nem máról holnapra érnek be, a hullámvölgyből kilábalni nem egyik pillanatról a másikra sikerül.

★

Közben megérkeztek a szocialista brigád tagjai, elhelyezkedtek, figyelik a beszélgetésünket. Maradnék még, szívesen részt vennék ezen a közönség-művész találkozón is, mint azon az emlékezetes Somlyó-bányatelepen. De itt nincs szükség rám, a házigazda tudja a kötelességét.

CZINKE FERENC

Még tart az óra, amikor megérkezem a Bolyai Gimnáziumba, ahol Czinke Ferenc tanít. A vitrinekbe rendezett néprajzi kollekciót szemlélem, amit Czinke Ferenc ösztöndíjára gyűjtöttek össze a tanulók — az első darabokat talán még a mi évfolyamunk, úgy nyolc-tíz évvel ezelőtt. A következő órán már én is bent ülök, s élvezettel hallgatom a húszperces feladatmegjelölést, amelynek felébe metszett bürök a tárgya. A rövid előadás a biológiát és a látszatlant, az organikus lét és a szellemi szféra mítoszát öleli fel — mint diákkoromban. Míg a tanulók dolgoznak, mi félrehúzódva, halkán beszélgetünk.

★

— Az első, ami szembetűnt, a Madách-ösztöndíj adományozásának megítélése. Az a fajta aggodalom, miszerint lesz-e minden évben, aki megérdemli? Ez úgy vetődött fel, mintha máris hibáztak volna az adományozásnál. Bár minden évben akadt olyan, akinek méltányosan oda lehetett ítélni. Szerintem, akik az ösztöndíjjal gazdálkodnak, tudták és tudják, kinek adják. S úgy gondolom, hogy amikor nem akad majd arra érdemes személy, nem osztják ki az ösztöndíjat.

Ami ennél is jobban megütötte a fületem, hogy mindenki mennyire „tisztában van” az itteni művészeti közélet minőségével. Holott merőben üres elképzelés, ha egyesek úgy képzelik el a művészeti közéletet, hogy havonta gyűljünk össze, mint a régi ipartestületben. Természetes, a rendszeres összejövetelek is hasznosak lennének, de a napi elfoglaltság és az alkotó munka ezt nem teszi lehetővé: lényegesen felgyorsultabb az élettempónk, semmint, hogy lehetséges lenne a gyakori találkozás. Egyébként is: a közösség művekre épül. Ahogy a költő mondja: nem a pacsirta fontos, hanem a dal. A kiállítási gyakorlatban — melyben egyéni és kollektív kiállítások is vannak — szembesülnek a művek és művek, alkotók és alkotók.

— A fiatalok éppen ezt keveslik. Szeretnék, ha nem pusztán a kiállítások nyújtásának alkalmi találkozási lehetőségeket.

— Az igaz, hogy minden induló fiatal meghitt közösségre vágyik, ahol választ kaphat kérdéseire, vagy egyszerűen csak megfogalmazhatja, kimondhatja belső kételyeit. Erre ma nincs meg a lehetőség. A járható út, amin én is végigmentem fiatal koromban: a becsült mesterhez el kell vinni a munkákat, hadd ítélje meg. S kérjenek tőle tanácsot. Ez elől senki sem zárkózik el.

— A területi szervezetnek nem lenne ebben feladata?

— A területi szervezet a Képzőművészeti Szövetség része, s a szövetség nem műhely. Minden művész bizonyos értelemben „maszék”: őket kell tömöríteni a területi szervezet révén. A területi szervezet orientáljon, organizáljon egy-egy kiállításra, hívja fel a figyelmet ak-

tuális gondokra és lehetőségekre, képviselje a művészek érdekeit. Szervezet tehát, és nem műhely — és főleg: nem festheti meg senki helyett a képet.

Ha pedig valakinek nincs művészbárátja, az egyéni kérdés. A barátot maga választja meg az ember, s a szakmán kívüli is lehet kitűnő barát. Különben: ha nem lenne művészeti közélet, akkor nem lenne Hibó Tamásnak a ZIM-ben fixfizetéses állása — ami biztosabb egzisztenciát és jobb lehetőségeket nyújt az alkotásra, mint az úgynevezett „szabadúszó” életmód —: ugyanígy Földi Péternek és Szujó Zoltánnak nem lenne folyamatban az alaptaggá való felvétele.

— Ez igaz, de mintha a rossz közérzet oka nem egyedül a pályakezdéssel függne össze. A fiatalok is a megye képzőművészeti életének egészére vonatkoztatták fenntartásaikat.

— Az ember maga csinálja a saját közérzetét. A közérzet alakítható, a lépteinket kell ennek megfelelően igazítanunk. Ebben a kérdésben pedig első a munka: a közérzet meghatározója a végzett munkából támadó elégedettség, vagy elégedetlenség.

Persze van egy olyan típusa is a közérzetremtőnek, aki eleve negatívnak állítja be magát, spekulatív módon kiölti rossz közérzetét, hogy aztán mindenki őt legyen kénytelen istápolni.

— Van azért egy nem elhanyagolható szempont: a körülmények kérdése. Ez már nem kizárólag a szubjektív szándékon múlik.

— Divattá vált (nem is olyan régen, és nem csak nálunk) szidni a hivatalt, a vezetést. Ahhoz, hogy törődjenek valakivel, olyan szintű munkát kell produkálni, ami eleve méltán kihívja a törődést, az anyagi gondoskodást. Nem akarom ezzel a vezetést védeni.

Továbbá: én például az interjúból tudom meg, milyenek Szujó Zoltán körülményei, s ezen jó lenne mielőbb javítani: nem túlzás, ha azt mondom, hogy képeinek negatív világa éppen a körül-

ményeiből fakad. (Persze ne kizárólag azért javítsunk valakinek a körülményein, hogy hangulatosabb alkotásai legyenek, hanem az emberért, a művészt magáért.) Tehát van igazság is a nyilatkozatokban. De ezeket meg kell szűrünk... Egy műtermes lakás ma anyagiakban többet jelent, mint egy Kossuth-díj. És ha én ki tudtam és tudom várni a tervek megvalósulását (pedig már nem éppen a pályám elején állok), akkor ez a fiatalokról is feltételezhető lehetne. (Tudniillik: én is egy egyszobás lakásban lakom, még ha az műtermes is.) A fiataloknak két szempontot érdemes alaposabban megfontolniuk: először is a közéletiséget. A kultúrpolitika joggal várja el minden művésztől a közülethez kapcsolódó tevékenységet is. Szujó Zoltán kiállítása az endrődi tanyasi kollégiumban, és más kiállításai, Földi Péter ankétokon való részvétele, előadásai a rajztanításról pedagógus kollégáinak — már a fiatalok ilyen irányú törekvéseit is jelzik. Továbbá: egy interjú ne panaszfal legyen, hanem önvizsgálódás. De természetesen ne legyen langyos, vagy esetleg sértésig menő...

— Azt hiszem, minden lényeges kérdést érintettünk.

— Nem. Szeretnék még valamit mondani: az autodidaktizmusról van szó. Az interjúd cáfolni igyekezett, mégis inkább megerősítette az autodidaktizmussal kapcsolatos téves nézeteket. Ugyanis amikor valaki magát ma autodidaktának nevezi, az csaknem hencegés. (Nem ezt teszi egyébként sem Szujó, sem Földi.) Először is: egy rajztanár nem autodidakta. Másodszor: aki egy dekorációs iskolát kiválóan elvégzett, szintén nem autodidakta, ne is nevezze magát autodidaktának. És más se nevezze annak azt, aki megkapott minden szakmai alapot. Hiszen például Földi Péter primitív népművész lenne, vagy csak hosszú vajúdas után jutott volna el ide — az ecsetnek és a színeknek ilyen fokú kezeléséig —, ha valóban autodidakta lenne.

Már kicsengettek, vége a tanításnak. A folyosó és az aula tele a tantermekből kitűnő gyerekekkel.

LÓRÁNT JÁNOS

A műterem padlóján szanaszét vázlatok, a falnak támasztva gondosan kifeszített, lealapozott vásznak. Emitt jugoszláviai kiállításának anyaga.

Alig teszi le a vitatott interjú szövegét, máris kijelenti: „több elvi problémáról irtam volna a helyedben.”

★

— Mi a véleményed — kérdezem vissza — a kimondva vagy kimondatlanul is megfogalmazódó „légkör”? Mint a területi szervezet jelenlegi titkárát is kérdezlek.

— Légkör? Csak hasonlítással lehet megállapítani. Hogy van-e például más — úgynevezett: „légkör” — Miskolcon; Debrecenben, Pécsen vagy Szentendrán?

A város és a megye egyetlen művészt sem tudna eltartani, ha egy emberre fordítaná a rendelkezésére álló teljes összeget: összesen évi 60–70 ezer forintról van szó mindössze. Nagyjából ez a helyzet más megyékben is, s ezzel mindenkinek tisztában kell lennie. Például Balassagyarmatra úgy jött volna „le” egy szobrász, ha évi 60 ezer forint jövedelmet biztosítanak neki a vásárlások és egyebek révén.

Nagyon sokan nem látják reálisan a helyzetet. Azt várják, hogy jelentősebb anyagiakkal támogassa őket a megye. A realitások ismeretében ez lehetetlen. A megye így senkit sem tart el jelenleg. De nem is ez a dolga.

— Miben látod a megoldást?

— A megyének valóban nem az a dolga, hogy eltartsa a művészeket. Viszont a jelenleginél nagyobb gondoskodás érzetét is lehetne kelteni. Az olyan alkotókörülmények jobbátétele, mint a Szujóé és Hibóé, a minimumhoz tartozik. Az lenne a jó, ha a területi szervezet bármelyik tagja elmegy az illetékes művelődésügyi osztályra, ott rögtön szót értené bármilyen problémával kapcsolatban, és nem kellene kerülő utakon — mondjuk a pártbizottságon keresztül — elintézni az ügyét. Ne venné egyik hivatal sem terhesnek, hogy itt művészek élnek. Sőt, olykor büszkének is lehetnének, ha a megye művészei másutt jól szerepelnek. Mert például az a tapasztalatom, hogy a hivatalok a vendégművészekkel nyájasabbak, több mindent elintéznek nekik, ezért azok ide máskor is szívesen visszatérnek. Ez jó, de az egyenlőség se rossz.

Persze, hiba lenne megfeledezni az eredményekről. Olyan nagyszerű lépésekre gondolok, mint a szocialista szerződések megkötése az üzemekkel, amit a salgótarjáni pártbizottság kezdeményezett; vagy olyan aprónak tűnő, de a művész munkáját pozitívan befolyásoló tényekről, hogy a városi tanács segített a művé-

szek gyerekeinek óvodai elhelyezésében. A művelődésügyi osztályokkal együtt már azt is elértük, hogy a kisebb munkák (oklevelek, rézkarok, plakettek, nyomtatványok) tervezésében a megyében élő művészekre támaszkodnak. A nagyobb megbízásokat viszont változatlanul a megyén kívüliek kapják.

— Miért?

— A Képzőművészeti Lektorátus ugyanis nem bíz a megyében élő művészek kvalitásában. Ezt kifejezetten meg is mondták...

— A kvalitás kérdése összefügg-e a megyében rendelkezésre álló anyagi javak „elosztásával”?

— A megyében valóban különböző kvalitású művészek élnek. A megye és a város kialakult mérce szerint vásárol. Szerepet kap ebben a kvalitás, a társadalmi-közéleti munka, s van tartalmi-tematikai igény is. Ez szerintem helyes. De ebből persze az is következik, hogy nem mindenkitől vesznek minden évben, és nem egyformán díjaznak valamennyi itt élő művészt. Aminek viszont következménye, hogy ha az egyik azt látja: a másinak több van, máris azt kiáltja: „rossz a légkör”. Holott jó, ha a művészek évi jövedelmének 10 százalékát adja a megyei és városi támogatás.

A helyi alkotók túlnyomó többségének megfelelő állása van; aki tagja az Alapnak, rendszeresen küldhet a heti zsűrire (ez 52 alkalom, amiből ha 20 alkalommal vásárolnak is tőle, jól megél az illető); rengeteg pályázat, kiállítás van, amelyekről rendszeresen tájékoztatjuk a tagságot. Ez mind-mind anyagi és munkalehetőség.

— Élnek is ezekkel a lehetőségekkel a művészek? Az utóbbi évek tavaszi tárlatai és a legutóbbi tanácsi pályázat nem ezt látszanak bizonyítani.

— A tárlatok és pályázatok kérdése két dolog. Ha egy pályázatra beküldők a „dolgaimból”, rendszerint díjat akarok kapni, erkölcsi és anyagi sikerre számítok. Ha ezért veszek részt, akkor úgy is csinálom meg a képet. Néha viszont úgy érzem, a területi és megyei pályázatokon mintha nem is akarnának egyesek díjat kapni...

— Azt jelenti ez, hogy nincsenek „megcsinálva” a képek?

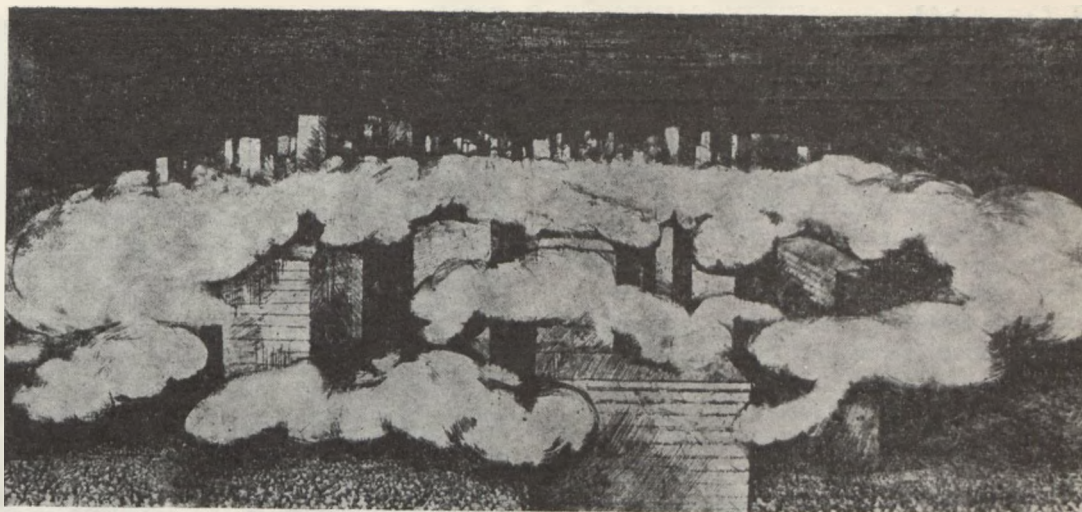
— Nincsenek. Pedig egy ember felkészültségét abban is lehet lemérni, hogy például mit tud a kötött tematikán belül produkálni.

— Objektívek-e a díjazások?

— Átka ez a kiállításoknak, különösen a vidéki országos kiállításoknak. Talán a balatoni nyári tárlat és az egri akvarell biennálé a kivétel. Ahol nem lehet tudni a díjak alapján, hogy melyik megyében van a kiállítás. Országos gond ez. Gondoljuk meg, hogy Budapesten a fiatalok Stúdió-kiállításán kívül nincs tárlat, ahol díjat lehet kapni...

— Látsz-e valamilyen megoldást a helyi kiállítási gyakorlatra vonatkozóan?

— A csoportos kiállítások elhalóban vannak. Nem szükséges, hogy a teljes alkotó gárda lépjen egyszerre színre. Erősíteni a megye képzőművészetét is, ha

hasonló törekvésű 3-4 ember állítana ki együtt. Még azt is el tudom képzelni, hogy a megyében élő jól „akvarellezők” állítsanak ki együtt. Persze: a lényeg a tartalmi rokonság és nem a műfaji. Azt hiszem, ez sok elvi kérdést is tisztázna... A legutóbbi tavaszi tárlat kapcsán erősödött meg bennem ennek a kiállítási koncepciónak a helyessége. Hogyan lehet ugyanis egy jubileumi tárlaton megfelelően szerepelni egy-két művel? Viszont, ha valaki többet állíthat ki, jobban meg lehet ismerni; nem beszélve arról, hogy nagyobb felelősséggel is készül, mert tudja, kikkel szerepel együtt, s a munkája nem vész el a seregnyi kiállító között.

— Ezek szerint: aligha beszélhetünk a megyében alkotói kollektíváról?

— Hol lehetne azt lemérni, hogy van-e itt kollektív munka? Például amikor a Hazafias Népfront képauciót rendezett Vietnam érdekében, úgy tűnt: van kollektíva, mert mindenki hozta a munkáját. Itt volt aztán a tanácsi pályázat: sokan távolmaradtak. Tehát nincs kollektíva? De itt volt a képzőművészeti világhét. Viszonylag jól sikerült. Tehát mégis van kollektíva?

Banálisnak ható dolgot mondok. Baj az, hogy nincs egy hely, ahol a megye művészei összegyűlhetnének. Reméljük, a megépülő múzeumban ilyen hely is akad. Az emberi kapcsolatok olyanok, hogy az évi két megyei értekezletünkön nem lehet megismerni senkit. Van akit mogorvának, szótlanoknak látunk, de ha megismernénk, esetleg kiderülne, hogy melegsívű ember — elvi kérdések tisztázóhatnának a beszélgetések során.

De festeni mindenki egyedül fest.

A gyakoribb találkozás mégis fontos lenne. Mert véleményt tisztáz, és érdek-közösséget alakít.

Teljesen privát vélemény: olyan rohanó korban élünk — bármilyen közhely is —, hogy alig érünk rá törődni a másikkal. És nem mindenki érez felelősséget az embertársai iránt. Ez szimpátia és egyebek kérdése is. Persze, akinek munkájánál fogva kötelessége a törődés, az nem mondhatja ugyanezt. A megye művelődésében olyan súlya van a képzőművészetnek, hogy nagyobb törődést érdemelne.

— Hogyan látod az „utánpótlás” kérdését?

— Az eddigi Madách-ösztöndíjasok-

ban, és több kezdő rajztanárban (akiket talán most még ne említsünk név szerint) én nagyobb lehetőséget látok, mint sok, pályán levő művészen. A Madách-ösztöndíjasok most már rendszeresen évről évre biztos pontjai a kollektív tárlatoknak. Van tehát utánpótlás, méghozzá megyei forrásból.

A pályakezdők támogatásának jó formája a Madách-ösztöndíj. Abban viszont Hibó Tamásnak teljesen igaza van, hogy nem kell minden évben kiosztani. De akik eddig kapták, mind megérdemelték. A másik kérdésben is igaza van Hibó Tamásnak. A befejezést, magát a „beszámoló” kiállítást ünnepélyesebbé lehetne tenni: megfelelő nyilvánosságú kiállítást tehát, katalógussal, megnyitóval együtt, ahogy azt illik. Jó lenne aztán az is, ha a kijelöléskor a területi szervezet véleményét is kikérik: ha pártatlant akarnak, hívjanak Miskolcra vagy Egerből véleményezőket, neves alkotót.

Arra is szükség lenne persze a mindennapok során, hogy a kezdők kikérjék az idősebb kollégák véleményét, (ezt nem is annyira a magam nevében mondom, hanem a többiekébe), s ne egy ember véleményére legyen kíváncsi az induló fiatal ember, hiszen mindenkinek van átadható tapasztalata és véleménye.

A fiatalok nyilatkozata azt a már korábbi véleményemet is megerősítette, hogy itt rövid időn belül tisztázódnia kell alapkérdéseknek: 1. Ki miért fest? 2. Ki mit ér a szakmában? Nincs ugyanis kialakult szilárd értékrendszer sem hivatalos részről, sem egymás munkáját illetően.

★

Miután elköszönök, és becsukódik mögöttem az ajtó, egyedül maradok a lépcsőházban, arra gondolok, benne hagyjam-e majd az interjúban a megegyező nem kevés nyilatkozatrészletet, és az előző nyilatkozathoz képest új véleményeket szerepeltesse? Semmi nem indokolja, hogy az utóbbi mellett döntsék. Hiszen ez nem a két volt, ahol mindenki figyelembe vehette volna az előtte szóló véleményét. Elindulok tehát.

Pál József

Pál Józsefnek lapunk 2. számában indított beszélgetéssorozata mindinkább képzőművészeti, művészeti életünk egészét átfogóan érintő kérdéseket vetett fel, s ennek folytán szerkesztőségünk (nem kis mértékben néhány elfoglalt vagy egymással ütköző megállapítás miatt is) feladatának érzi a tisztázó összegzést a Palócföld következő számában.

Látogatóban Jakoby Gyulánál

1975 nyarán, messziről érkezve, Salgótarján főterén beszélgető, tanakodó csoportba botlottam: néhány barátom, ismerősöm találgatta, hol töltsék az estet — hiszen végül is korán van még, mindenki szóra vágyik. Iparművész barátunk lakásán derült ki aztán; a nemzetközi művésztelep vendégeit fogja körbe igaz vendéglátói hévvel a társaság. Oroszul, kerékbe tört szláv keveréknyelven, s (kiábrándító francia nyelvismeretem jóvoltából) franciául folyt a beszélgetés. Ahogy ilyenkor lenni szokott: tágult a szív, a tüdő, füstté ködlöttek a népeket, nemzeteket elválasztó (szerencsére eltűnően levő) határok.

Akkor nem figyeltem fel Jakoby Gyulára.

A telep summázásaként létrejött kamarakiállításon viszont megállítottak képei. A barát kíváncsiságával néztem Pető János — ismerőit is meglepő — munkáit, a futó ismerősök feltételezett tehetőséget bizonyító műveit. Jakoby univerzumot hordozó, szinte senkire nem hasonlító festményei megbillentették a termet. (Mondják: nem csupán én éreztem így.)

★

Kassa. Szembeszökő a dóm. Olvasmányélmények, újsághírek, át nem élt, hallott történelem.

Telefonkönyv: Julius Jakoby, utca, házszám. Az utca megvan, de néhány számmal a könyvben adott előtt véget ér. Múzeumszerű épület előtt állok. A rácsos oldalajtónál borostás arcú férfi. Egy portásfülkéhez utasít. Kedves leányarc az üveg mögött. Tárcsász, nyújtja a kagylót. Rövid magyarázkodás

★

A lakás falain képek. Három szoba nyílik egymásból. A családiasság keveredik a múzeum ízeivel. Az első szobában üldögélünk, Gyula bácsi saját készítésű diópálinkájából kínál. Szó esik a tarjáni ismerősökről, a művésztelepről. Üdvözleteket gyűjtögetek.

A szoba falán a harmincas évek képei, alkotójuk sejtethően kedvelte Degast, és elutasította Renoirt. Aktok, franciás, könnyed biztonsággal, itt-ott sajátos Jakoby-fintor, jellegzetes gesztus

Valamelyik polcra egy Krúdy-kötet kerül elő (a Hét bagoly és a Boldogult úrfikoromban együtt kiadott példánya), rajta csomagolópapír borító. — Szeretem Krúdyt — magyarázza Jakoby, s nem is fűz hozzá többet. Rajzát nézegetjük a durva papíron: csak úgy „magának” készítette, bár a jellegzetesen Krúdys hangulat eligazító erejű: magyarázat azoknak is, akik nem szeretik vagy nem értik az írótt...

Mindenféléről beszélgetünk. Óhatatlanul eszembe jutnak az elöregedett ge-

nerációk, öcsém barátai, akikkel ma már nem tudok szót érteni, saját szintjük alá merültek, a modern ember burka alól minduntalan kipislog az aggastyán — míg itt és most egyenletes síkká telítődik a közöttünk sunyító negyven esztendőnyi árok.

Érzem: nem szívesen beszél magáról, munkáiról. Mesteremberek leszármazottja, sokra becsüli az anyagot, kevésre a fejtegetéseket. Olyan ember, aki, ha arra való bőrdarabra bukkan, mesteri balatokat alakít belőle: szerszámos kamrája kevesek előtt ismert, a küszöbön várakozó szeneskosár az emberi gondosságtól válik az emberhez méltó tárggyá; a munkásruha, amit otthon vendéget nem váró pillanatban visel, nem külsőség.

Töltünk a keskeny nyakú üvegből. Gizi néni antwerpeni, brüsszeli katalógusokat mutat, reprodukciókat nézegetünk. A félig lehúzott redőny mögül beszívárog a délutáni napfény. A képek új viszonylatokat fednek fel, hirtelen össze-szűkül a tér.

Felállok, átsétálok a másik szobába. Itt már azokat a képeket látom, amelyek az utóbbi időszakban születtek. Eszembe jut Ensor Soutine, sorra veszem az egész expresszionizmust. Nem sokra jutok. Talánok-on, esetleg-en át vezet az út Jakoby Gyula sajátos és egyéni festészetéhez — elmegy a kedvem a terminus technicusoktól (utolsó foszlányuk ez volt: expresszivitása a vonal és a kolorit különös konstellációjában keresendő), marad a kép: a vérző bika, a rogyant ló, egy különös Krisztus, portrék és csoportok, Jakoby gondolatai, közlései Hemingway-ről, az életről, korunkról.

(Különös, hogy Jakoby Gyula — aki a századelőtől a hatvanas évek közepéig végigfestette az ajánlott vagy kötelező divatokat — hatvanöt éves kora körül találta meg azt a stílust, amely így va-

lóban egyedi, csak rá jellemző, s adekvát kifejezési rendszer művészi alkatához és dinamikus, ellentmondásos korunkhoz egyaránt. A gondolat erőteljes, a fellazult formák kauzális keresésre ösztönzik a szemlélőt. Malraux véleménye ötlük eszembe: „eredetileg minden alkotás egy erőt sugárzó forma küzdelme egy utánczott forma ellen.” A Jakoby által transzponált világban ez a küzdelem eldőlt. Homályba vesznek az elődök, s a való világ tárgyai vizsgálati anyaggá jelentéktelenednek.)

★

A diópálinka kitűnő. Nyelvoldó ital. Azt vitatjuk, mi az oka a soha késznek nem érzett képnek, jó-e az állandó átfestés, vagy sem. A kérdés nyitva marad, bár eszembe jut Claudine Nouan elmés (és kétségkívül igaz) közhelye: „a befejezettség gyanús”.

Úgy búcsúzunk, mint akik tudják, hamarosan találkozunk. Lehet, hogy Jakoby Gyula tervezett budapesti tárlatán, de hát végül is Kassa nem esik túl messze Salgótarjától sem.

Bár vándortermetű ember vagyok, a visszafelé tartó vonatokat soha nem kedveltem. Most különösen nem. Oldaltáskámban ott kucorog vidám alaptermetű, tréfás alteregóm. Rábeszélésére nem szídom az arcomba csapó, szélhordta esőt.

Ketten ülünk a fülkében. Reprodukciókat teregetek térdeimre: Karácsonyi kacsaevő, Akiért a harang szól, Zenészek, Nehéz út, s egy cím, amit nem értek: Nad inzerátom.

A lapok alján jól olvasható egy fontos és megjegyzendő név; Jakoby.

Hann Ferenc

E „vak csillag“-on

„Vörösmarty két költeményt küldött, egyik... keveset ér, a másik... az öregnek egész elke- seredett kedélyét föllepeli, nagyon szép, de fájdalom oly' alakban, mint írva van aligha megjelenhet, s kérdés, az öreg fog-e változ- tatni rajta? Szegény öreg, csak azt tudja írni, ami a szíven fekszik, ő sem tartozik a legújabb kor költői közé.” (Gyulai Pál leve- le Arany Jánoshoz, a Vén cigányról. Pest, 1854. szept. 6.)

I.

Ötvennégy éves. Sokaknak „öreg”.
Szakállában — mint penész — a fehérség
terjed, bozontja kócosan mered.
Vedlett ruhában áll az udvaron,
vizet cipel egy új, friss rózsatónek.
Keserűn mormol. Körben vér a lomb.
Az ősz ágyú füstöt, ködöt lönek.
Lett volna mód elesni, amikor
dicsőség volt még, a többivel együtt.
Tűz-menny helyett most jéghideg pokol,
mennyben a szív korhad, de soha nem süt,
Látta a vész vérfagyalag kezét.
Rángatta rajta a foszló kabátot.
Szorítva torkát, azt figyelte: még
meddig bírja szusszal? Még van-e átok?
De volt! Kibuggyant könnyei mögött
szivárványszín csillant a keserűség.
S most vak sorsa kit mind előbbre lök
sírja felé, érzi a közöny hűsét.
Irtóztató nyomon, csonthalmokon
tántorgott csak e forgó, nyomorú föld
hátán és nem volt egyetlen rokon,
ki ráborulva tetszhalálból felkölt.
És egyedül volt, olyan végtelen,
már a betű is dühöt keltett benne,
nem jött kedve írni, olvasni sem;
a nyéki hanton kapált reggelente.
Járta a kertet. Késő ősz fagya
megbarnította már a dáliákat.
Hallotta. Tücsök kutyája ugat,
csoszogtak távol nagy, idegen lábak.
Hogy lesz még ünnep? Nem hitt abba sem.
Ha lesz is, — tudta — soha meg nem éri...

.....
és dohogott, kesergett szüntelen.
Most minden sora századon túl fénylik.

II.

„A sírt hol nemzet süllyed el...”
kik elkerülték (akiket
nem fedett föld, vagy gyalcs lepel)
megmentették a testüket,
mégis, a hősökkel ... velük..

mégis, a hősökkel... velük...
— zöldellt már rajtuk síri hant —
együtt feküdtek mindenütt
lélekben kihülten, alant.

Holtan. Bár jártak-keltek űk,
dajkálva dühöt, új reményt,
— volt márciusi zendülők,
március áldozatjaként —

nem voltak többé már soha,
mint ifjúkorban, tiszta, ép.
Mind vállán hordta törten a
saját szörnyű ítéletét.

Ha vállalta a pusztulást,
a túlélő hiába él.
Mikor társának gödröt ás,
maga is melléje alél.

„Egy ezredévnyi szenvedés
kér éltet, vagy halált...”
A sorson nincs akkora rés,
hogy bújhass rajta át.

Mert e néhány nap akkora
fényt árasztott körül,
úgy érezték, hogy rajtuk a
sírbolt sötétje ül.

S jöhet akármi enyhülés,
szelíd királyi kegy,
eldőlt már: simítás — ütés...
„azoktól” — egyremegy.

S tetszhalott lett egy nemzedék,
ép-testű rokkantak hada.
.....
Ezeknek írni van-e még
erő, e roppant éjszaka?

III.

És írt egy nép nyelvén, melyet már belepett
a „himes lepe” meg a „myrtus-ág”,
Ústökös láng, szilaj, meg nyűtt vonó.
s azon felül a „virány”, „csáb-gyönyör”,

Felkapta rá egy nemzet a fejét
— osztrák sziruptól émelygő, szegény,
„gemütlich”-ségtől megundorodott —

Ílát ilyen is van?: az ég boltozatja,
Létezhét, sírhat malom a pokolban?
és hulló angyal, tört szív, örült lélek...

Ez a parasztnak „obsit”-tal kevert,
uraknak „gratiá”-val ékesített
anyanyelv, mint mélyhangú hegedű,
méltósággal, szépen zengeni kezdett
a szürkén szokott értelem határán.

Jéghideg friss szél, lusta, langy időben!
Cibáld meg újra, ma is a hajunkat!

Férfiűség

Szobája sarkába terebélyes láda volt tolva. Szenet tartott benne. Ezen ült naphosszat, s törött lába fájó csontjait melegítette a jancsikályhánál. A kályhán kormos lábasban rotyogott valami. Hol paprikás krumpli, hol feketekávé gőze emelgette a fedőt. Ez volt az egyetlen zaj a szobácskában, amit szívesen is hallgatott, mert egyedüllétében a családi életre, a háztartással járó tevés-vevésre, a társasélet gondoskodására emlékeztette. Melléből sóhaj tört fel. Bajúsza zsíros szálai ki-belengtek szája szélén a sóhaj nyomán. Felesége pár hónapja halt meg. Évek óta súlyos beteg volt, s hogy nincs belőle felgyógyulás, egyszerűen nem akarta tudomásul venni, bár lelke mélyén érezte, hogy a halál közel áll féleresztes házuk küszöbéhez.

Nyomasztó élete volt felesége betegsége alatt. Néha megbeszélte magában szomorú helyzetét az üres istállóban, ahová mindennap kiment, csak úgy megszokásból, bár régen kidöglött már belőle Mancsi, a nála is nyomorultabb csont-bőr igásló. „Ne búsulj, Károly! — mondogatta magának. — Hisz' él még Julis. Még meggyógyulhat”. Amikor erre az időre gondol, érzi a sült szalonnával ízesített túrós csusza zamatos illatát. Mennyivel más is volt az, mint most ez a paprikás krumpli. Aztán jött az a rettenetes nap: Julis meredten feküdt ágyában, Csuli, a korcs kuvasz szűkölve vonyított a küszöbön. Már akkor babonás rettegéssel töltötte el a kutya baljóslatú vonyítása, a halál közelsége. Julis megmozdult, fuldoklott, hörgött. Szinte ma is hallja életért küzdő mondatfoszlányait. Mintha azt is mondta volna: „Öreg, nem hagylak egyedül, magammal viszek. Féltetek!” Igen, határozottan emlékszik rá, ezt mondta. Szabadkozni akart, de nem bírt szólni a torkát fojtogató döbbenettől, csak gondolta, hogy ő még nem akar menni, bármennyire is jó lehet ott, az ismeretlenben, Julissal. De lehet-e ott jó? Itt a földön Julis volt az őrangyala, Mennyországja, mindene. De ott? Vajon várja még? Félti még? Küldi-e érte egyszer a halált, hogy magával ragadja és odavigye hozzá, mellé, együtt éljenek tovább olyan szeretetben, mint itt a földön? Pár nappal a temetés után elcsúszott az udvarra kiöntött szappanos lé jegén. Felállni nem bírt, eltört a lába. Első gondolata az volt, hogy Julis jött érte. Lába rettentő fájdalmát nem érezte a rémülettől. Talán most váltja be ígésétét.

Hátradőlt a ládán. Nem sikerült ám neki, mert a gipsz is lekerül lassan a lábáról. A jancsikályha melege még a gipszet is átjárja. Egészen jól érzi magát. Miért is kell annyira gondolkodni az embernek az asszony után? Miért? Semmi értelme. Nem fog Julis érte soha, de soha eljönni. Julis nem él, Julis nincs többé.

A gondolatok hozták a megnyugvást, vigasztalást. Gondolataiban odáig ment, hogy a gyászévet pár hónapra lealkudta, mert ugye a szobát rendben kell tartani, főzni is kell, mosni is kell. Szóval: asszonyt kellene hozni a házhoz. Van is két utcabeli, akik közül bármelyik eljönne hozzá, mert 1240 forint a havi nyugdíj, fuvarozgatni is szokott, majd vesz lovat, van rá már nyolcezer a takarékbán. Az özvegyasszonyoknak meg ugye nem csak az a fontos, hogy derék, eleven legyen a szépreményű, hanem az is, hogy jó megélhetést biztosítson. Asszonynak való hát volna. Csak úgy, közös megegyezéssel, vagy hogy is szokták mondani. Egyiknek a menyivel, másiknak a vejével van baja, de túrnek, mert nincs hova menniük. Majd szeretik egymást, mint Julissal. Előbb azonban a konyhaszekrényt befedi, a kiszáradt festékekkel felfrissíti a kalitkát, és kanárit szerez bele. Szép lesz az élet, nagyon szép, mint ahogy szépek ezek a gondolatok is. Színezte, alakította, rakosgatta élete sorát saját szája íze szerint, de a két utcabeli özvegy sem maradt ki belőle.

Csonkára vágott csibukját megtömté. Felpiszkalta a kályha paraszát. Az összehajtogatott pokrócot megigazította maga

alatt. Ahogy nekidült a falnak, szinte fekvő helyzetbe került. Kényelmesnek találta így az ülést. Nem kívánczozott még az ágyba. Olyan jó érzés, ahogy a forró gipsz melegíti törött lábát. Lecsukta a szemét és tovább gondolkodott. A kiszínezett jövő mozgott öregedő agyában, de csak rövid ideig, mert aztán jött Julis, és vele aludt el. Símogatta arcát, hízelkedett vele, mint régen, mikor még fiatalok voltak.

A jancsikályha paraszának utolsó szikrája is kialudt. A paprikás krumpli megdermedt, tetején megfagyott a piros zsír. Zúzmarától lett fehér az ajtó vaskilincse. Az ablak üvegén jégvirágokból gyönyörű csokor alakult ki, s mozdulatlanság ülté meg a szobát. Hanyatt dőlve aludt, szája is elernyedte. Pipája két foga közül kicsúszott, és koppanva ért földet.

A nagy ölelkezésből ütemes zaj ébresztette fel. Az ablakot verték. Szeméből az álmot dörzsölgetve csoszogott az ablakhoz. Fejében volt még a Julissal töltött néhány órai boldogság. Megkaparta az ablakon a jégpáncélt, közben arra gondolt, hogy tán csak nem Julis jött érte. Széles nyílást sikerült kaparnia. Kinézett rajta. Bizony nem Julis állt ott, hanem — szép nájlón fejkendőben, bundában, karján retiküllel — az egyik utcabeli özvegyasszony, szája-szeme harciasra kifestve. Mindent megértett. A nyíláson át nézte az asszonyt, az meg kintről az ablak üvegén megjelent két szemgolyót. Kint az asszony mosolyra húzta a száját, és megszólalt:

— Jöttem volna egy kicsit... beszélgetni.

Szép volt az asszony, nagyon szép, ahogy ezt így mondta. Szája szögletében is gödröcske jelent meg, akár Julisnak szokott. Julis valahogy mégis szebb volt festék nélkül, bunda nélkül, nájlón nélkül is, hogy az ember szíve még most is beléremeg, ha rágondol. A szemét se kormozta ki a lelke, mégis úgy tüzelt az, mint a gyémánt. Hanem meg kell adni, az özvegyasszony is csuda szép. Az ember alig bírja megállni... „Julis, Juliskám, most segíts”. Megfeszítette az ablakot, ami a befagyott jégtől hirtelen felpattant. Állt az ablakban, a hajnali fagy az arcába csapott. Nézte az asszonyt, nagyokat nyelve. Az özvegy felemelte a fejét, arca szinte világított. „Juliskám, ne hagyj el”. Összébb húzta az ablakot, kis rénsnyire. Lehajtotta a fejét, aztán lassan, szakadozva megszólalt:

— Ne haragudjon, de... már meggondoltam. Ne jöjjön többet, Zsófia!

Alig bírta kimondani, érezte, hogy nagyon elfáradt bele. Mikor az ablakot visszazárta, még kikémlelt a nyíláson. Az asszony még ott állt, csodálkozó szemekkel, az ablak előtt.

Az ajtóhoz bicegett:

— Csuli! Gyere be!

A kis görbe lábú korcs kuvasz szűkölve szaladt a szobába, szétvetette négy lábát, s a szoba közepén lerázta magáról a vastag hótakarót. Aztán gazdájához szaladt. Az leeröltette magát a sámlira, magához húzta, átfogta a nyakát, végigsimította vizes szőrét a fülétől a farkáig:

— Csuli! Csulikám! Ezentúl itt alszol velem a szobában. Még megfagnál odakint. — Szeméből meleg, sós víz csurgott végig az arcán. Úgy magához szorította a kiskutyát, hogy az szinte nyögött belé. Hiába, az ember csodálatos teremtmény, nem tud meglenni szeretet nélkül, mindenképpen szeretnie kell. Ha más nincs a háznál, hát a saját hűséges kuttyáját, mert a kutya a leghűségesebb. És kell-e neki, az idős, özvegyen maradt embernek ezentúl hűségesebb „élettárs”, mint egy korcs kuvasz? Bizony nem kell. Egy özvegyasszony sem. Mert az elsőt, az igazit nem pótolja soha senki.

A jancsikályhában újragyújtotta a tüzet. A szobát langyosság s a másnapos paprikás krumpli szaga töltötte meg. Tányért, evőeszközt rakott az asztalra. A tükrösfiókban fényes kanálka került a kezébe. Julis kanala volt. Megsímogatta, visszatette a helyére, az emlékei közé. Aztán enni kezdett, előbb azonban a Csuli kifizéjkjét szedte tele a jó zsíros krumpliból.

Tamás István

Rákóczi

hajh
hollóhajú éjek
látomása tör ránk
s fohászba foglalt
neveddel élünk
ellobbant bíbor
lobogóid alatt
s egy szózatot mormolunk
Fölöttünk itt
a kimondatlan
csillagkép betelt

Mindenütt való
virágok jegyében
járulunk
nagyságod elé
múlt s jövődő
töretlen hitében
százszor elbukott és
százszor újrakezdett
harcok katonái
Egy hazát hordunk
alkottatván
könnyekből és vérből
Mert téphetetlen egy itt
örökség s üzenet:
„Pro patria et libertate”

Veress Miklós

Zenék IX.

1.

Az úttesten
kifordult zongoraláb

szétfröccsent hangok
a piros köveken

dó-mi-dó-mi-szó-szó
dó-mi-dó...

2.

Levélesupáló szél ez:
nem röpít

külváros lelke:
szárnyalástalan

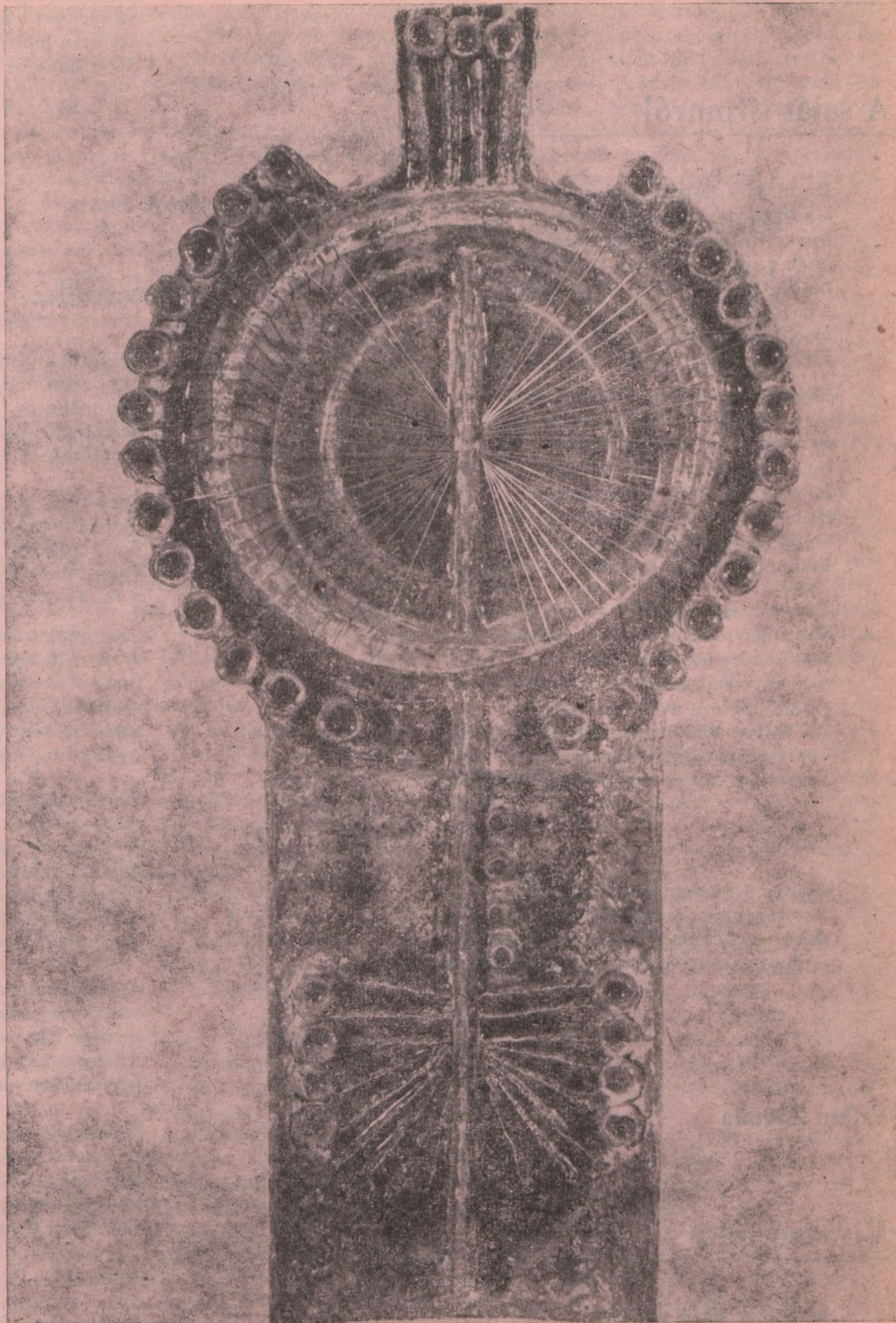
és hirtelen
papírlap villan:

négyszárnyas ablak
olcsón eladó

3.

Se ág se fal se arc se szín
se nyár se ősz se tél
se domb se kert
se se

Csak ág csak fal csak arc csak szín
csak ág csak fal csak arc
csak ág csak fal
csak ág

Bódy Tóth Elemér

Pénteki tipp

Katinak, aki Aucklandban
az Air New Zealand alkalmazottja

Ez itt a Waitemata Harbour,
az amott a Glen Innes-i busz,
Ellerslie-ben futnak a lovak,
a Friday Flash nélkül hova jutsz.

A képen Frances Hodgkins csűrje,
mélyén skarlát tyúkok kotyognak,
illő Hold dobálja a mélybe
ezüst lapjait a halaknak

A hillsborough-i kertben mintha
Gauguin járt volna, amint elment,
még megrázták a citromfákat.
A citrom fontja huszonöt cent.

Wellingtont száz szél kalapálja,
csengenek, de állják a sziklák.
Egy csésze teát Katherine Mansfield
kitöltött. Azóta is isszák.

A saját síromról

Ha majd a testem ködbe vesz,
s a halál, ki kényére késhet,
nyakon ragad s cibálni kezd,
akár a sünt — Villon, te érted —,
ha mattot ad, mit ki nem védek,
s ha nyila rajtam átsajog,
érjen fogócskánk hamar véget.
Embernek korcs, típusnál több vagyok.

Ha majd tavaszt bont kerti nesz,
s árvácskák közt nyugodni térek,
ha a törvény hatályt szerez,
mely előtt lényem csöppnyi féreg,
ne terheljen már semmi vétek,
hadd szívjak hársméz-illatot,
s ne érezzem búcsúm nehézségét...
Embernek korcs, típusnál több vagyok.

Démon vagy, aggály — tűnj, eressz!
Szívemet nem héklyózzák fékek.
Bár csikorgása vést jelez,
fő, hogy semmiről le ne késsek.
E föld, melyre a Snezka réved
s a vállas, zömök Rip ragyog,
vig lányként kínál menedéket...
Embernek korcs, típusnál több vagyok.

Ajánlás:

Gyötrő szereppel vert a végzet.
Ti vitézebbül vívtatok?
Korunk süt rám fény-árny pecsétet...
Embernek korcs, típusnál több vagyok.

Vilém Zavada

Virágzó föld

Virágban áll az almafa,
dagad a látványtól a mellem,
Mint udvarház nagyasszonya,
oly tekintélyt ébreszt a kertben.

Odább növekvő csemeték
illegnek, széllel kacérkodva,
bimbóikat — mily büszkeség! —
a május végre kibontotta.

A görbe vadkörtefa, im
— bár szikkadt, korhadt s talpig vedlett —
velük örül, mert tagjain
csonkán is zöld gúnyát viselhet.

S a palánknál egy veterán:
lásd, szívét forgácsá faragták,
de csupa-sebhely derekán
bölcsen tűri a zuzmó-vattát,

s még termést ígér s árnyat ad.
Az éjekkel bátran vitázik,
s némán lebíri fájdalmát.
Hogy hasznos lehessen holtáig.

Ivan Skala

Szeretnék...

Szeretnék olyasmi lenni,
amit nem nélkülözhetsz,
amit soha és sehol nem nélkülözhetsz,
szeretnék sóvá változni,
szeretnék életed fűszerévé válni.

Szeretnék sóvá változni,
mely finom pikkelyekben rakódik bőrödre.
Ha augusztusi hőségben ruhád mosod, ha ebédem főzöd,
vágy mikor futástól pihegve hirtelen leülsz
a ta alá, az első útbaeső köre.

Szeretnék könny lenni pilládon, arcodon.
S ha nem lehettem első gyerek-sírásod,
mely első ember-fájdalmad lemosta szemédről,
szeretnék olyan könny lenni,
mely boldog remegések pillanatában
gyűlik meg szemed sarkában.

Szeretnék utaidon elkísérni, só képében.
mely a titkos irányba igyekvő hullám feltörései után,
az akaratos, nedves szél minden rohama után
ellepi a tengerész viharkabátját.
Szeretnék sósízű szél lenni,
mely elédtereli a tengert, a távolokat,
az álmokat és országokat,

mindenünnen, ahol nem jártunk,
ahová sohasem juthatunk el,
de ahol ismerős mozdulattal szelik a kenyeret
a kérges kezek,
kezünk testvérei.

Szeretnék nagy sóskristályokká változni
mindennapi kenyered ártízos belén,
szeretnék sóvá változni,
hogy utolsó moccanásodig veled lehessenek,
szeretnék életed fűszerévé válni.

(Veres János fordítása)

„Nézd meg az anyját...”

A tudományos kutatás egyre-másra fedez fel olyan összefüggéseket, amelyeket igazában már nem is kellene felfedezni, hiszen azok a tartósan együttélt közösségek közmondásaiban, szállóigéiben megtalálhatók.

A jómúltkorában a modern pedagógia egyik sarkalatos tételéről olvastam kommentárt. Számtalan megfigyelés, kísérletsorozat eredményeként vonták le ezt a következtetést: a gyermek intelligenciájának kerekén a fele alakul ki hároméves korig, a következő 30 százaléka nyolc-kilencéves korra tehető, s a maradék 20 százalékon „dolgozik” az általános és középiskola a teljes érettség koráig (18 év). Mindezt elnevezték a „csökkenő nevelhetőség elvének”. A cikkíró ironikusan állapítja meg: a magyar paraszt régóta tudja mindezt, hiszen közmondása is van rá: „Amit Pityunak nem mondtál meg, Pistának már hiába mondd”.

A gyors változások korában a közvélemény szkeptikus fenntartással viseltetik a parasztság „parlagi bölcsességével” szemben, korszerűtlennek, a gyakorlatban használhatatlannak tartja. Nos, az igazság az, hogy a közmondásokat elsősorban nem csiszolt formájuk, hanem gyakorlati érvényük éltette, az tehát, hogy az emberi természet állandó, mondhatnánk: „örök emberi” megnyilvánulásaira alkalmazhatók voltak.

A közmondásbeli és valóságos Pityunak igyekeztek mindent a fejébe verni még hajlítható „vesszőkorában”, hogy Pistaként szót érthessenek vele.

A párválasztás dolgában fokozott elővigyázatosságra intettek a közmondások, mert — ahogy mondani szokás — nem babra megy a játék, aki „beválasztott”, „rossz vásárt csinált”, következményeit egy életen át nyöghette, hiszen a feudális faluban a válásra nem volt lehetőség. Éppen ezért a házasulandó legény intellektuálisan állig felfegyverkezve indult „háztűznézőbe”. A család az eladó sorban levő lányra bízta a tűz őrését, akinek már benőtt a feje lágya, tisztában volt vele: ha gondatlansága miatt kialszik, hét baj származik belőle — a kölcsönkért parasztszeme tudja elrejteti a falu árgus szeme elől. A talán véletlenül meglátott „kiszemelt” lányról a közösség szinte mindent tudott, 18–19 éves korára rejtett jellemhibái is felszínre kerültek — „kibújt a szög a zsákból” —, cselekedeteivel megvallotta önnön természetét. Az érdeklődő-puhatoló legény biztos értesüléseket szerezhetett a kollektív kommunikáció révén. Ha a tüzet rendben találta, az még nem „minden”. Figyelmét semmi sem kerülhette el. Ha nem is volt szomjas, vizet kért, hogy a csuport szemügyre vehesse. „Véletlenül” ellökte a seprőt, s ha a lány csak egyszer is keresztlül lépte ahelyett, hogy lehajolt volna érte, a legény szedte a sátorfáját. (Feltéve, ha a szemrevaló teremtmény zavarta meg a fejét.) De ha a lánnyal minden a legnagyobb rendben is volt —

a legény óvatossága nem hagyott alább, hiszen tudván tudta: ha egy lány nagyon szeretne már férjhez menni, egy földre szállt angyalt lepipál erényeinek „megjátszásával”.

És a szülőket kezdte figyelni, elsősorban az anyát, mert: „Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!”

És ismét a tudományok területére merészkedhetünk. A gyermek utánzó, modellező természetére esik kilátásunk, a fiú az apát, a leány az anyát tekinti felnőtté, majdani modelljének, példaképének, sajnos, még akkor is, hogy ha ez a példakép — nem példakép. Az esetek többségében a gyerek felnőttként se képes meghaladni apja-anyja családi és társadalmi magatartását. A gyermekéhez türelmetlen, „kiabálós” anyának a lánya se „esik messze a fájától”.

Nem tudok szakadulni a képtől. A négyéves lányka önfeledten játszadozik, ugrabugrál jó kedvében. Hirtelen következik be a tragédia: megcsúszik és belehasal a pocsolójába. Én vagyok hozzá a legközelebb. Elém áll, néz rám könyörgő nefelejcsszemével: „Bácsi, hova bújjak, jaj, hova bújjak?! Kikapok anyucitól, jaj...” A vadidegen bácsi megdöbbenése határtalan: hogy szabad ennyire megfélemlíteni egy ekkora gyereket?! Megfogja a kislány kezét, hazakíséri, majd „kitalál valamit”... A nagymama nyit ajtót. Neki mondja: „A gyerek nem tehet semmiről, egy mihaszna kölyök felökte”. A nagymama, kikelve magából: „Majd ad neked anyád, csak jöjjön haza... az istent a pofádba!”

Sose láttuk egymást, többé nem is fogjuk, igazán megmondhatom neki a véleményem: „Szégyellje magát, asszonyom, maga egy...” Bevágja orrom előtt az ajtót.

Az ember viselkedése főképp társadalmi termék. A gyermekkorunk, az életbe indító élménynek, a családfők egymáshoz és a gyermekhez való viszonyának meghatározó a szerepe. Ám nyomatékosan hangsúlyoznom kell: a gyermek elsősorban édesanyja „alkotása” biológiailag és nevelésileg egyaránt. A két háború után hadiárvaik tíz- és százezrei nőttek fel apa nélkül — zömük becsületes állampolgára lett a hazának. Ez a tragikus, szinte őrszadalmi „kísérlet” az anya mindenhatósága mellett szól.

Miképp a „csökkenő nevelhetőség elve” is. A kísérletek ugyanis egyértelműen bizonyították: a gyermek legfogékonyabb első három évének nevelési teendőit optimálisan csak az édesanya tudja ellátni. Azt is kimutatták: a csecsemőnek nincs „apatudata”, az „anyatudata” viszont rendkívül fejlett. Az apját megismeri, édesanyját eleve ismeri. Már rég-rég felfigyeltek erre. Ha jól tudom, egyedül az emberutódra, a csecsemőre jellemző az ún. közérzetzavar. A makkegészséges, kitűnően ellátott csecsemő is felsír olykor. Apja ölébe kapja, csitítgatja. Nem hallgat el. A nagymama, testvér próbálkozása se jár sikerrel. Ám hirtelen betoppan az anya, arcát ajkával érinti. A gyermek elcsendesedik és alszik tovább. Japán tudósok magnetofonszerű készüléket szerkesztettek, melyre felve-

szik az édesanya szívhangját, érmelegítőként a kicsi pulzusára kapcsolják — és alszik, mint a tej. A jól tartott, rendbe tett csecsemőt nem bántja közérzetzavar, az anya mehet bevásárolni, esetleg a fodrászhoz is beülhet, amíg eljön az étkezés ideje. Nagyobb gyermeknél is tapasztalható a „kapaszkodás”-készség. Akkor szenderül leghamarabb álomba, ha anyjával alhat, kezét-lábát anyjára teszi — a velünk született félelemérzés vesztég marad. Ma az egyedülállatás a divat — „hadd szokjon hozzá a magányhoz, várható állapotához...” Pedig a kisebb a nagyobb testvérrel nyugodtabban alszik; összefogódnak. Én mindig két évvel idősebb bátyámmal aludtam — egyikünk se akart az ágy szélén, a falnál az „igazi”. Az éjszaka titokzatos erői így elvesztették hatalmukat fölöttem.

A tudományos-technikai forradalom a felnőttek társadalmában okoz jó-rossz változásokat — a csecsemő a legkonzervatívabb „elem”; nem „hajlandó” lemondani hagyományos szükségleteiről, legfőképpen vele született „anyatudatáról”. Sírása hívó hang, anyját szólítja, hogy a szintén vele született félelemérzés feszültségét lesimogassa róla.

A sírást provokáló közérzetzavarra egyre több a csecsemő oka. Szakemberek állítják: a csecsemő bizonyos hangskála-ismerettel rendelkezik, a zörejhangek félelmet ébresztenek benne, s az ő válasza erre nem lehet más: felriad és sír. Városaink egyre zajosabbak, lakásaink dugig zajforrással: tv, rádió, magnó, por szívó, kávédaráló stb. Évekig laktam légfűtős bérházban. A szomszédomban csecsemő volt. Ősztől tavaszig be nem állt a szája. Elképzelttem magamban, milyen lehet: nyilván gyogyepedagógiai alany, kis szerencsétlen. Tavasszal megláttam az anyja karján — festeni se lehet különbet. A szakemberek megállapították: a légfűtő jóval a megengedett zajszint fölélt működött.

A felnőttek világa vajon tekintettel van-e, lehet-e a társadalom legkonzervatívabb „eleme”, a csecsemő nagyon is hagyományos igényeire?

Igen, megint csak a „csökkenő nevelhetőség elve”: hároméves koráig a gyermek nem nélkülözheti édesanyja állandó közelségét. A parasztanyak vitték magukkal a mezőre, ha nem volt olyan gyerek a háznál, akire rábízhatták, elsősorban kislányra — vele babázott, hancúrozott naphosszat. A legkisebb „nebáncsvirág” volt, körülötte forgott a világ, apa-anya kényeztette. A hatodiknál se untak bele. Ha aludt, a nagyobbak lábujjhegyen jártak, szóltanul, mutogatva játszadoztak. Szinte tudták, ez valamikor nekik is kijárt.

Bölcsességsűrítő: Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! Nem minden anya lánya való — anyának.

A példában említett nagymama képtelen a megértés erényének gyakorlására. Ahelyett, hogy mentené unokáját, ruháját rendbetéve, megidézi a zord must — nem férhet hozzá kétség: beárulja a csöppséget. Ugye, „nevelni” kell a kölyköt, tudjon vigyázni jó ruhájára. De hát miért engedte ki „ünneplősen”

játszani? Hogy a cicomás ruha kényszerzubbonyában moccanni se merjen?

A munkában, a társas érintkezésben elszenvedett sérelmek miatt sokszor a gyermek lakol.

Túl sok és egyre több a mesterséges, az ipari termék a gyermekek „étrendjében”. Rossz belegondolni, mi történne ha a tápszergyártás beadná a kulcsot. Ma-holnap nem ütjük fel a fejünk, ha valaki arról kezd beszélni, hogy az anyatej-nél jobb a tápszer. A társadalmi kísérletek hosszú távúak — egyelőre senki se tudja megjósolni, hogy a tápszeres nemzedékek miféle, tömeges hiánybetegségben fognak szenvedni.

De hová is akarok kilyukadni?

Nemrégiben bölcsődében jártam. Tizenöt—húsz ketreces ágyat láttam. A porontyok éppen közérzetzavarban szenvedtek. Egyik elkezdte, a többi folytatta a sírást — hívták édesanyjukat. A dada, a szegény dada nem tudta, melyiknél kezdje a vigasztalást. Kétségbeesetten csapkodott karjával — ha szárnyai lettek volna, a tehetetlen düh elrepíti.

Egy kismama, aki kilenchnapos fiát bölcsődébe dugta, kényeskedve mondta nekem: „Nem bírtam meglenni a négy fal között, a magány az agyamra ment volna.”

Az eszébe se jutott, hogy nem volt egyedül, csakhogya első gyermeke társasága neki — nem társaság. Ha minden úgy megy, ahogya cselekvésének logikája sejteti — fia majdan őt dugja be valahova...

Arra gondoltam: ha férje jobban megnézi felesége anyját, talán nem kerül sor erre a frigyre.

Növekszik az „anyalelkű apák” száma, egy nyomasztó tendencia visszahatásaként — lélekben, a szeretet kedves erényének gyakorlásában azzá lehetnek, de az anyák szíve sose doboghat bennük.

Azt kell hinnem, nincs minden rendben az anyáknál — ki fogja feldajkálni a boldogabb jövőt?

Gulyás Mihály

Az anyai hivatásról

1975-ben 194 000 gyermek született hazánkban. Ezzel Magyarország hosszú idő után ismét a magas élveszületési arányszámú országok közé jutott Európában — az ötödik helyet foglalja el. Örülhetünk a művi terheességmegszakítások, a koraszületések, a csecsemőhalandóság csökkenésének; a népesedéspolitikai intézkedéssorozat, úgy látszik, jó felteteleket teremtett az utódvállaláshoz, és lehetőséget a kulturált, megfontolt családtervezéshez. Mindez hallatlanul biztató — de csak akkor, ha bízva és nem elbizakodottan küzdünk a még meglévő hiányok megszüntetéséért. Hiszen az intézkedéssorozat csak egy része (igaz, nagyon fontos része) a tennivalóknak, s szinte felsorolhatatlanul sok még a gondolkodásban, köztudatban, életmódban a változtatásra érett elem.

Nógrád megyében 1974-ben hozzávetőleg 6000 nő „maradt otthon”, hogy szakmájának, hivatásának gyakorlását néhány évre az anyai hivatás gyakorlásával cserélje fel. Tavaly tovább — körülbelül 7000-re — nőtt az otthonmaradók száma. Hétezer anya, akik közül ki tudja, hányan örülnek e ténynek, hányóuk keseredik meg a három év sok munkájától, „magányától”, mennyien érzik, hogy a legnemesebb „alkotó munkát” végzik? Él-e bennük hivatástudat, és elismeri, erősíti-e ezt a társadalom? Vajon a gyerekeveléssel együtt meg tudják-e valósítani önmagukat is? Változik-e ilyen esetben a családbeli szerepük, ki segít a tennivalókban...?

Adalékként e kérdések megválaszolásához íme hét beszélgetés.

★

Műanyag talpú cipőmben csúszkálva nehezen haladok a sáros járdán. Ha a címet nem tudom, sem tévesztem el Mile Gáspár házát. Az udvar szilvafáit száradó ruha borítja: zoknik, melegítők, fehérnemű. A gyommal felvert kertben négyöt mezítlábas gyereket játszik egy halom sütőtökkel. A háziasszony, aki negyvennégy éves korára tizenkétszer szült, éppen vásárolni ment. Megvárom. Szabódva ültet le a kályha nélküli szobában. Döcögve indul a beszélgetés.

— Hát, mit mondjak magának. Idáig még jó megélhetésünk vót, fiatalok vótunk, egymást villertük. Ezt a házat a tanács adta, a villanyt mán mink szereltettük be, a gangot mink csináltattuk, most meg a tetőt kéne... Szóval: sok munkánk van itt, megéhezzük. Azt szeretném mégis, hogy gyarapodnánk, mert tetszik látni, régi bútoraink vannak, meg osztán... szeretnénk, szóval, ha lenne mindenünk.

— Miből élnek?

— Az ember keres ezernégyet-ezerhatot, meg a családi pótlék öt gyerekre. Mert mán csak annyi van tizenhat éven aluli... Higgye meg, ebből a kis keresetből nagyon nehéz. Most jövök a bótó, száz forintó jóformán csak paprikás krumplit eszünk.

— ... és miért szült ennyi gyereket?

— Mert nem vótunk okosak. Még máig sem vagyok okos az ilyesmihez.

— Megbánta?

— Nem én. Egy cseppet se. Én boldog vagyok a családommal meg a férjemmel. Nem veszekszünk. Szegényesen megélünk, oszt jól van. Én örülök, hogy ennyi családom van, azért, hogy éngem is nagyon szeretnek...

Feltörő sírás vet véget a beszélgetésnek.

★

Ha Kovács Ilonával nem az AFESZ könyvelésében, hanem az általános iskola padjában találkozom, nem lepődök meg. Vékony, szőke fiatalasszony, négy éve van férjnel.

— Ugye, csak három év után született gyereke?

— Korábban nem akartunk. Anyu-ékkal együtt lakunk, nem is gondoltuk, hogy legyen. Ez meg... úgy „jött”. Most anyuval van. Én húsz hét után visszajöttem dolgozni. Ha minden jól megy, tavasszal felveszik bölcsődébe.

— Mennyit van a gyerekekkel?

— Délben hazamegyek, az olyankor alszik. Este meg úgy öt órától, amíg megint nem alszik el. Inkább anyu neveli, de meg van vele elégedve. Azt mondja, nagyon rendes kisfiú.

— Ne haragudjék a kérdésért: él önben valamilyen hivatástudat?

— Hát... igen. Mert például most mérlegkészítés van, és nagyon rá kell hajtani, hogy huszadikára készen legyen.

★

Újonnan épült családi ház, kis udvarral, kevés virággal. A kapun (szokatlán módon) csöngő, levélszekrény, névtábla

— Másfél éve szültem a harmadik gyereket. Azóta nem tanítok.

— Ha jól tudom Molnár Tibornéről, magyar-történelem szakos. Nem hiszem, hogy a szakmai fejlődését túlzottan segítette ez a hosszú szabadság.

— Nagyon sokat ártott, mert a gyerekek mellett nem jut idő, hogy továbbképezzem magam. Azt hittem, éppen fordítva lesz. De az ezerfelé szakadó szabad idő és a gyereksírás nem bizonyult megfelelőnek ehhez. Így aztán szép lassan lemaradok a kolléganőimtől.

— A gyerekevelés miatt tehát hátrányos helyzetbe került?

— Mint pedagógus, igen. Mint ember, nem.

— És a kettő nem ellensúlyozza egymást?

— Dehogynem. Ha nem így lenne, nem vállaltam volna. Bár a szakmai kihagyás legkevesebb négyöt évre visszavet a munkában, gyerek nélkül anyagiilag is jobban állnánk. Talán kevesebbet kellene dolgoznunk, több lenne a szabad időnk, többet szórakozhatnánk.

— Mondja, tisztelik önt azért, mert a gyerekevelést választotta?

— Hát ezért nem. Nézze, általában elfogadottabb az, ha valaki a társadalomban, a munkahelyén végez munkát. Jobban elismerik, látványosabb, dicsőséget és pénzt hozhat. Az itthoni munka nem. Éppen ezért, ha valamelyik nőnek fontos az, hogy bebizonyítsa: egyenrangú a férfiakkal, ezt úgy tudja megtenni, hogy háttérbe szorítja anyai hivatását. De nem csak azért, mert ez a legkönnyebb, hanem talán, mert ez az egyetlen mód.

★

Áruház a főtéren. Első emelet, ruházati osztály. Ebédidő, szinte senki sincs az üzletben. Balogh Béláné a szöveteket rendezgeti. Huszonhét éves, 1970-ben ment férjhez. Gyerek még nincs.

— Építkezünk. Be van ütemezve a gyerekek is. Jövöre szeretnénk.

— Az építés miatt nincs még gyereke?

— Elég szép a ház. Szuterénes, ötszobás. Sokba került. Minden pénzünkre és időnkre szükség volt.

— Gyerek tehát: csak ha rendben van a ház.

— Természetesen.

— Még sohasem vágyott arra, hogy gyereket szüljön?

— Nem gondolkodtam rajta.

— És jövőre miért szánja rá magát?

— A feleségnek szülnie kell. Ez így van rendjén.

★

Dr. Hajdú Tivadarné építész. Két gyermek édesanyja. Színházra, mozira, vendégeskedésre is jut az idejéből.

— Ha találnék még egy „Juliska néni”, szülnék még egy gyereket. Nélküle már nem.

— Hát ezt meg hogyan értsem?

— Ahogy mondom. A gyereknevelés segítség nélkül nem megy. Juliska néni 84 éves nyugdíjas volt, aki (igaz, 900 Ft-ért, de) nagyon tisztességesen ellátta a gyerekeimet napközben, és ha szükségünk volt rá, este vagy akár éjszaka is vigyázott rájuk. Nagyon pedáns volt, intelligens, és ami a legfontosabb: nagyon szerette a gyerekeket. Soha semmiféle nézeteltérésünk nem volt. Nem avatkozott bele a családi ügyeinkbe, nem kellett előtte titkolóznunk. Még a gyereknevelésben sem voltak köztünk ellentétek. Sajnos, megbetegedett, és már nem vállalhatta tovább őket. Azóta már az ötödik néniel kísérletezünk, de még nem találtuk meg a párját.

— Hogyan szokott ráakadni ezekre a „vigyázó” nénikre?

— Ó, hát nincsenek olyan sokan, akik ilyesmire vállalkoznak. Ismerősök szokták ajánlani őket, játszótéren, óvodában, bölcsődében, sőt volt, akit a fodrásznál. Az biztos, hogy jobb lenne, ha nemcsak a nyugdíjas korosztályból, és főleg ha nemcsak a keresetért ajánlkoznának. De hát számomra e pillanatban csak ilyen „pótmama-szolgálat” áll rendelkezésre. Szükségem van rájuk, ha maradéktalanul akarok örülni a gyerekeimnek, hogy ne érezzem magam — miattuk! — számomra fontos dolgoktól megfosztottnak.

★

A gimnázium harmadik osztályát hagyta félbe F. Piroska, mert férjhez ment, és gyereket várt. Úgy gondolta, a hároméves szabadság alatt majd befejezi az iskolát, esetleg jelentkezik továbbtanulni is.

— Mindent elfelejtettem. Majdnem-hogy beszélni is. Állandóan fáradt vagyok. A férjem későn végez a munkával, olyankor már ő is fáradt. Ismerősökhöz nem járunk, a régiék meg elmaradoztak, mert meg vagyunk kötve a gyerek miatt. Nem járok én a piacon, meg a boltot kívül sehova. Néha a szomszédasszony átnéz... ha ráér, vagy ha már ő is nagyon únja, hogy egyedül van.

— Nem azért kérdezem, mert meg akarom bántani, de őszintén mondom,

kíváncsi vagyok rá, hogyan is volt azzal a pálinkázással?

— Maga mit csinálna a helyemben! Csak üljek itt és bolonduljak meg! Igen, szoktunk olyankor inni is. Attól legalább jó kedvünk lesz. De a dolgunkat elvégezzük... Erzsi is meg én is. Tudja a férjem is, nem bánja. Ő esetleg el tud menni szórakozni, de nekem... nekem nem... Mit akar még!?

— Néha úgy, de úgy elkeseredek. De hát...

— Örül a gyerekének?

— Igen.

★

F. B.-né takarítónő. Nyolc évig járta az orvosokat, de nem tudtak segíteni rajta. Nem szülhet.

— Nagyon szerettük volna, de hát nem lett. Így aztán úgy határoztunk, hogy hozunk egy állami gondozott gyereket. Éva már két éve van nálunk. Élnek a szülei is, de beleegyeztek, hogy a nevünkre vegyüek. Sehogyse tudom megérteni őket.

— Igaz, hogy korábban adminisztrátor volt, és csak azért vállalt most takarítónői munkát, mert az itt van a szomszédban, és így több ideje marad a gyerekekre?

— Igaz. Úgy van most már az egész életem beállítva, hogy minél gyakrabban lehessünk együtt. Nekem most már az a dolgom, hogy felneveljem.

— Egy kissé zavarban vagyok, mert a történetek után nem tudom, hogy kit illet az „édesanya” megszólítás.

— Azt hiszem... úgy érzem..., az az édesanya, aki felneveli, nem aki világra hozza és utána eldobja a gyereket. Vagy el kell venni tőle, mert nem gondozza, nem ápolja. Az Éva szülei ittak, nem törődtek vele, ütötték, nem kaptak enni, nem volt ruhája... Szóval, nem a gyerek volt az életcéljuk, hanem valami egészen más. Nem tudták volna felnevelni. Nem úgy gondolkodtak.

— És az ön életcélja?

— Boldog vagyok, mert tudom, hogy Éva is az lesz.

Feuer András

HAGYOMÁNY

Kuruc hagyományok

„Rákóczit” én először az acélgyári kultúrház színpadán láttam Salgótarjánban, talán a harmincas évek közepe táján. Zsinóros mente, vállakra omló haj, prémes süveg lángszínű bársonnyal a tetején, gyönyörűn, mint Mányoki Ádám híres festményén, ismerősen, de a nézőtér mélyéről mégis mérhetetlen megszégyesében fénylett.

Később égető élményeim lettek a személyiség és társadalom, a jelen és múlt, a történelmi valóság és hagyományok között feszülő messzeségek és vonzódások. Mert csak korunk távlatából tűnik elénk, hogy ki is volt valójában a fejedelem.

„MEGYEK MESSZE, RÁKÓCZIVAL”

Mindjárt azután, hogy 1711-ben a nagymajtényi sikra hadiszemle ürügyén összehívott kuruc hadsereggel letétették a fegyvert, megindult a harc Rákóczi örökségéért. A Habsburg-udvar még az emléket is ki akarta söpörni az országból. A nemesség elfogadta a szatmári megegyezést, igaz, hogy sokan gyűjtögettek, másolgatták Rákóczi leveleit, kiáltványait, de titokban, kúriáik, dolgozószobáik védelmében. A jobbágyok azonban sokáig visszavárták. Hol a Szamos vidékén fegyverkeztek szolgalegények, szökött jobbágyok, hol Szentendrason, Vásárhelyen készülődtek a kuruc világra a császár és az urak ellen. Pedig botozás, börtön, kerékbe törés, akasztófa figyelmeztetett: Rákóczi nevét még kiejteni sem ajánlatos. Az utakon fuvarosok, szőlőmunkások, koldusok, hajdani vitézek, vagabundusok hírekkel jártak, terveket szöttek, az idők fordulását készítgették. Egy szegény román asszonyt 1717-ben azért vetettek tömlöcbe, mert azt beszélte, hogy Rákóczi és Bercsényi leveleit hozta, s amikor elfogták, lenyelte azokat, nehogy illetéktelenek kezébe kerüljenek. A vármegyei törvényszék kötél általi halálra ítélte azt a kuruc világbeli egykori hadakozót, aki így biztatott egy álmosdi embert: „*Én Rákóczi kapitánya vagyok, állj hozzám katonának és te kornyétás leszel*”.

1737-ben vizsgálatok sorát indították, és papírhegynyi periratot körmöltek össze, mert Csohaly Gyurka szolgalegény jókedvűen elkiáltotta magát: „*Engem többet nem látlok, megyek kurucnak*” — büntetésből besorozták a császári regimentbe. Falvakban, börtönökben, majorokban, pásztorszállásokon, favágószénégető tanyákon széttöredezve, mesékbe foszlódba éltek tovább Rákóczi nagy vállalkozásának eszmei értékei. Egy lévai születésű legény megszökött a császári hadseregből, nem akarván idegen országban, a dinasztiaért harcolni, mikor Szigeten elfogták, így biztatta társait: „*Látja, a halál a fején vagy, de édes magyar nemzetéért úgy megyen a halálra, mintha méz nyalni vinnék*”. Már három éve halott a fejedelem, amikor a munkácsi uradalom kárpátukrán népe a császáráért imádkozásra szólító papjainak ezt felelte: „*Miért a császáráért imádkozunk, aki adókat, követeléseket és más terheket rak ránk, a sókereskedést tiltja, a kivitt és behozott dolgokért igen nagy harmincadot — vámot — követel. Inkább imádkozunk a mi régi urunkért, Rákócziért, hogy szerencsésen visszajöjjön hozzánk*”. Feltehetően a fizetómester vehette el valamelyik munkástól azt a szép szlovák éneket a trencsényi csatáról, amit egy üveghuta bérjegyzékkönyvében találtak nemrégiben a kutatók. Egy 1765-ben Jobbágyiban felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint Pásztón Horvát István kapitány foglalt és osztott földet, és a pásztóiak a szabadságharc alatt (és utána sem jó ideig) nem ismertek földesurat maguk fölött. Dunántúli jobbágyok a XVIII. század végén azért készültek kuruc világra, mert akkor majd a földeket felszabták maguk között.

Izgalmasabb ez a föld alatt élő kuruc hagyomány, mint a kalandregények. Jelentősége nem kevesebb, mint hogy a füg-

getlenség és társadalmi haladás egységében őrizte meg és adta tovább a szabadságharc történetét. Értékét már a felvilágosodás korában megsejtették. S gyűjtögetni kezdték a bujdosó éneket, kuruc dalokat, népi emlékeket. De csak a reformkorban kezdik felismerni, hogy az olyasféle bujdosóének, mint például a „*Megyek messze, Rákóczival*”, hogyan és miként közvetítője régi és új generációk között a társadalmi harc eszméinek. Az antifeudális kuruc hagyományt írók, költők, fiatal történészek igyekeztek elevenen ható erővé lenni, a polgári átalakulásért és szabadságért harcoló magyar társadalom történelmi tudatvilágába áttemelni. Csak arra futotta idejük, hogy néhány gondolati ívet húzzanak, miként Petőfi, 1848 és Rákóczi harca között.

HARC RÁKÓCZI ÖRÖKSÉGÉRT

Nógrád vármegye kiváló történetírója, Nagy Iván, az egyike volt azoknak a historikusoknak, akik társadalmi jelentőségében akarták feltárni Rákóczi harcait. Neki is nagy része volt abban, hogy tudjuk: kisemmizettek, szegénylegények, végvári vitézek, bujdosók, sószállító tutajosok, szőlőmunkások, adókkal, robottal kizsigerelt jobbágyok bontották ki Rákóczi zászlóit. Mezítláb vagy bocskorban mentek a fejedelem elé, parasztpuskákkal, botokkal, szekercékkel felfegyverkezve, csak posztósüvegük bevágott széle bizonyította, hogy kezet adtak a tiszaháti felkelést szervező Esze Tamásnak.

Feudális viszonyok között főurak, nemesek nélkül nincs országos szabadságharc, lehetetlen felépíteni egy új magyar államot. Rákóczi a művelt és vállalkozó szellemű nemeseket gyűjtötte maga köré, az ország ügyét önzetlenül szolgálókkal igyekezett kormányozni, de sokan voltak, akik csak nemesi kiváltságukat védték, birtokaikat növelték, jobbágyaikat sokszor erőszakkal is visszakövetelték a zászlók alól, s azután árulók lettek.

Az 1860—1870-es években azonban egyre inkább a romantikus-nemesi szemléletben íróknak állt a világ. Sok történetíró kezéből kiütötték a tollat, mert aki mégis a jobbágyok, végváriak világából akarta megmutatni a kuruc kort az új magyar társadalomnak, az jó, ha csak úgy járt, mint Nagy Iván, aki ugyancsak vitába keveredett Thaly Kálmánnal, a kuruc nemesi romantika megszállott historikusával, s keserűségében végül is odahagyta Pestet, hazament Horpácsra, bírónak.

Akkoriban szerte Magyarországon nyalka, büszke kurucokat idézgettek a fejedelem nevében, uraikért bátran halni induló vitézeket, jól vasalt kacagányokban — igaz, hogy elvesztek mindazok a csaták, de mi más lenne a magyar dicsőség! —, és sűrűn koccintgattak vidám áldomásokra. Mert a kuruc virtus kelletárába éppen úgy beletartozott a piros borral teli kancsó, mint a sallang, kacagány, aranyújtásos mente, fokos, görbe kard, erős pálinka és sírva vigadás. Zengett a tárogató, Thaly álkuruc dalait drága történelmi kincsnek hitték, és aki a jobbágyok társadalmi harcát emlegette, arról azt mondták, „nem jó hazafi”.

RÁKÓCZI TEMETÉSE

1906-ban hazahozták a fejedelem és bujdosó társainak hamvait. Kevesen tudják, hogy a temetés látványos ünnepsége milyen kegyetlen, véres harcot takart. A kuruc hagyományért folyt a harc. Kisajátítók és örökösök között.

Egyik oldalon a kormánypártba hajlott függetlenségi párt, az egész úri Magyarország kuruc főtisztek kosztümeiben — bandériumok, sárga csizmák, s gazdagon prémezett menték, mert már késő ősz van, éppen három napja, hogy október 26-án a villamosvasutasok sztrájkba léptek. Előkelő közönség a tribünökön. Ájzuldoznak az osztrák gyármányú, átfestett gyászhintók és felkantározott konflislovak „historiai” látványától a Kerepesi

úton végig, akik meg tudták fizetni ablakonként a 150 forintot az élelmes háziuraknak. A színházakban ömlik a könny az áruló Ocskay miatt. Csak a miniszteri szónokok izzadnak, vigyázniok kell, nehogy kicsússzon a szájukon a szó: „Fejedelem”, mert a repatriáló törvény szerint csak „Rákóczi és társai” térhettek vissza, s a beszéd végét a Habsburg király dicsőítéséhez kell kikanyarítaniok.

A másik oldalon az aratómozgalmak, sztrájkok sötét és sápadt tömege, orvosok, mérnökök, tanítók, kiseberek s néhány írástudó. A kormány Rákóczit ünneplő hazafias demagógiával akarja leszerelni a vasutassztrájkot. Erre a sztrájkbizottság a következő levelet adja ki: „*Azt mondják . . . , hogy rossz magyarok vagyunk. Hogy a nagy Rákóczi fejedelem hazatértének ünnepi hangulatát rontjuk. Mutassuk meg, hogy jobb magyarok vagyunk, mint azok, akik nemzetiszínű zászlókba csavarják önzésüket. Elmegyünk mindnyájan a nagy fejedelem temetésére.*”

A katonákat bezárták a kaszárnyákba. Kordonok mögé szorították a tömeget. Ragasztott szemöldökkel, álbajusszal, parókaüstökökkel kuruc vitézeknek álcázták a rendőröket. A Bazilika körül a gyászmise alatt raziázott a rengeteg álkuruc. Volt, ahol puskatussal és kardlapokkal verték el az embereket Rákóczi koporsója mellől. „*Még hőseinket is kisajátították* — írta Ady —, *Rákóczi koporsóját ők, akik Rákóczit becsapták és elárulták, úgy körül állották, hogy mi nem férközhettünk hozzá. Álhazafiságukkal agyonterrorizálnak ezek minket.*” A sztrájk-tanyákon a vaskosarak parazsa több meleget adott, mint végig a vasútvonal mentén a hivatalos parancsra rakott „kuruc örömtüzek”, mert vármegyei hajdúk tartották tisztességes távolságban az odazarándoklókat, és a nép szorongva nézhette a vak messzeségbe száguldó vonatot.

Pedig néhány történész éppen akkor tárt fel fontos dokumentumokat. Jobbágyleveleket, folyamodványokat, Rákóczi számos írását, és két szegénylegényeket. A jobbágykatonák arról írnak, hogy a fejedelem megígérte, hogy felszabadítja a földesúri kötelékből is a fegyvert fogókat.

Tudták, hogy egyéni sorsuk a haza ügyével van egybekötve, és sok jobbágykatonára folyamodványában olvashatjuk ugyanazt, amit a Nógrád vármegyei Héhalomról származott Kecskeméti György karabélyos írt Rákóczinak: „*Országunk szabadságáért utolsó csöpp véretem nem szánom kiontani.*” Ott volt a tudósok asztalán a sárospataki országgyűlés végzése is, bizonyítva, hogy a fejedelem nemcsak megfogadta, hanem törvénynyel pecsételte meg: a jobbágykatonák fiaikkal, unokáikkal együtt felszabadulnak, és szabad földet vagy falut kapnak letelepedésre. Íratok sokasága bizonyította, hogy Rákóczi védte a jobbágyokat a földesurak, vármegyék, nemesi tisztek, garázda katonák hatalmaskodásaival szemben, segítette a szegényeket, támogatta a mesterembereket, fejlesztette az ipart és a kereskedelmet. Fennmaradt rajza tanúsítja: annyira érdekelte a bányászat, hogy maga is töprengett vízemelő szerkezeten. Szorgalmazta, hogy iskolákat építsen minden vallási, nyelvi közösség, s politikája Magyarország minden népe előtt messze távlatokat nyitott: A „Szegénylegények éneke” és a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése” pedig művészi erővel fejezi ki a népi kurucság osztályharcos hazaszeretétét: „*Csak szegények, nem úrfiak véreket onták.*”

Mindezekből a falvak és városok népe egyaránt testközelben érezhette volna magához Rákóczit. Ehelyett azonban kuruc operettet mutattak neki. Az áruló kuruc generálisok leszarmazottja dalt szerzett, és zengett tőle egész Magyarország: „*Krasznahorka büszke vára.*” Vagy másként titkolták el Rákóczi örökségét.

Még az igényes történettudomány is utat vesztett. Szekfű Gyula az élő hagyományt rekesztette volna el, ha igaz, amit ír: „*Rákóczi egy évszázados eszmének legeslegutolsó képviselője volt, s utolsó éveiben villámcsapott fatorzóként, lombtalan koronával, száraz ágakkal állott ott a fiatalág színeiben pompázó, gyorsnövésű cserjék között.*” Maradtak a kosztümök, díszletek, csinnadratták, álkuruc nóták és kongó frázisok, s a sovén nacionalizmus avartüzei. „*Ha megköveznek is érte, kimondom, hogy nemzedék még nem volt méltatlanabb, hogy Rákóczi koporsója előtt leboruljon*” — írta Apáthy István a Pesti Napló hasábjain

a fejedelmet temető úri kuruc világról. Nem ismerte, ami ezután következett.

UBI EST PRINCEPS?

Hosszú ideje nyomozgattam már Horvát István kuruc kapitány után, mikor megtaláltam nevét a romhányi csata emlékoszlopán. Tünődni való akad itt elegendő.

A romhányi csatát 1710. január 22-én vívták, az emlékoszlopot 1932. október 9-én avatták fel. Akárhogy számítjuk, nem kerek évforduló. Ki nyert, ki vesztett? Mái vitatják a történetírók. „*Németet az elmúlt szerdán megvertük dicsőségesen, de a harchelyről gyalázatosan elszaladtunk*” — jellemzi a csatát Ottlyk György főudvarmester. A kurucok nyolcszoros túlerőben voltak, a magyar, lengyel és svéd csapatok már beszorították Sickingen tábornagyot a Lókos-patak mocsaraiba, de időnek előtte zsákmányolni kezdtek, és a császáriak visszavágtak. A kuruc haderő nagyobbik fele a Lókos-patak túloldalán, Károlyi Sándorral az élen, tartalékban áll, Rákóczi parancsokat küld, hogy támadjanak, aztán, hogy üldözzék, vágják el, kerítsék be a visszahúzódó ellenséget. Károlyi azonban nem mozdult, s tizenkilenc tiszttel, háromszázhat magyar, nyolcvan lengyel és svéd harcos ott maradt a Véres-hegy lábainál. Győzelmi emlékül aligha állíthatták a nyolcméteres obeliszket. Akkor hát miért? Rákóczi domborműve mellett ott van rajta Károlyi Sándor is. Mint ilyen, egyetlen az országban. Nevezetessége az is, hogy bámulatosan gyorsan, néhány hónap alatt készült, tetején kétméteres bronz turul, körülötte kovácsoltvas lánc, nem takarékoskodtak a költséggel.

Pedig az országban nagy volt a szükség. „*Az inségakció lebonyolítására városunk semmiféle költségvetési fedezettel nem rendelkezik — s a munkanélküliség következtében fennálló inség városunkban is oly nagy, hogy a megállapított összeg elköltését a legkomolyabb szociális érdekek teszik szükségessé*” — magyarázta ugyanakkor Balassagyarmat polgármestere a város szűk befektetési költségvetését Gyermekágyi láz, diftéria, tuberkulózis, főleg pedig a tífusz- és vérhasjárvány miatt a közegészségügyi viszonyok a vármegyei főorvos szeptemberi és októberi jelentései szerint kedvezőtlenek, valójában botrányosak. Több helyen becsukták az iskolákat. Mi az oka, hogy ilyen alkalmatlan időben mégis kuruc ünnepet ültek itt?

Leventék, cserkészek, tanulók sokasága, sok ezer ember a környékbeli s távolabbi falvakból, s ott voltak Budapest közeleti, nevezetes személyiségei. A lapok országos megmozdulásról írtak. Felépítették a fejedelem dízsátrát, az emlékmű előtt kuruc ruhás gyerekek, huszárok, díszhajdúk álltak, az autók és úri fogatok ontották az előkelő közönséget, nem egy előkelőség díszmagyarja vagyont érő, a Nógrádi Napló tudósítója áradozva írt „a daliás kuruc időket elővarázsló” prémes, ékköves, meggyzsin, lila, fekete menték szinpompájáról. És ötszáz népviseletbe öltözött menyecske és lány vonult el katonásan.

Ez az első kuruc ünnepség, amelyet mozgóképre vettek, és mozivászonon láthatott az ország.

Valójában az új miniszterelnök, Gömbös első vidéki útjának görögtüzes álkuruc ünnepsége volt. Nem akarok politikát hirdetni — kezdte beszédjét, és azonnal politikát hirdetett: „a nemzeti öncélúság jegyében”. S a többi szónoklat is: Rákóczi nevével kezdték, Károlyi Sándor dicsőítésével folytatták és a szatmári megegyezést éltették. Sűrűn szóltak a jobbágyságról, és elhangzott már Esze Tamás neve is. De hogyan? „*Nem azt latolgatták, hogy mennyit ad nekik a haza — olvastuk az egyik szónoklatot —, hanem ősi virtusokra hallgattak, amely nem engedte, hogy bárki is megelőzze, meghaladja őket a haza iránti önfeláldozó kötelesség teljesítésében.*” Horvát István neve (Pászthóy előnévvel) a csatatéren elesett másik két tiszttel együtt felkerült az emlékműre, de hogy jobbágykatonáinak földet foglalt, és ki is volt valójában ez a kapitány, arról senki nem beszélt. A kuruc szabadságharc hagyományát igazságából kiforgatva és összezavarva, demagóg frázisokra váltva, az országvesztő aktuálpolitikai program vitorlájába próbálták fogni. A történeti valóság elemei hamisítványokkal keveredtek össze:

„*Regösök énekeltek Tinódi és kuruc dalokat, majd a hegyeknek ismerős tárogatószóló ringatta a daliás kuruc korbát a hallgatókat.*” Hogy a Kodály szavaival „sokoládé színű, hangú”-

nak titulált tárogató a Schuhanda hangszergyár üzleti vállalkozását dicséri? Hogy a „kuruc” műdalok rontják a közízlést és értelmetlenek? Ki törődött azzal.

Rákóczi a romhányi csata előtt magyar, latin és francia nyelven szolt vitézeihez: a meghátráló tiszteket a katonák lökjék le. Viszonylag egyetlen csata sem követelt annyi áldozatot, mint a romhányi ütközet. De ki emlékezik meg minderről? A sebesültekről, özvegyekről, árvákról?

Ki emlegeti 1932-ben a jobbágyvitézek áldozatait? A Rákóczi felszabadító ígérétét is bőséggel idéző katonafolyamodványok már megjárták a tudósok asztalait, és nem kaptak hitelt.

Feljegyezték, hogy a romhányi csata forgatagában lengyel katonák „ubi est Princeps?” kiáltásokkal keresték a fejedelmet. Hol van Rákóczi? — kérdezhették sokan az 1930-as évek előrehaladtával. Mert a valóságos kuruc hagyományra akkor lett volna igazán szükség, mikor már a tűzvész égette a haza küszöbét. Önvizsgálatra, józan számvetésre, közösségi összefogásra sarkalló. Rákóczi a társadalom kivetettjei élén indított szabadságharcot az ország békéjéért, jobbágykatonák osztályharcos követelésére börtönbe csukatta a nemesi előjogokat védő grófit, a népet szipolyozó tisztet, a hatalmaskodókat; védelmébe vette a zsidókat; nem tűrte asztalánál az ételmaradékot, különösképpen ellensége volt a részegeskedésnek; vashámorok, malmok, üveg-officinák munkáját figyelte; a maguk hasznát nézőket, az ország vagyonával hűtlenül sáfárkodókat keményen büntette; elrendelte, hogy „mind gazdagnak, mind szegénynek egyenlő lévén mostani hadakozásunk célja, annak terhét és súlyát mindnyájan egyenlőképpen viseljék”. A németek ellen harcba szólító első szavára csak innen, Nógrád községből tízen, Fülekről harmincöt, Kazárról négyen, Gyarmatról huszonkilencen, Losoncra huszonötven fogtak fegyvert; szövetséget akart a szomszéd-országokkal, tudta, egyetlen ország sem vívhatja ki egyedül szabadságát; I. Péter szövetségese volt, és ha el nem árulják, cserben nem hagyják ügyét, elnyerhette volna az ország békéjét.

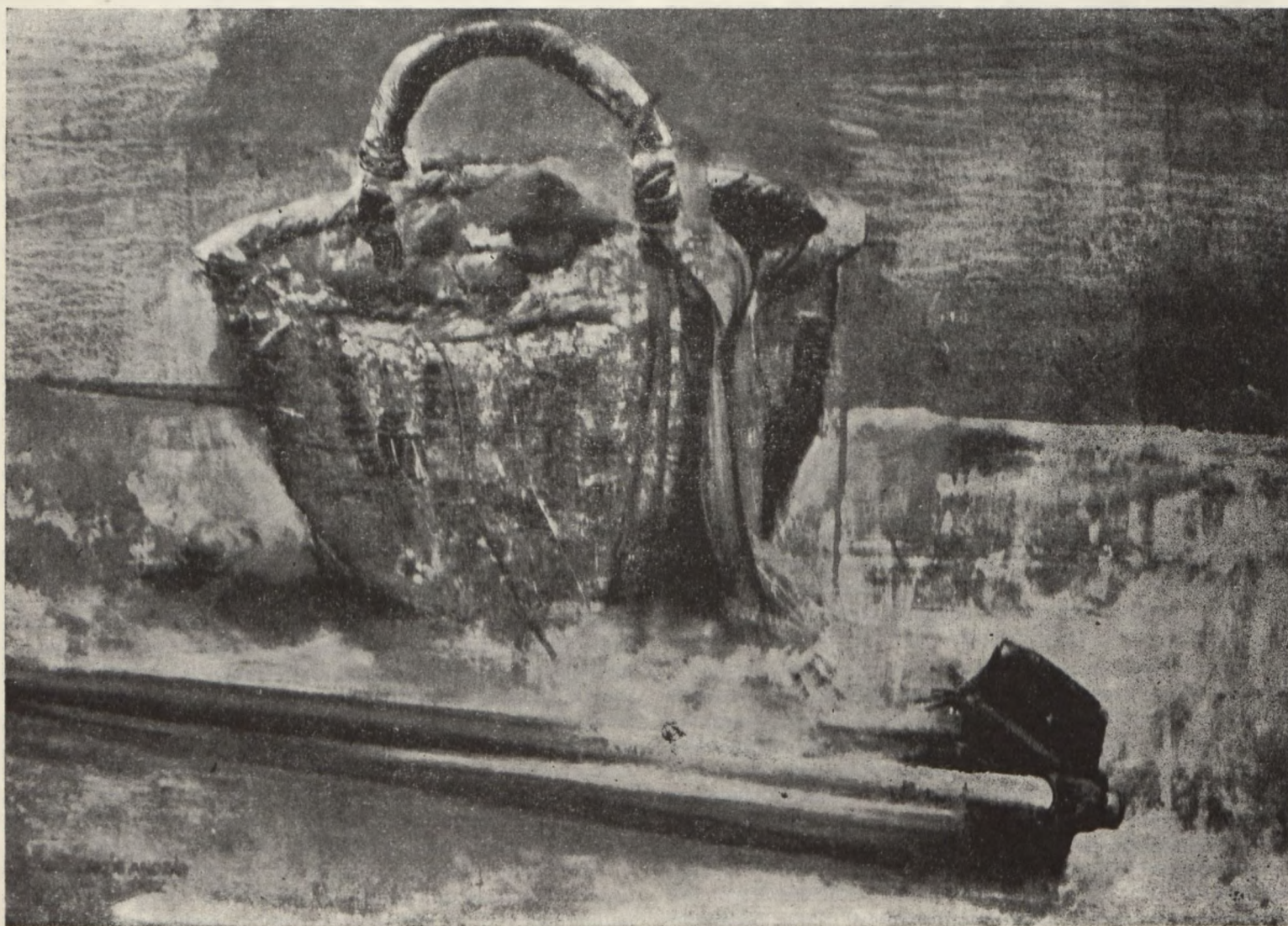
Nemcsak sejteni, nemcsak érezni, tudni kellett volna mindenkinek, aki nevét ismerte ebben az országban, hogy egyetemes európai mértékkel harcolt, amint ő mondta: „édes magyar nemzetéért”; teljes erejével küzdött az előítéletek súlya, a kiváltságok kegyetlensége, az önzők ostobasága ellen, a szétziláló megáláztatások ellen, hogy a tűzvész tanúi ne lehessenek áldozatok.

Hogy az elárultatás nem törte össze, kegyelmet nem fogadott el, jobb — írta —, „mint a hóval fedett vesszőszál várunk újulásunkat tavaszunkon”.

AZ ÉLŐ RÁKÓCZI

Ma már jobbágykatonafolyamodványok, történeti énekek, naplók, feljegyzések sokaságából ismerjük Rákóczit. Feltárult az eddig ismeretlen kuruc világ: jobbágyok, bújdosók titkos szervezkedése, országfordító nagy vállalkozása. Mikor a Tiszaáton Esze Tamásék szervezkedtek, itt Nógrád vármegyében is titkos gyűléseket tartottak a parasztok, és tiltakoztak a vármegye hatalma, s a Habsburg császár mérhetetlen sokaságú adója megfuarterhe ellen. Rákóczi kiáltványaira itt Nógrádban tizenkettő híján összesen fél ezer jobbágy és kétszázöt nemes és armalista fogott fegyvert. Itt is (mint másutt az országban) a jobbágyok megtagadták a földesúri szolgálatot, és az ország szabadságával együtt saját szabadságukért is harcoltak. Sokan szolgáltak Rákóczi palotás ezredében, Ocskay seregében, meg a híres Szabó Máté és Bercsényi Miklós zászlói alatt. Rimaszombati Gyürky Pál szépen megfogalmazta, hogy: a fejedelem nagy vállalkozását csakis a jobbágykatonákkal együtt valósíthatja meg.

„Isten Nagyságodat — írta Rákóczinak 1706. augusztus 1-én —, keserves számkivetésének bújdosásából szegény hazánk régen elnyomott szabadságának felállítására ki hozván, de mint hogy azon szabadságnak helyre állítása egy könnyen véghez nem mehet, hanem Nagyságod szerencsés, erős, győzedelmes fegyvere által és sok Nagyságod igazán hazája mellett serényen

táborozó vérét kiontani nem szánó haza fiai által." Súlyosan megsebesült, „békével senyvedem, édesnek tetszvéen sebeim édes hazám miatt rajtam esvén”, de segítséget kér, mert szegény, „egyebet fiaimnak véres sebeim emlékezésénél nem hagyhatok”.

Rákóczi nemcsak segítette a hozzáforduló, sebesült vitézeket, hanem országosan gondoskodott a jobbágykatonaságról. Szécsényben (1705 szeptemberében) az országgyűlésen döntést hozott a jobbágykatonaság felszabadításáról, a nemesi ellenzék azonban még megakadályozta, hogy törvényre emeljék ezt a végzést. Nemcsak a csatatereken folyt a harc. A földesurak viszsza követelték jobbágyaikat a zászlók alól, és sokféleképpen terhelték a fegyvert viselők hozzátartozóit. Bial Péter héhalmi jobbágykatonát azt panaszolja a fejedelemtől, hogy pozsonyi rablásából nemrég szabadult, földesura, Balassa Ádám mégis „felette kegyetlenkedik” rajta, s négy évre visszamenőleg követeli a dézsmát. A kérvényen ott a fejedelmi végzés: utasítja a földesurat, hogy hagyjon fel követelésével.

Rákóczi országépítő munkájának legjobb segítője néhány művelt köznemes volt. Közülük többen nógrádiak: Ráday Pál, Nógrád vármegye főjegyzője, Rákóczi bizalmas titkára és diplomatája, Bulyovszky Dániel, egyike azoknak, akik a nemesség megadóztatását javasolták.

Közteherviselés, ezt a szavunkat Rákóczitól kaptuk, 1707-ben az ónodi országgyűlés kimondta, hogy a nemesség is fizessen adót.

Vajon hány nógrádi jobbágykatonát állott fegyverben 1708 végén, amikor a sárospataki országgyűlés törvényt hozott: a fegyverviselők unokái is szabad emberek lesznek és szabad földet kapnak letelepedésre.

A romhányi emlékmű számunkra azok emlékét hirdeti, akik harcoltak a hazáért és a szabadságért. Csak néhányuk nevét ismerjük.

„Minek utánna országunknak szabadságáért fel fegyverkezett vitézeknek zászlaja alá íratam, tehetségem szerint hűséggel szolgáltam... a télen Romhártnál lévő harcon több vitézekkel együtt... annyira megsebesítettem, hogy... kezemnek meggyógyulása felől semmit sem remélhetek... Tóth György hajdú.”

„Az én uram ennek az mostani ügynek eleitől fogvást Fel-séged hűségében az hadban szolgált. Most közelebb a vadkerti (romhányi) harcon szegény elesett. Négy árváimmal maradtam... Lengyel István özvegye.”

Ma Rákóczi háromszáz esztendő rézbölcsoje körül már olyan fiatalok állnak, akik jobbágyrendeleteit, a Brezáni pátenst országos egységet követelő mondatait idézgetik. A valóságos kuruc világot ismerhetik meg: az áldozatkészség, a derekasság, hazaszeretet példaképeit.

Ráday Pál a Nemes Ifjak Társaságába lépők felavató ünnepségén azt mondta, hogy a fejedelemben, mint egy tükörben, a királyi tulajdonságokat szemlélhetik a szolgálatába felvett ifjú testőrök. Királyi tulajdonságok? Lapozzunk Rákóczi levelei, írásai között: „Bárki légy ne dicsérj, ha megírod életem történetét”, „Munkára születtem, munkában telik minden gyönyörűségem”.

„Megvetem a fecsegőknek itéletét, akik nem lépnek be a szobámba, amikor dolgozom, és nem tudják, hogy akkor intézem ügyeimet, amikor az alvók alusznak, a részeknek isznak.”

„Az ország ifjúságát nevelni akarom, művelt erkölcsökre szoktatni.”

„Hazámban lelem egyetlen gyönyörűségem...”

„Ha számkivetésbe megyek, megmarad a remény, mert utolsó lehelletemig megőrzöm a nép szeretetét, mely a nép szívében mindig élni fog irántam...”

Csak most kezdenek feltárulni előttünk a kuruc hagyomány igazi értékei.

A romhányi emlékoszlop legyen emléke Rákóczi Nógrád megyei híveinek, jobbágyoknak és végvári vitézeknek, mindazoknak, akik megalkuvás nélkül küzdöttek az ország önállóságáért és a társadalmi haladásért.

R. Várkonyi Ágnes

Csata a Lókos-patak mellett

A század elején Chobot Ferenc, Romhány község tudós esperes-plébánosa megírta egyházközsége s benne a romhányi csata történetét. Számunkra azért is értékes ez a munka, mert megkülönböztetett gonddal gyűjti egybe a néphagyománynak a csatával kapcsolatos adatait. Ha olvasásakor mégis hiányérzetünk támad, az leginkább azért van, mert a szerző nem lépte át plébániája határait. Nem „ment át” például a szomszédos Érsekvadkertre, ahol ugyancsak maig tartó nyomokat hagyott a Fejedelemtől utolsó jelentős csatája.

Érsekvadkert határában a Lókos-patak partján fekvő dűlőt a *Sírpatak* névvel illeti a nép.

A névhez egy egész monda fűződik. Szövege a ma is elevenen élő változatokból a következőképpen rekonstruálható: „A Sírpatak területe a XVIII. században mocsaras, patakocskák szabdalt terület volt. A kuruc—labanc háborúk idején nagy vereséget szenvedett itt a fejedelemtől. A kuruc sereg Romhány felől tartott Érsekvadkert felé. Rákóczinak a kisbodonyi hegytetőn volt a parancsnoki épülete, amely még most is megvan romjaiban. Innen irányította a harcokat. A labancok Gyarmat és Patak irányából jöttek, majd a Vadkertet és Patak között levő nagy és kis katlan árnyékában húzódtak meg. Az elsőben a vezérek, a másodikban a legénység sátrai helyezkedtek el.

Mindez 1710-ben történt. A labancok benyomultak Vadkertre is, mindenféle állatokat, baromfiakat koboztak a lakosságtól. Ekkor jelent meg a kuruc sereg Rákóczi Ferenc vezetésével, és a Lókos-patak mellett ütközött meg az ellenséggel. Nagy volt a mélysárlás, öldöklés. A labancok túlerőben voltak, és legyőzték a kurucokat. Rákócziek kénytelenek voltak letenni a fegyvert. Ennek a csatának az idején nem víz, hanem vér folyt a Lókosban, s a beléje futó erekben. Ezért mondta Rákóczi a fegyverletételkor: Sírvatok, patakok! Erről a szólásról kapta nevét ez a mocsaras vidék. A kurucok visszavonultak, a labancok viszont megünnepelték győzelmüket a vadkerti nagy bosszúságára.”

Népi mondáról lévén szó, a teljes történeti hitelességre még csak gondolnunk sem szabad. A hiedelem lényege azonban mindenféleképpen figyelmet érdemel. A részletek módosulhattak, emelhetett őket a mese síkjára az idő, a környékbeli nép meggyőződése azonban változatlan maradt: a Lókos-patak a Rákóczi-féle felkelés *Sírpatakjává* vált. Így szól bele a nép abba a vitába, amely szinte mindmáig zajlik a romhányi csatáról: — Győzött vagy veszített Rákóczi a romhányi Kurucmezőn?

„VADKERTET MEG FOGOM PRÓBÁLTATNI”

A romhányi csata helyét és szerepét a Rákóczi-féle szabadságharc menetében csak akkor ítélni lehetjük meg helyesen, ha tisztában vagyunk annak előzményeivel és a következményeivel. Mi volt a célja, s mi volt az eredménye a Lókos melletti ütközetnek?

1709 utolsó hónapjaiban már meglehetősen rosszul állt a szabadságharc ügye. Nincs többé *hurivari*, nincs többé bizodalma a kurucnak. A szerencsétlen nagyszombati és trencsényi ütközet következtében Rákóczi kiengedte kezéből a Felvidéket, Rábutin megszállta Erdélyt, Esterházy Antal pedig kikényszerült a Dunántúlról.

Míntha az ország belefáradt volna a hosszú évek óta tartó harcba. A sereg egyre apadt. Sokan elfordulnak a fejedelemtől. Szerte a hazában arat a Törökországból ideszármazott pestis, az iszonyatos „gugahalál”.

A szabadságharc kilátásai külpolitikailag is kedvezőtlenül fordultak. A malplaqueti csata után a franciákat nem érdeklí már a magyar szabadságharc ügye. Nagy Péter ekkor még nem segíthetett. Az egyetlen támogatást azok a lengyel és svéd katonák jelentették, akik a poltavai csata után Magyarországra jövő Rákóczinak tettek hűségesküt. Ezek az „auxiliáris hadak” azonban nem képviseltek nagyobb haderőt.

Ebben a helyzetben Rákóczi egy utolsó nagy támadó hadjáratra szánja el magát. A célja az, hogy áttöri a Felvidéket lezá-

ró császári vonalakat. A hadművelet sikere még fordulatot adhat a szabadságharc ügyének. A győzelmek nyomást gyakorolnának a halogató politikát folytató bécsi udvarra; s elősegítenék a döntést vagy a béketárgyalások, vagy a végső katonai megoldás irányában. A Duna-kanyarodástól Vadkert, Szécsény, Losonc, Rozsnyó felé haladó császári vonal áttörése annyit jelentene, hogy a kuruc seregek kiszabadulnának a számukra szinte börtönné tetsző Duna—Tisza közéről, s ez ismét önbizalommal töltené el őket. Mindehhez hozzájárul még, hogy a sikeres áttörés felmentené a Felvidék legerősebb várát, a még kuruc kézen lévő Érsekújvárt, s ennek bekapcsolódása a hadműveletekbe további impulzust adna a felszabadító hadjáratnak.

Tulajdonképpen ez az utóbbi momentum szabta meg a támadó hadjárat irányát. Amikor a fejedelem 1709 végén értesült arról, hogy Esterházy Antal 3000 emberével kiszorult a Dunántúlról, s átkelve a Dunán, Érsekújvár körletébe érkezett, úgy döntött, hogy ezen a vidéken kísérli meg a császári postierunok áttörését. Egészen pontosan: Vadkertenél.

A fejedelem hadvezérhez illő alaposággal gondolta át a teendőket. Tudatában volt annak, hogy a császári vonal legerősebb két pontja éppen Vadkert és Szécsény. Azt is tudta viszont, hogy helyőrségeik zöme az Érsekújvár felé tartó Esterházy után nyomakodott, az alkalom tehát igen kedvező a támadásra. Tervéről január 14-én értesítette Esterházy Antalt: „Noha, Kegyelmedet... igyekezetemről tudósítottam: mind azon által ezen órában legbizonyosabbat értevének Vajda Andrásról, hogy a losonczy, szécsényi és vadkerti lovas ellenség, az kiket ü Gyarmatnál előtalált, Kegyelmed után indult — azért én is minden várakozás nélkül hónapi napon Vadkert felé megyek, és onnan egyenesen az ellenség nyomán; mely, ha azóta onnan vissza talált volna nyomakodni: Kegyelmed az egész haddal gyűjjön nyomában...”

A terv tehát világos. A helyőrség nagy részét nélkülöző Vadkert viszonylag könnyen bevehető. Ha közben visszatérnének az üldözők, egyszerre két tűz közé kerülnének. Ennek az elgondolásnak a jegyében indult meg január közepén a fejedelem, hogy Eger környékén egyesített seregeivel a Mátra-hegylánc fedezékében végrehajtsa a „vadkerti próbát”.

„UTOLSÓ KARDOT VONTANAK KI”

Január 21-én, Kállón a fejedelem megtartotta utolsó hadízüszemléjét. Titkára, Behiczky Gáspár szerint biztosította katonáit, hogy „mind szerencsében, mind szerencsétlenségben velek leszen, s velek élni, halni kíván, gondolkozzanak; utolsó kardot vontanak ki... tovább nem szaladhatnak...” Másnap, korán reggel megindultak a hadak Vadkert felé.

Szemtanúk és magyarázók egybehangzó véleménye, hogy a Romhánynál lezajlott csata váratlan találkozás következménye volt. Táborhelyet kereső francia tisztek jelentették Rákóczinak, hogy Vadkert irányából császári csapat közeledik. De Sickingen altábornagy, a szécsényi, illetve a vadkerti helyőrség parancsnoka sem gondolhatta, hogy Rákóczi egész seregével találja magát szembe. 1500 emberével legfeljebb Károlyi Sándor 1000 fős előcsapatára számíthatott.

A találkozás véletlensége magyarázza az erőviszonyok egyenlőségét is. A Lókos partján *nyolcszoros túlerőben* volt a kuruc sereg. Az más kérdés, hogy a csapatok zöme nem vett részt a harcban, mert Rákóczinak az ellenség felvonulása miatt már nem volt módja a patakon átirányítani őket. A csapatok aktivizálása tehát szintén a találkozás váratlanságától függött. Mint ahogy a csata egész kimenetelét is az határozta meg elsősorban, hogy a fejedelem nem bírt úrrá lenni a véletlenek sorozatán.

Íme, máris itt vagyunk a romhányi csata legnagyobb talányánál. Miért nem vetette harcba Rákóczi az egész hadseregét? Azt még csak el tudjuk képzelni, hogy a szembekerülés meglepetésszerűsége miatt nem állíthatta csatarendbe minden katonáját. Tudomásul vesszük azt is, hogy az ellenség csekély létszáma nem igényli a tizenkétezer fős sereg minden harcosát. De amikor a hadiszerencse megfordult: miért nem adott parancsot a fejedelem? A sereg döntő többsége Bodonyán állt mozdulat-

lanul. Átvonulhatott volna a községen — a déli hídon keresztül, s az északi kijáratnál beavatkozhatott volna a küzdelembe. A harcba szólító parancs azonban elmaradt. Hogy miért? Erről nem szól sem a fejedelem, sem az az egy-két szemtanú, aki hírt adott az eseményekről.

A források szerint Rákóczi az ütközet kezdetén rendkívül határozott volt. Az első győzelmes hadmozdulat után azonban — amikor a fejtelenség és a zűrzavar általánossá vált — többé egyetlen parancs sem hangzott el ajkáról. Illetve: a hátrálót még ő maga verette.

Magyarázható-e egyáltalán a fejedelem erélytelensége a romhányi csata irányításában? Emlékiratai tanúsága szerint jól érzékelt a harcmező szeszélyesen változó eseményeit. Világosan látta a történeteket. Feltételezhetően az intézkedésekre vonatkozóan is megszülethetett benne valami. Mégsem adott parancsokat.

Visszaemlékezéseiben megkísérli a magyarázatot, de az — különösen, ha elvonatkoztatunk a látvány okozta lelkiállapottól — nem nyugtat meg bennünket. Elmondja, hogy nem fejezték be az ellenség megverését, hanem mindenütt magára hagyták. „Hacsak egy kicsit is tapasztalt tisztekkel lett volna dolgom, ugyan ezen a helyen ütöttem volna tábor, előttem a patakkal. De ez nem olyan terv volt, amelyet az én tiszteimmel végre lehetett volna hajtani.”

Tagadhatalan, hogy a szabadságharc folyamán sokszor kiűnt Rákóczi tiszteinek a hadvezetésben való járatlansága. Az is tény, hogy katonái zsákmányoló-fosztogató kedve együtt nőtt a harcokban való sikertelenséggel. De mindezt nagyon jól tudta a fejedelem. A „vadkerti próbát” mégis vállalta — ezzel a hadsereggel is. Nyilvánvalóan azért, mert az előbb említett gyarlóságok hátrányait a jól kidolgozott haditerv enyhítette volna. A Lókos melletti csata menetén talán azért nem akart fordítani, mert belátta, hogy a váratlan találkozás az ellenséggel a véletlenek olyan sorozatát indította el, amelyen tudatlan tiszteivel, elvadult, zsákmányra éhes katonáival nem tud már úrrá lenni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Rákóczi nem Romhánynál akart támadni — délután kettőkor, hajnal óta tartó menetelésből közvetlenül, hanem Vadkertenél, másnap reggel, kipihent hadsereggel. S amíg a „vadkerti próba” előkészítését éppen az átgondoltság és céltudatosság jellemezte, addig a Lókos melletti váratlan „kardkivonás” végig nélkülözötte a központi irányítást.

„GUTTÁHOZ AZON ESTVE SZÁLLOTTAK”

A fejedelem seregei 1710. január 22-én egy óra körül érték el Romhányt. Az ütközet maga két óra után indulhatott meg. Rákóczi két lineában állította fel a patakon átjutott egységeket. A jobbszárnyra, közel a víz mellé, a tiszántúli csapatok és a regularis hajdúk kerültek. Középen a svéd segédcapatok, s a bal-szárnyon a lengyelek várták az ellenség támadását. A császári lovasság rohama a víz melletti jobbszárny gyalogsága ellen irányult. Ezt látva a lengyelek félhold alakú mozdulattal bekerítették, s a patak mocsaraiba nyomták a császáriakat. És amikor megindultak a középen álló svédek is, az ellenség veszett menekülésbe kezdett. Ez volt az a pillanat, mikor a csata képe a kurucok győzelmét mutatta.

Most következtek azonban a bajok. A lengyel átkarolás anynyira jól sikerült, hogy a jobbszárnyon lévő kuruc gyalogság is szinte a mocsárba szorult. Így aztán nem tudott előrenyomulni, s lemaradva, messziről tüzelt az ellenségre. (A jobbszárnyat egyébként Bagossy ezredes vezényelte, aki a fejedelem szerint nemigen tanulta meg a hadimesterséget)

Nagyobb baj volt ennél, hogy a harctéri siker megroppantotta a kuruc sereg fegyelmét. A történetekről Rákóczi még a csata napján levélben számolt be Bercsényinek: „... Akkor — az magyar böcsületes szokás szerint — hátulja az hadunknak az prédának esvén: reá rohant véletlen az tűz körül valami csuport német, azokat puskázással confosióban és szaladásban hozta: szét ment az prédával. Azt a regularis idegen had nem tudván, micsoda? — megfordult; a szédült magyar elment!”

Rákóczi még maliciózan megjegyzi: „Nyeresége untig elég

volt minden nemzetségnek; az credenciáját (pohárszékét) is az generálisoknak eladták már a tatárok”.

Az, hogy a magyar sereg hátulja és jobbszárnya már csak a fosztogatással törődik, nem kerülte el a császári lovasság bal-szárnyán parancsnokló Saint-Croix tábornok figyelmét. Maga köré gyűjtötte a mocsárból kivánszorgó, s a környező dombokra menekült katonáit, s vakmerően bevágtatott a lengyel—svéd előrenyomulás és a jobbszárnyon történt lemaradás miatt támadt részbe. A hirtelen támadás teljesen szétzilálta a kuruc hadállásokat, s a harcot már korábban abbahagyó hajdúk rendetlenül özönlöttek vissza a bodonyi út irányába. Hamarosan a svédek is követték őket.

A dolgokat azonban még mindig meg lehetett volna fordítani. Igaz ugyan, hogy Saint-Croix sikeres rohama után a császári lovasság ismét gyülekezni kezdett, de most újabb, eddig érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek Bodonytól a híd felé. Erre a lengyelek is eszméltek, abbahagyták a fosztogatást, illetve a visszavonulást, és a fejedelem utasítását várták. Az összecsapás azonban elmaradt. A huszárok — ahelyett, hogy rárontottak volna a tömörülő ellenségre —, érthetetlen módon megálltak. A fejedelem, mindezt látva, lesietett a dombról a hídhoz, de Károlyi Sándor lebeszélte a közbelépésről. Így hát végül is hátrálót veretett.

Emlékirataiban Rákóczi a visszavonulást a következőképpen jellemzi: „... nem fejeztük be az ellenség megverését, mert amint a patak hídján és gázlóin átmentünk, mindenki megállt, és a megrémült és megzavarodott ellenség meg sem mozdult”.

A támadásra kész kuruc huszárezredek tehát megálltak a pataknál, az összegyülekezett ellenség pedig megzavarodva meg sem mozdult. A jelenet több mint érdekes. Mi lehet a magyarázata a szembenálló felek eme furcsa viselkedésének?

Lehet, hogy a Migli-eset az oka mindennek. Miről van szó? Egyes források szerint egy tucatnyi császári katona, a Viard-ezred Bánkon elhelyezett helyőrségéből — lehet, hogy részegen — a déli órákban Migli kapitány vezetésével Romhány felé indult. Amikor meghallották a Lókos árterületén folyó csata zaját, elővigyázatosan elrejtőztek az erdőben. Majd látva Sickingen seregének a felülkerekedését, iszonyatos láрма és trombitálás közepette ők is rohamra indultak. A kurucok — immár a patak túlsó partján — azt hihették, hogy egy újabb császári sereg előőrsői jelentek meg, s a meglepetéstől leálltak. Végül is talán ez volt a fő oka, hogy a tartalék sereg bevetése ismét elmaradt. Lehet, hogy Sickingen katonái ugyancsak Migli kapitány csapatától ijedtek meg. A már leszálló tél-alkonyi ködben nem ismerhették fel, hogy barát vagy ellenség zúdul le a domboldalon. De az is lehet, hogy egyszerűen a parton álló tízezer főnyi sereg látványa ijesztette meg őket.

A Bercsényinek írott levél megenged egy másik lehetőséget is. A fejedelem szerint: „Amely része az ellenségnek szaladásal salválta (mentette) magát: Szécsény és Vadkert között levő vigyázó porta szemközben akadván véle — azokból is alkalmassint lecsapdoztak. Mennyi számú vezett? Még nem tudhatni; —, mindjárt a harc után pro recognitione (a halottak felderítése céljából) jártak tisztak az harchelyre: 200-ig való magyarnál nem találtak —, a német rakáson omolva feküdt”. (Egyébként ez az utóvédharc zajlóhatott le a Sírpaták-dűlőnél.)

Ezekből a sorokból kiindulva arra is gondolhatunk, hogy a fejedelem azért nem erőltette a további harcot, mert — hite szerint — a Szécsény és Vadkert között vigyázó kuruc egységek — Károlyi ezredei — majd befejezik a visszavonulót (s egyébként sem nagy létszámú) ellenség megverését. Lehet, hogy ezért nézték olyan nyugodtan Rákócziék az immár hátukat mutatókat, s mint akik jól végezték dolgukat, „Guttához azon estve szállottak”.

TE DEUM — MINDKÉT RÉSZRŐL

A győzelmet mindkét fél magának vindikálta. Sickingen a csatát követő napon hálaadó istentiszteletet celebráltatott az érsekvadkerti templomban. Rákóczi pedig így írt Esterházy Antalnak: „... mink is szintén úgy elénekelhetnénk az Te Deum

Laudamust, mint az francia az elmúlt nyári harcáért... mert mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzetbeli hadainknak nemhogy fogyott volna, de nevededett szívek...”

A fejedelem később is inkább győzelemnek, mint vereségnek fogta fel a romhányi csatát. Néhány héttel később Pápai Jánoshoz írott levelében olyan *győzelemről* beszélt, amely „teljességre nem mehetett”, s seregei „az ellenséggel újabb és csakhamar következő ütközetre készek...” Még az emlékiratokban is — az előbb már idézett részben — az ellenség be nem fejezett megveréséről szól. Úgy tűnik, hogy Rákóczi hívei között mindenfelé a győzelem híre terjedt el. Vizaknai Briccius György, kolozsvári főorvos például Erdélyben értesült a dolgokról: „Ez alatt a fejedelem Károlyi Sándorral együtt megütközik a német erővel Vadkertenél, s megveri a németet, két generálisok, Czinkinger és Crea elesik a harcon, a kurucokban is sok elvész”.

Thaly Kálmán, a kuruc kor neves szakértője szintén győzelemnek tekinti a romhányi csatát. Hivatkozik az egykorú történetíróra, Kolinovicsra, aki „Rákóczi kitűnő győzelmeként” jellemzi a Lókos partján történeteket. Thaly Kálmán szerint Rákóczi tévedett, amikor nem fogta fel a *teljes* győzelmet. Döntő érve: a csatában elesettek száma a németeknél négyszer nagyobb, mint a kurucoknál. Egyébként is, az ütközet elérte a célját: az Érsekújvárral való kapcsolatot Rákóczinak sikerült megteremtene.

Ma inkább hajlunk affelé, hogy Rákóczi csatát veszített Romhánynál. Érdemes idéznünk az 1973-ban kiadott *Rákóczi-tükör* egyik lábjegyzetét: „A romhányi ütközet 1710. január 22-én, amelyben mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet. Valójában a kuruc sereg maradt alul, mert Érsekújvárral nem tudta a tartós összeköttetést helyreállítani, s így a bányavárosok visszafoglalásáról is le kellett tennie”.

A *Rákóczi-tükör* felfogásánál azonban tovább kell lépnünk. Ha a győzelem vagy vereség kérdését megnyugtató módon akarjuk eldönteni, akkor *minden vonatkozásban* meg kell vizsgálnunk, hogy megfelelt-e a csata a hozzáfűzött reményeknek, vagy pedig nem. Az Érsekújvárral való kapcsolat csak *egy* volt ezek között a remények között.

A „vadkerti próba” — amely végül is Romhánynál teljessédt be — egy nagy támadó hadjárat első lépéseként szerepelt Rákóczi terveiben. Hadászati feladata az volt, hogy rést vágjon a Felvidéket uraló császáriak keleti vonalán, s ezzel megteremtődjen a visszafoglalás lehetősége. Bárhogy tekintjük is: ezek a remények a Lókos melletti ütközet során meghiúsultak.

Erkölcsei, politikai elképzelések is ösztönözték a fejedelmet erre a támadó hadjáratra. A szövetkezett rendeket ki akarta juttatni a Duna—Tisza-közérről, hogy visszatérjen a régi önbizalom, s vonzóvá váljék újra a szabadságharc ügye. A sikeres előrenyomulással döntésre akarta vinni a dolgot az udvarral; véget akart vetni az elfásulásra építő császári hadviselésnek. A romhányi csata ezeknek az elképzeléseknek a kudarcát is jelentette.

A Vadkert felé irányuló támadó hadjárat, Rákóczi utolsó nagy erőfeszítése a szabadságharc hanyatlásának megfordítására, nem sikerült. A romhányi harcmezőn — látva csapatai fegyelmezetlenségét, tisztjei tudatlóságát — végérvényesen megbizonyosodott arról, „hogy a német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk”. Persze, nem azonnal, hanem lassanként, fokozatosan; ahogy egyre nyilvánvalóbbakká váltak a harcmezőről való elvonulás következményei. Hiszen szeptemberben, Érsekújvár kapitulálásával a „vadkerti próba” egyetlen eredménye — a várral való összeköttetés — is megsemmisült. Hovavább, nem maradt más reménye, mint a szász király ígért segítsége, s Nagy Péter jószándéka. De a szabadságharc ügyét már nem lehetett megmenteni. A kuruc sereg küzdőszellemé Romhány után végzetesen megtört. Ezért is van igaza a vadkerti mondának: a Lókos a Rákóczi-felkelésnek valóban *Sírpatákja* volt.

Jegyzőkönyvön kívül

Alekszandr Gelman: Egy pébé-ülés jegyzőkönyve; Dráma két felvonásban, előjátékkal. Fordította: Elbert János (Szovjet Irodalom 1976. 2. sz. 86—121. o.)

— *Alekszandr Gelman: Egy értekezlet jegyzőkönyve; Tévjáték. Fordította: Takács Anna, rendezte: Zsurzs Éva; (Magyar Televízió, 1. műsor, 1976. február 10., 20.05 óra).*

A folyóirat- és a televíziószerkesztők együttgondolkodásának szép példáját fémjelzik a fenti adatok: azonos időben került az újságárus pavilonokba és a képernyőre A. Gelman színműve, illetve annak televíziós változata. Ez az összhang akkor is figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük a két fórum közvéleményformáló hatásának összehasonlíthatatlanul nagy különbségeit. Az a lehetőség ugyanis, hogy az alpmű bármikor el- és újraolvasható, különösen jelentős egy ilyen pergő ritmusú, szikrázó heveségű vitadráma esetében, amely hosszú időn át jelentett — s talán még sokáig jelent — beszédtemát a tévénézők százazrei körében. (Nem kevésbé volt sikeres a mű színpadi változatának fogadtatása sem: több mint egy esztendeje táblás házak előtt játszák Leningrádban).

Mi e népszerűség titka, mivel magyarázható Gelman művének — „a jó bornak nem kell cégér” analógiájára még az ily száraz, mondhatni „közönségriasztó” címe ellenére is — egyértelmű tömeghatása. A válasznak — s egyben a sikernek — természetesen ezúttal is több összetevője van. A részletes elemzés helyett — amit az időben reagálni képes fórumok egyébként is elvégeztek, az ugyancsak ritkán tapasztalható egyértelmű dicséret hangján — a mű néhány tanulságára szeretnénk visszatérni — Gelman stílusában: mintegy a zárszó után.

Alekszandr Gelman drámája példabeszéd, de nem allegorikus formájú, hiszen a szocializmus ellentmondásokról sem mentes gyakorlatából vette a mintát. Ezért az elevenbe vág, idézítetten aktuális. Pedig a történet alapkonfliktusát igencsak egyedinek tűnő, szokatlan jelenség képezi. Egy építőbrigád megtagadja a prémium felvételét, mert érdemtelennek, igazságtalannak tartja azt. Nem mintha nem dolgoztak volna becsülettel, hanem mert a rosszul szervezett munka hiányságai miatt arra következtetnek — sőt számításokkal be is bizonyítják —, hogy a vállalat csak azért tudta túlteljesíteni a tervet, mert az eredetiből visszamenőleg „lefaragtak”, s így a „jutalom” nem a jobb,

szervezettebb munkára ösztönzött, hanem kimondatlanul is a meglévő állapotokat konzerválta. Ezzel végső soron „az a híres-nevezetes prémium” nem juttatást jelent, hanem — mint ahogyan a kollektíva döntését a pártbizottsági ülésen következetesen képviselő brigádvezető fogalmazta — „kilop egy csomó pénzt a munkás-ember zsebéből”. A munkásöntudat szép megnyilvánulásaként a brigád azt tartja a legnagyobb hibának, hogy esetenként tulajdon kezükkel kell szétzúzni, amit már megépítettek: „Amit a kapitalista harácsol össze, azt a munkásosztály előbb vagy utóbb elveszi tőle. De ez a beton-alap, amit mi most légalapáccsal verünk szét, ez már senkit sem gazdagít... Minálunk a napokban kitört a tudományos-technikai forradalom... minden forradalom abban jut kifejezésre, hogy elutasítanak valamit. Amúgy csak rumli volna...” — tolmácsolja a brigád véleményét a vezetője.

Javaslatuk állásfoglalásra készíti a pártbizottságot, amelynek végső döntését az egyetlen nő, a darukezelő hozzászólása nem kis mértékben befolyásolja: „Nagyon értelmes javaslat — mondja —. Majd, ha az embereknek elő kell guberalni a pénzt, mind elgondolkodik a dolgokon! Senki sem kérdezi, hogy miért adják a prémiumot, de hogy miért kérjük vissza, azt meg fogják kérdezni. És ez nagyon jó lesz így.”

Nem csupán és nem elsősorban gazdasági probléma oldódik ezzel meg, hanem — ha kissé nehézkesen is — a szocialista erkölcs követelményrendszere győzedelmeskedik. Miért feszül ellentét az egyéni és közérdek között, hogyan viszonyuljon a munkához a dolgozó, ha egyúttal tulajdonos is, milyen a fizikai és szellemi munka összehangoltsága, szervezete, vezetőik és beosztottak viszonya, újra való fogékonysága, politikai felelőssége, azaz milyen a szocialista demokrácia szintje, megvalósulásának mikéntje? Ezek Gelman művének alapkérdései, s mert nálunk is mindennapi gondjainkká érlelődtek e problémák, eredményeink kísérőjelenségeivé váltak a közgondolkodás viszásságai, feszült izgalommal követtük az érvek csatáját, amely talán csak azt hagyta megválaszolatlan, hogy miért akkor boldog s megelégedett ember (az egyik), ha pénzt kap, s miért éppen az ellenkezője — a jutalom elutasítása — teszi boldoggá a másikat, ha mindketten ugyanannak a szocialista vállalatnak a munkásai, brigádtagjai. E kérdés persze jóval bonyolultabb, mintsem egyetlen műtől várhatnánk rá a megoldást.

Gelman drámája ipari közegben, munkakörnyezetben játszódik. Főhősei is jó részt munkások ugyan, de ettől még értéktelen mű is születhetett volna a törté-

netből. Gelman a gondolkodó, kezdeményező, újító, a kellemetlenségeket, a harcot is felelősséggel vállaló munkások karakterét teremtette meg, s így munkásábrázolása szocialista emberábrázolássá nemesedett. Műve azok közül való, amelyeket az SZKP XXV. kongresszusa az alábbiak szerint jellemezett: „Az elmúlt időszakban számos olyan, a szocialista realizmus szellemében fogant alkotás született, amely azt tükrözi, miként válnak az országos kérdések a szovjet emberek egyéni sorsának részévé. A munka ábrázolása, az úgynevezett »termelési téma« napjainkban meglelte a valódi művészi formát, s az ilyen tárgyú művek széles körű társadalmi visszhangot keltenek.”

Csongrády Béla

Réti Zoltán:

Rózsavölgyi Márk

Míg Nógrád megye kulturális örökségében irodalmi hagyományaink (Madách, Mikszáth) a legjelentősebbek, képzőművészeti múltunkat Bencúr Gyula neve fémjelzi, addig a megyéhez fűződő zenei emlékekről szinte egyáltalán nem beszélhetünk. Nem volt megyénkben fejlett zenei élet, itt nem éltek híres muzsikuskok, ide nem jártak hangversenyezni világhíró előadóművészek, akiket ma zenei életünk megalapozóiként tisztelhetnénk. Erőltetetten hatna Lavotta János kisterenyei, vagy Lehár Ferenc losonci kapcsolataira hivatkozni, mivel ők még szűkebb hazánk zenei életében sem voltak nagy hatásúak.

S mint kiderült, a meglévő értékeinkkel sem sáfárkodtak jól elődeink.

Ezért jelentős Réti Zoltánnak, a balassagyarmati Állami Zeneiskola igazgatójának nemrég megjelent könyve, melyben a Balassagyarmaton született Rózsavölgyi Márknak életét, a saját kora zenei életében és a magyar zene fejlődéstörténetében elfoglalt szerepét, és más művészeti ágakra is hatással levő jelentőségét elemzi.

Réti Zoltán könyve több mint másfél évtized kutatómunkájának eredménye. A szerző tudta, hogy Rózsavölgyi Márk Balassagyarmaton született — erről több zene-történeti tanulmány is megemlékezik a róla szóló szűkszavú leírásokban: a 19. század zenetörténetének elemzése kapcsán —, és ezen a nyomon indult el. Kezdetben talán maga sem gondolta, hogy az adatok szorgalmas gyűjtéséből könyv ke-rekedik. Sorra jelentek meg azonban rövidebb-hosszabb lélegzetű tanulmányai

Rózsavölgyiről a *Nógrádban*, a *Palócföldben*, de országos lapok is szívesen helyt adtak cikkeinek (*Muzsika*, *Népszabadság*).

Az író az évek során bizonyosodott meg arról, hogy ki is volt valójában Rózsavölgyi Márk. Az egyre terebélyesedő adatok halmaza és a ma még csak kevesek számára hozzáférhető művek elemzése arra inspirálta, hogy közkinccsé tegye Rózsavölgyi értékét, hatását.

A könyv szinte naplószerű életrajz, de minden adata, eseménye tudományos hitelességgel is bír. Réti Zoltán csak olyan tényeket írt le, melyeknek bizonyosságához nem fér kétség. Hogy erről meggyőződjünk, elég, ha átlapozzuk azt a több mint 50 oldalas jegyzetanyagot, melyben részletesen ismerteti az életrajzban megemlített művek, relikviák, levelek, rendezvények hiteles forrásának eredetét, helyét, leírását. Nagy munkát feltételez ezeknek a felkutatása és rendszerbe foglalása, hisz' bizonyára gyakorta csak hosszas utánjárással juthatott olyan adatok birtokába, melyek több mint egy évszázada voltak eltemetve egy-egy könyvtárban, adattárban, vagy éppen magángyűjteményben. A szerző minden fellelhető emléket felkutatott, amiről úgy érezte, hogy Rózsavölgyi Márk életművét. Életét jobban megismerheti, megismertetheti.

A tudományos alapossággal megírt Rózsavölgyi-könyv azonban egyáltalán nem jelenti a zeneszerző életének száraz adathalmazát. Réti Zoltán olvasmányosan tárja eléink, hogy mit jelentett a múlt század elején magyar muzikusnak, forradalmár muzikusnak lenni. A virtuóz képességű Rózsavölgyi ugyanis fényesen élhetett volna, mint világhíró muzikus; ehelyett azonban egy szinte reménytelen úton indult el, melynek végcélja a magyar nemzeti zene megteremtése volt.

A nemzetek önállósodási vágyainak, szabadságmozgalmainak mindig velejárója volt a művészeti, a zenei megújulás is. Ezen dolgoztak az orosz „ötök”, ezt tükrözik a lengyel Chopin táncai, polonézei. Ezen fáradozott a verbunkos zene anyagából kiindulva Bihari, Erkel, Liszt és az eddig méltatlanul háttérbe került Rózsavölgyi Márk is. Pedig — mint ez éppen Réti Zoltán könyvéből derül ki — saját korukban talán a most jelentősebb muzikusoknak, ismerteknek sem volt tömegekre olyan hatásuk, mint neki: országjáró hangversenykörútjain ugyanis törekedett közvetlen kapcsolatba kerülni azokkal, akiknek szánta a muzsikáját, akikre hatni akart, és akik rá, a zeneszerzőre és előadóművészre is hatottak a korhaladó eszméinek sajátos, zenei megformálásában.

A könyv érzékelteti azt a szeretetet és tiszteletet, mellyel Réti Zoltán a zeneszerzőről ír. Különösen kitűnik ez azokon az oldalakon, ahol Rózsavölgyi Nógrád megyei, balassagyarmati kapcsolatairól van szó. Ennek egy hányada bizonyára abból az egészséges lokálpatriotizmusból ered,

mellyel egyáltalán hozzáfogott Réti Zoltán a széles körű kutatáshoz. De hozzájárult feltétlenül az a menetközben történt nagyszerű felismerés is, hogy milyen érték nekünk nógrádiaknak és általában a magyar kultúrának Rózsavölgyi Márk.

Réti Zoltán könyvének megírásával megtette az első lépést Rózsavölgyi Márk jelentőségének megismertetéséhez. Sokat kell azonban még tennünk, hogy Rózsavölgyi megkapja az utókortól azt az elismerést, melyet a magyar nemzeti zene megújulásáért végzett kompozíciós és közvetítői tevékenységéért kiérdemelt.

(*Zeneműkiadó*, 1975).

Virág László

Jókai Anna:

A reimsi angyal

Jókai Anna az az író, aki volt művészeti előadó, főkönyvelő, elvégezte a bölcsészeti egyetemet, tanított általános iskolában és gimnáziumban, akinek különösen drámái vonták magukra a közönség figyelmét, s József Attila- és SZOT-díjjal tüntették ki, s aki *A reimsi angyal* című novella és elbeszéléskötetének fülszövege szerint „viszonylag későn kezdett írni”. Fölvetődik ezután — főleg gyors és fergeteges karrierje tudtával —, hogy lehet-e egyáltalán az irodalmat későn kezdeni. Mert hiszen a kutató is elmélyed előbb kutatása tárgyában, s amikor az anyagot immár a birtokában érzi, kezdi meg tulajdonképpen alkotó munkáját. S nem ezt teszi-e, vagy nem teheti-e ugyanezt az író, aki anyagát, az embert és a társadalmat előbb elmélyülten tanulmányozza, és csak azok után veti papírra megfigyeléseit és megfigyeléseiből adódó gondolatait? Hiszen néhány kezdő író alkotóművészetéből éppen az a biztonság hiányzik, amelylyel a jó szakmunkás a nyersvasat vagy az acélt kezeli.

Nos, Jókai Anna éretten és megfontoltan, az emberek lelkét átvilágító biztonsággal látott munkához: regényei, drámái és elbeszélései legalábbis olyan félelmetes emberismeretről tanúskodnak, hogy az olvasó érzi, a hálósobájába lestek be, sokszor a legintimebb pillanatban.

Elbeszéléseire legutóbb a leghatásosabb tömegkommunikációs eszköz, a televízió igyekezett felhívni a figyelmet *Nyitott könyv* című adásában. Néha azonban a szándékolt jó szolgálat ellenkező hatást ér el: ez történt Jókai Anna esetében. Az adaptáció — ahelyett, hogy érdeklődést keltett volna — rideg laposságával és erőszakos szentenciáival inkább elriasztotta a

Jókai Anna munkásságát, elbeszélő művészetét nem ismerő olvasót, képtelen volt megörökíteni azokat a finom és érzékeny nüanszokat, amelyek az író stílusának sajátjai.

Aki ennek ellenére kezébe vette *A reimsi angyal* című elbeszéléskötetet, amely tíz év elbeszélés-terméséből nyújtott válogatást, kellemesen csalódott. Mert mint általában a rangos irodalom, Jókai Anna elbeszélő művészete is megnöveli a távlatot, és nem vindikál magának közéleti vezérszerepet, mint a harsány alapművek szerzői. Ő éppen azért tűnik ki írói munkásságával, hogy nem feleslegesen nagyot akaró leleplezésekkel irányítja magára a figyelmet, hanem azzal a tökéletes empirista megfigyelésre és megismerésre törekvő hajlammal, ami keveseknek sajátja.

Tulajdonképpen a mindennapok rezdüléseit örökíti meg. Azokat a közhelyeket, amik mellett mások vakon és süketen mennek el, de ami benne úgy rögződik meg, mint a mindennapi igazságok fölfeledezése. Iskolában, hálósobában, társasutazáson mindig a mi vágyaink és gyengeségeink bukkannak elő, mintha csak ugyan ismerné közhelyeinket és gyarlóságainkat. Eljárása a csehovi életképekkel rokon műveket hoz létre, csak terjedelmesebben.

Írásainak szembevető formai sajátossága, hogy mesteri módon kezeli a dialógusokat, mintha nem is elbeszélést, hanem mindig és mindenkor drámát írta. Elbeszélései szinte összekötőszöveg nélküli párbeszéd halmazából épülnek föl, de a mesterien kezelt megnyilatkozások mindannyiszor azonos jellemek sajátjai. Nem lehet eltéveszteni, hiába hallgatja el, hogy mit ki mond, mert mindig egyéniségek szólalnak meg. Talán ez az egyetlen mentsége a modorosság bűnével szemben. Egy idő után ugyanis ez az olvasónak tett engedmény: a könnyedség, a lazítás fárasztóvá válik — még akkor is, amikor meghökkenünk, hogy mennyire ismeri főleg a felnövekvő, ifjú neinezdek lélektanát.

Lenyűgöző viszont, hogy milyen mesterien állít egymás mellé és különít el jellemeket. Különösen feltűnik ez a válogatáskötet talán legsikerültebb darabjában, a *Közös út*-ban. De már ez a kis regemű is megmutatja, hogy hőseit szereti a lelki sérültek sorából kiválasztani, ha nem is ruház rájuk „lelkiző” hajlamokat. A kötet legdrámaibb elbeszéléseinek tetszik viszont a *Kislány, kutyával* című alkotás: periférikus környezet mégis általánosítható konfliktusokkal. A tehetetlen rákbeteg ember, aki szerencsejátékkal akarja megalapozni kiszolgáltatott családjá biztonságos jövőjét, és ennek érdekében meglopja feleségét és leányát. S ebben az erkölcsi

hullában is megmutatkozik annyi esendőség, ami már szeretetre méltó.

Egyéni stíluson nehéz változtatni és kínos paradoxon azt kívánni egy írótól, hogy éppen sajátos stílusán újítson. De mert Jókai Annában benne él az újítási hajlam, remélhető, hogy későbbi írásaiban leküzdí formai sematizmusát. Újabb elbeszéléseinek ez mindenképpen javára válhat. (Szépirodalmi, 1975).

Lakos György

Gondos Ernő:

Olvasói ízléstípusok

Az ízlés a társadalmi tudattartalmak egyik fontos területe: legközelebb az esztétikai szférához áll, de érintkezik a politikai, erkölcsi szemlélettel is — nem sokat tévedünk, ha azt állítjuk, hogy leginkább a kulturáltsággal függ össze. Azaz, hogy az egyén nézeteiben, igényeiben, elvárásaiban milyen mértékben tükröződik közvetlenül, vagy közvetetten a történelem során felhalmozott kulturális örökség.

Nem elhanyagolható sajátossága az ízlésnek, hogy a tudattartalmak közül leginkább ez a terület esik leginkább a „magánszféra” ellenőrzése alá. Mint Gondos Ernő tanulmányában elemzi: az ízlést alakító hatások az egyén pszichikumán keresztül (azáltal megsűrve) érvényesülnek, ilyenformán az egyén ízlésvilága a társadalom számára látens marad. Ennek megvannak az előnyei is. Ha ugyanis megfelelő módon közeledünk hozzá, akkor valóságosabb képet kapunk egy közösség szellemi-lelki arculatáról, mint ha más tudattartalmak felől közelítünk meg ugyanezt a kérdést. Mert míg az egyén erkölcsi-politikai megnyilvánulásaiban általában a társadalom uralkodó elvárásainak tesz eleget (okkal vagy oktalanul), az esetleges szankcióktól tartva, addig itt — az ízlés területén — jobban „kiadja magát”, mert az ízlés „magánügy”. Korunkban, mikor egy magasabb rendű társadalom építése a feladat, nem mellékes számba venni, hogyan is „áll a szénánk” ezen a területen.

Gondos Ernő ízlésvilágunk feltérképezését az olvasásszociológiai területen kísérte meg. (Valóban ez látszik a legalkalmasabb terepnek. Itt egy széles, jól szervezett-adminisztrált közművelődési háttér adott ugyanis, amely eleve sok olyan adatot nyújt, ami más területen csak hosszas, fáradságos kutatómunka révén lenne elérhető.) A könyv elején — egy rövid és meglehetősen vázlatos fejezetben — a szerző az olvasói ízlés e századi útját mutatja be. Az alaptendenciák így rajzolódnak ki: a magyar olvasóközönség túlnyomó részének legfontosabb tápláléka voít és maradt — a századfordulótól napjainkig ívelően — a nemzeti romantikának címkézhető irány, ezen belül is abszolút első helyen Jókai Mór. Az egyre szélesedett iskolai oktatásba bekapcsolódó tömegek számára Jókai szer-

zi meg az olvasás örömét. Igazat lehet adni a szerzőnek, amikor megállapítja, hogy Jókai még a szocialista kultúrforradalomnak is nagy segítséget nyújtott. Kunfi Zsigmond a század elején (mára is meggyőzően) jelölte ki Jókai helyét a magyar irodalomban: „... bármily szomorú is, de tény, hogy van még nálunk egy-két olyan társadalmi osztály, amelyre nézve Jókai regényeinek világnézete nem visszafejlődést, vagy megállapodást, hanem haladást jelent... Ahogy mindenben elmaradtunk hatvan-hetven évvel Európától, úgy elmaradtunk művészetünkben is”. Ugyanakkor nem tagadható, hogy Jókai és a nemzeti romantika abszolút uralma — ez ma már megrendülőfélben van, amiben nagy szerepe lehetett a szocialista kultúrforradalomnak is — tápot ad a szellemi elkényelmesedésnek, sőt, egyfajta konzervatív, nacionalista szemléletnek. Ezt tükrözi a különböző olvasói ízléstípusok kapcsolódása is. A nemzeti romantikusnak nevezett típus erősen kötődik az erősen cselekményesnek nevezett típussal (Conan Doyle, Rejtő Jenő), a mai bestseller mindkét ágával (Berkesi, Szilvási), de a hajdani sikerkönyvekkel is. Tormay Cecil, Erdős Renée, Cronin). Az érzékenyebb olvasók viszont Jókain és a nemzeti romantikus irodalom értékesebb rétegén keresztül eljuthatnak a fajsúlyosabb irodalomhoz is.

Itt a kaput a szerző által az analitikus prózához sorolt típus jelenti. Ennek csomópontját a Németh László regényeit kedvelők alkotják. Természetesen nem zárhatók ki az ízlésfejlődés más útjai sem. Az analitikus próza egyaránt kapcsolódik, bár nem egyenlő intenzitással az igényesebb irodalmat kedvelők ízléstípusaihoz. A színvonalasabb irodalmat a következő, a szerző által sem mindig meggyőző kategóriák közt osztja meg: franciás ízlés, realista, szocialista, angol-szász—oros, XX. századi klasszikus, modern magyar próza. A színvonalasabb irodalmat az olvasók 30 százaléka részesíti előnyben, ezzel szemben a kimondottan időagyonütő könyveket 60 százalék kedveli. Nem kedvezőtlen ez a kép, bár vannak olyan nem elhanyagolható rétegek, akik a szórakoztató irodalomhoz sem jutottak el. Ami a Bálint György inspirációjára végzett hatásvizsgálatokat illeti, a tanulmánykötet ezen részeit találtak legsikerültebbnek; egyébként kevésbé lehetünk meglepedettek.

A szerző és kollektívája egy ironikus hangulatú Bálint György-karcolatnak néhány gimnáziumi osztály tanulóra gyakorolt hatását vizsgálta meg. Meglepő, hogy ezekben a gyerekekben milyen csökevényes az esztétikai és a szociális érzék. Ebben nagy szerepe van annak, hogy sem a társadalom, sem az általa preferált értékeket közvetítő iskola nem tudja ezeket a készségeket meggyőzően kimunkálni. A vizsgálati eredmények rávilágítanak arra az összefüggésre is, ami a fiatalok készségei és szűkebb szociális közejük szűrő, orientáló szerepe közt van. A kulturáltabb, kiegyensúlyozottabb családi környezetben tanulók jobban megértették Bálint György üzenetét, mint ne-

hezebb körülmények közt élő társaik. (Nagyjából hasonló eredményekre jutott a szerző más művek hatásvizsgálatánál is.)

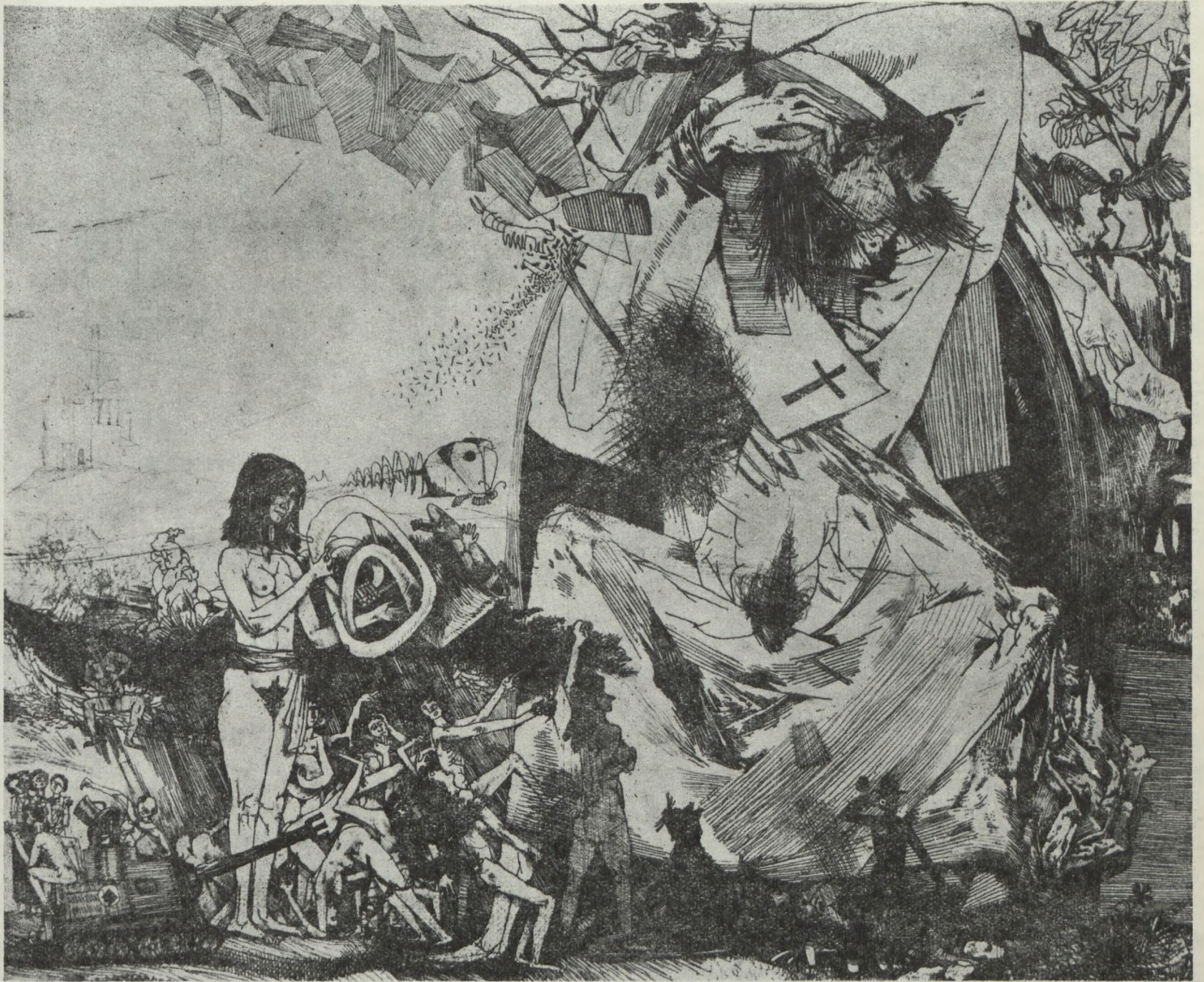
Nem nevezhető kielégítőnek a mai magyar próza (vagy realista szocialista elnevezésű ízléscsoportok) terjedelme sem. Együttesen sem érik el a felmért olvasóközönség 8 százalékát. Itt több ok is felsorolható. A kikapcsolódni vágyó olvasó nem szívesen vesz a kezébe mai gondokkal küszködő művet. Szerepet játszik egyfajta sznobizmus, idegenkedés is; de kár lenne kiküszöbölni az okok közül a sematizmus korának visszahatását. (Ez utóbbinak tudható be, hogy a realista szocialista típus mutatja a legkevesebb kapcsolódást más ízléstípusokkal.)

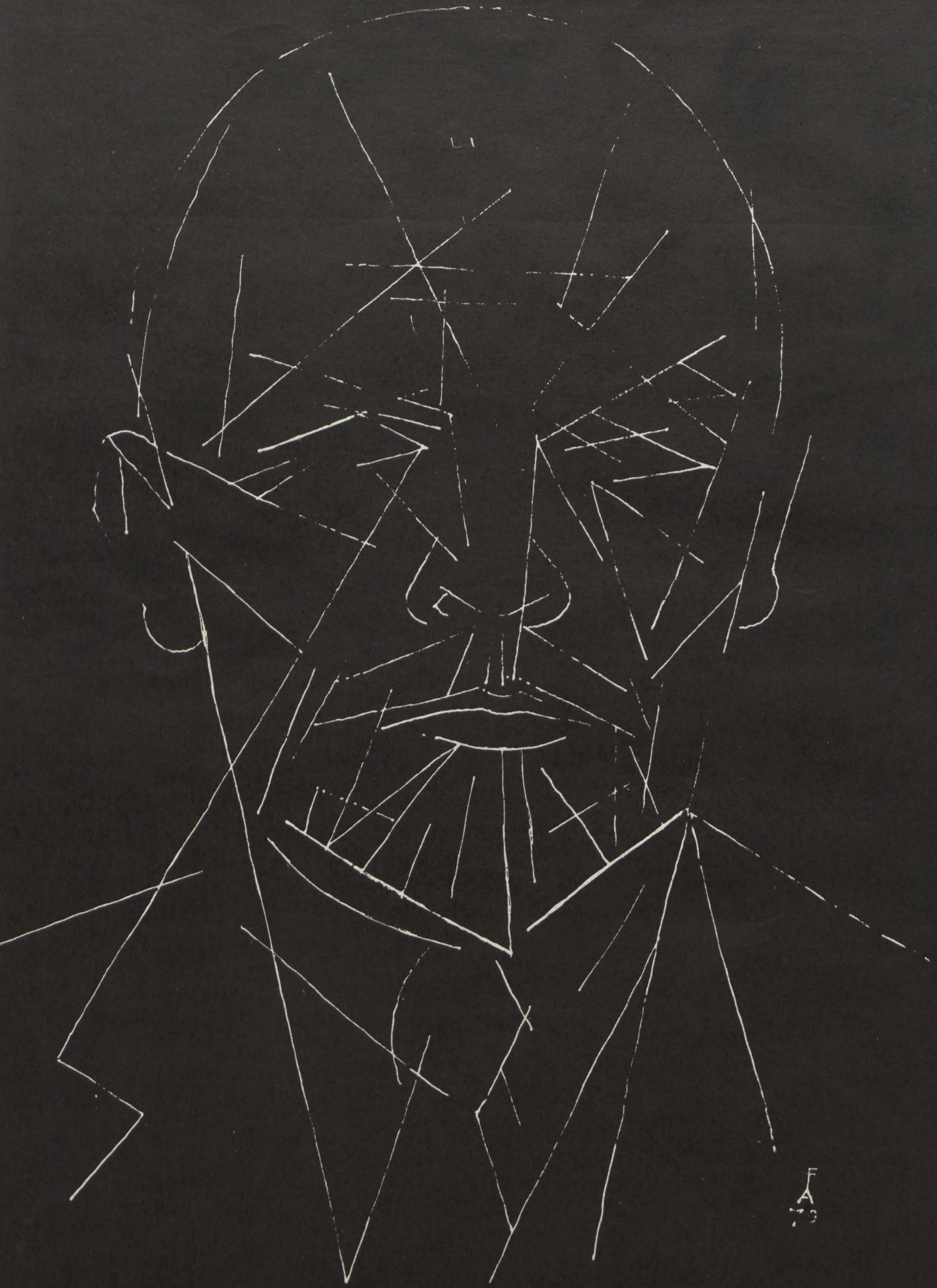
Úgy tűnhet, hogy a szerző túl sötét képet rajzol tárgyáról, ám nálunk a közízlés sosem tartozott a társadalmi átalakulás legdinamikusabb területei közé. Ha lehet, itt még inkább jelentkeztek a történelmi elkészttség egymásra gyűrűző hatásai. Abban a korban élünk, amelyre — a kultúrforradalom eredményeként — még a mennyiségi felhalmozódás a jellemző, ami viszont egy idő után nyilvánvalóan maga után vonja a minőségi változásokat is. Ez utóbbira már utalnak jelek. Bizonyos konzervatív ízlésirányok (hajdani sikerkönyvek, a nemzeti romantika konzervatív-nacionalista rétegei) részint kiadói politika, részint olvasói érdektelenség miatt háttérbe szorulnak. Bármilyen sok fogyatékosága van is az iskolai oktatásnak, hatására a felnövekvő fiatalok nyitottabbak az új iránt és kevésbé kötődnek a régi ideálokhoz; sajnos, ezt a nyitottságot még nem sikerült megfelelően kihasználnunk.

Összefoglalóul: Gondos Ernő könyvét némi hiányérzettel tettük le. Ez abból a kettősségből származik, amellyel a szerző és kollektívája a tárgyhoz közelített: egyrészt igyekeztek társadalmunk ízlésviszonyait feltérképezni, másrészt céljaik közé tartozott „a tárgy természetéhez alkalmazkodó kutatási módszer és technika kialakítása és kipróbálása”. Különösen a tanulmánykötetnek azok a részei tűntek tapogatózóznak (és dokumentálásuk elsiertettek), ahol az ízléstípusokat a szerző a személyiségtipológia felől közelítette meg. A legcélravezetőbbnek az tűnik hát, ha Gondos Ernő könyvét mintegy kutatói munkanaplóként vesszük kezünkbe. (Kossuth, 1975.)

Rásó József

LI

F
A
73